

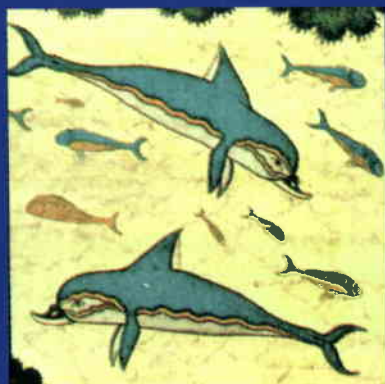
DOSSIER

LA CONCA
DE LA
MEDITERRÀNIA.
UN NOU REPTÉ
PER A EUROPA

29

REVISTA
ECONÒMICA
DE
CATALUNYA

M E D I T E R R À N I A

7 Presentació

Revista d'Economia:

- 9 El factor humà en el retard econòmic espanyol. El debat entre els historiadors** JORDI NADAL

Dossier: La Conca del Mediterrani. Un nou repte per a Europa

- 16 Presentació** ENRIQUE VIAÑA/
M. HERNANDO DE LARRAMENDI
- 17 Entrevista amb Manuel Marín**
XAVIER VIDAL-FOLCH
- 23 La Unió Europea i l'estancament dels països tercers mediterranis: polítiques, efectes i noves estratègies**
FRANCISCO BATALLER I
JOSEP MARIA JORDAN
- 34 La Mediterrània després de la Conferència de Barcelona. Una nova etapa de relacions entre la UE i els seus socis del Sud**
JOSÉ A. NÚÑEZ VILLAVARDE
- 42 Crisis i mutacions econòmiques al Magrib (1980-1983)** LARBI TALHA
- 57 La Mediterrània occidental en la política de seguretat europea**
ALVARO VASCONCELOS
- 60 El Magrib de l'any 2000: reptes i desafiaments** M. HERNANDO DE
LARRAMENDI I B. LOPEZ
- 67 Un model per descriure desequilibris entre població i recursos en el Mediterrani sud** ENRIQUE VIAÑA
- 79 La integració regional: una oportunitat històrica per a les economies del Mediterrani** JOSEP LLADÓS

La conferència euromediterrània

- 90 Una sinopsi dels fòrums de la Mediterrània a Barcelona**
JORDI BACARIA
- 92 Euromediterraneum**
MIGUEL ÀNGEL MORATINOS
- 94 Fòrum civil Euromed: crònica d'una àgora global mediterrània**
JORDI BACARIA
- 101 La conferència Ciutats del Mediterrani**
FRANCESC FREIXA
- 103 La Conferència Mediterrània Alternativa: veus crítiques i plurals a la recerca d'un espai de solidaritat**
RAFAEL GRASA

Espai Obert

- 110 La Mediterrània: sub specie temporis**
BENJAMÍN OLTRA

Núm. 29
Data de tancament:
maig de 1996

In Memoriam

- 124 Joan Sardà i Dexeus**
JOAQUIM PARRAMON
- 132 José María Berini**
JOAQUIM FERNÁNDEZ
- 133 Lluís Carreño**
NARCISA SALVADOR

Tesis Doctorals

- 134 Relació de tesis doctorals llegides a les Universitats Catalanes**

Crítica de llibres

- 136 Cap a una estratègia espanyola de la competitivitat** LLUÍS FINA
- 139 Revista de llibres**

CONSELL DE REDACCIÓ DE LA REVISTA ECONÒMICA DE CATALUNYA
(Reunió del 19 de gener de 1996)

De esquerra a dreta: DEMPEUS: Joan Trullen, Francesc Granell, Francesc Santacana, Enric Genescà, Maria Rosa Cava, Ezequiel Baró, Antoni Castells, Carme Cuartielles, Andreu Morillas, Miquel Rubirola; ASSEGUTS: Jordi Conejos, Valentí Pich, Martí Parellada (absent: Ignasi Casanovas)

INVERTIR EN BORSA És TOT UN NÚMERO.

(93) 404 35 00

Servei Teleborsa. De dilluns a divendres, de 9 a 18 h.

Ara ja pot invertir en la Borsa trucant al (93) 404 35 00.

El Servei de Borsa i Valors de Banca Catalana li facilitarà totes les gestions i li oferirà la informació que desitgi.

I si diposita els seus valors a Banca Catalana abans del 31 de maig, no pagarà comissions per

administració, per cobrament d'interessos o dividends, ni per constitució de dipòsits, durant tot l'any 1996*.

Quan vulgui invertir en la Borsa, faci-ho per mitjà de Banca Catalana.

BANCA CATALANA
Servei de Borsa i Valors.

*Promoció vàlida en exclusiva per a persones físiques. Excloses les Agències de Valors i les Societats d'Inversió o anàlogues.

DES DE 4.446 Ptes. AL MES

Tres raons per fer-se soci del millor Pla Integral de Salut

“ Pot escollir el metge,
l'especialista i la clínica que
vulgui i on vulgui. ”

“ No necessita comprar ni
signar talons. N'hi ha prou
amb la seva targeta. ”

“ En cas d'hospitalització
quirúrgica cobrarà diners
extres des del primer dia. ”

PLA SALUT **P**PLUS

440 54 41

Envia aquest cupó amb les seves dades personals a **Agrupació Mútua**, Av. de Madrid, 9, 08028 Barcelona i rebrà més informació.

Cognoms	
Nom	Edat
Professió	Telèfon
Adreça	
Població	C.P.
Província	

PSP • Col·legi d'Economistes

Condicions exclusives per al

**Col·legi d'Economistes
de Catalunya**

AGRUPACIÓ MÚTUA
Faci's soci del seu futur

Generalitat de Catalunya **Institut Català de Finances**

Crèdit públic de la Generalitat de Catalunya al servei de les Pimes.

- ▶ Operacions de préstec.
- ▶ Avals davant terceres entitats de crèdit.
- ▶ Finançament d'inversions en actius fixos, com també en R+D i en aplicacions informàtiques.
- ▶ Sectors industrial, comercial i de serveis.
- ▶ Petites i mitjanes empreses, tant persones físiques com societats.
- ▶ Finançament a mitjà i llarg termini. Fins a 15 anys, d'acord amb el projecte d'inversió.
- ▶ Fins a 2 anys de carència d'amortització de capital.
- ▶ Tipus d'interès referenciats al MIBOR.

La tramitació, concessió i instrumentació d'aquestes operacions de crèdit es duen a terme directament i únicament a través de l'Institut Català de Finances.

Pau Claris 138, 2n.
08009 Barcelona
Tel. (93) 215 20 82
Fax (93) 487 37 87

Gaudeixi de la seva hipoteca

Si vol comprar o construir un habitatge, reformar el que ja té o simplement canviar la seva hipoteca per una altra de més avantatjosa, no ho dubti. Demani pressupost gratuït en qualsevol Oficina del Banc Sabadell o truqui al **900 323 323**. Gaudirà de la seva casa i s'oblidarà de la seva hipoteca.

Un servei de confiança

Banc Sabadell

El present número de la Revista Econòmica de Catalunya inclou juntament amb les habituals seccions «Revista d'Economia» i llibres, un dossier central dedicat a l'estudi de la Conca del Mediterrani i la conferència euromediterrània celebrada a Barcelona els dies 29 i 30 de novembre i 1 de desembre de 1995, així com tres notes necrològiques dedicades a tres economistes que recentment han desaparegut: Joan Sardà Dexeus, José Maria Berini i Lluís Carreño.

El treball de Jordi Nadal que encapçala la secció «Revista d'Economia» aborda les relacions entre el nivell d'alfabetització i l'avenç en la primera industrialització. Enfront de la tesi de Tortella, el professor Nadal sosté que Catalunya, país capdavanter en el procés d'industrialització i en el control de natalitat, va experimentar un cert retard en el procés d'alfabetització; destaca en canvi la importància de l'educació tècnica.

El Dossier central es titula «La Conca del Mediterrani. Un nou repte per a Europa», i ha estat coordinat pels economistes Enrique Viaña i Miguel Hernando de Larramendi, als quals agraïm vivament la seva tasca. Inclou un ampli conjunt de col·laboracions que aborden els problemes econòmics del conjunt de la Conca del Mediterrani, amb un èmfasi especial en les economies del Magrib. Juntament amb els articles amb contingut econòmic s'inclouen col·laboracions que aborden qüestions de naturalesa política, cultural i de seguretat.

El Dossier està encapçalat per una entrevista en exclusiva al vice-president de la Comissió Europea —i màxim responsable de la política europea pel Mediterrani— Manuel Marín, a càrrec del periodista Xavier Vidal-Folch. Aquesta entrevista té la particularitat d'haver estat realitzada deu anys després de la que ens va concedir amb motiu de l'aparició del primer número de la Revista Econòmica de Catalunya, que vam dedicar a l'estudi de l'ingrés d'Espanya a les Comunitats Europees. Marín explica alguns detalls del procés negociador fins avui inèdits, i explica a bastament la nova política mediterrània de la Unió Europea que es va establir a la Conferència de Barcelona.

El dossier inclou col·laboracions de: Francisco Bataller i Josep M. Jordan Galduf sobre l'estratègia de la Unió Europea pels països tercers de la Mediterrània; Jesús A. Núñez sobre l'Associació Euro-Mediterrània; Larbi Talha sobre les mutacions econòmiques experimentades per les economies del Magrib entre 1980 i 1993; Alvaro Vasconcelos sobre aspectes relacionats amb la política de seguretat europea en la Mediterrània occidental; Miguel Hernando de Larramendi i Bernabé López sobre el Magrib de l'any 2000; Enrique Viaña proposa un model teòric per interpretar els desequilibris entre població i recursos en el Mediterrani sud; i Josep Lladós examina la situació i les perspectives del conjunt de les economies del Mediterrani en la perspectiva d'una integració regional. La Conferència euromediterrània de Barcelona és analitzada en cinc notes a càrrec de Jordi Bacaria, Miguel Angel Moratinos, Francesc Freixa i Rafael Grasa. L'espai obert corre a càrrec de Benjamín Oltra i es titula «El Mediterrani: sub specie temporis».

En la secció de llibres, que com és habitual tanca el número, s'ha inclòs per primera vegada un espai en el qual es relacionen les tesis doctorals llegides a Catalunya durante el darrer any, d'acord amb la informació subministrada per les diferents Facultats.

Entitats col·laboradores:

Ajuntament de Barcelona

El factor humà en el retard econòmic espanyol. El debat entre els historiadors*

JORDI NADAL

Universitat de Barcelona

L'Espanya actual viu sota la síndrome de la convergència econòmica amb Europa. Els deu primers anys de pertinença a la Unió Europea han servit perquè els hispans prenguéssim consciència del retard econòmic que tan obstinadament ens acompanya i de la necessitat imperiosa de salvar-lo. Escurçar les distàncies s'ha convertit en l'objectiu número u de la política espanyola sense adjectius. Els historiadors podem ajudar a assolir-lo mitjançant la investigació de la cronologia i de l'etiologia de la divergència. Perquè és prou sabut que un bon diagnòstic és la precondició d'un remei escaient.

Des de quan i per què el país es troba endarrerit? La primera part de la pregunta suscita poca controvèrsia. Per bé que precàries en molts casos, les diverses estimacions de la renda per càpita coincideixen a indicar que Espanya va perdre posicions, dintre d'Europa, de 1800 a 1960 i n'ha recuperat, encara que només en part, en el curs dels últims 35 anys. Naturalment, aquesta cronologia basada en el llarg termini no és incompatible amb la distinció d'altres fases més curtes, de signe divers. La contribució més recent, deguda a Francisco Comín, sosté, per exemple, que, sense perjudici d'aquell balanç general, hi hagué convergència de 1860 a 1890 i de 1913 a 1929, com també hi ha hagut divergència o retard de 1976 a 1985 i de 1991 a 1995.¹

Més discutibles resulten les raons de l'evolució que acabo d'establir. Del 1986 al 1990, l'ona de prosperitat —i de convergència— que acompanyà el primer lustre de pertinença a la Comunitat Econòmica Europea va tenir l'efecte de primar les explicacions centrades en els beneficis d'una política econòmica de signe liberalitzador; n'hi havia prou d'un *laissez faire* d'abast internacional per anar endavant; a la inversa, el proteccionisme i l'intervencionisme anteriors havien estat les causes de les nostres desgràcies. Del 1991 fins avui —un període de liberalització accentuada—, el retorn a la divergència, a l'endarreriment respecte de l'Europa unitària, suggereix que el retard és un fenomen complex, dependent d'una pluralitat de causes.

Una de les causes que comencen a estar de moda és la que fa referència a la qualitat de l'element humà. Abans, els teòrics del creixement econòmic enumeraven els factors de producció per aquest ordre: la terra, el capital i el treball. Ara, els experts n'inverteixen l'ordre i n'afinen els conceptes: el capital humà, en primer lloc; els recursos financers, després; i els recursos naturals, per acabar. El més important per al desenvolupament sostingut i durador d'una societat és la qualitat dels seus homes. En l'àmbit econòmic, qualitat humana significa capacitat d'iniciativa. Empresaris vertaderament emprenedors, d'una banda; obrers i empleats capaços i disciplinats, de l'altra; simples ciutadans (homes i dones) imbuïts de la idea de modernitat econòmica i social, afegeixen alguns.

Gabriel Tortella ha denunciat manta vegades «l'escassetat d'esperit empresarial» com un dels principals responsables del retard econòmic espanyol. La denúncia recolza damunt tres proves: 1.ª) «la gran importància que han tingut els empresaris estrangers en la història econòmica d'Espanya, des dels Reis Catòlics com a mínim»; 2.ª) «la propensió dels empresaris espanyols a buscar la protecció de l'Estat perquè els proporcioni rendes (en oposició a beneficis) i els preservi de la competència»; i 3.ª) la manca de grans empreses espanyoles en el món contemporani. El protagonisme dels empresaris francesos, anglesos, alemanys, belgues, suïssos i d'altres orígens ha estat una constant de la nostra història econòmica. Quan es posen a fer d'empresaris, els naturals

* Aquest treball té el seu origen en la conferència que sota el títol «El factor humà en el retard econòmic espanyol. La visió dels historiadors» vaig donar el 19 de juny de 1995 en el cicle del Programa Universitat-Empresa de la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales de la UAB, la qual ha estat publicada en la col·lecció «Documents de la UAB», Bellaterra, 1996.

1. Comín (1995).

2. Tortella (1994), pàg. 179-180.
3. Carreras i Tafunell (1993).
4. Nadal i Sudrià (1993), pàg. 211-217.
5. Perrot (1992), pàg. 305 i seg.
6. Chaussinand-Nogaret (1973), pàg. 187-188.
7. *Ibidem*.
8. Tortella (1994), pàg. 184.
9. Chevalier (1935).
10. Chaussinand-Nogaret (1973), pàg. 190.
11. D'un document de l'època citat per Chassagne (1991), pàg. 46.
12. Chassagne (1991), pàg. 56.
13. *Ibidem*.
14. Rémond (1946), pàg. 81 i seg.

ho fan amb una mentalitat conservadora, mancada d'ambició. Les empreses espanyoles de major dimensió ocupen unes posicions molt modestes en les classificacions internacionals; també estan privades de vaixell ensenya, com poden ser-ho la Fiat italiana o la Hyundai coreana.²

Sense ser falsos, els arguments de Tortella han de ser explicats i matisats. En el cas del darrer, Albert Carreras i Xavier Tafunell han ponderat la ruptura i el retrocés que, en el desenvolupament de la gran empresa espanyola, representaren la Guerra Civil i el franquisme autàrquic, del 1936 al 1960; criades en un terreny clos, a recer de les lleis del mercat, les anomenades «empresas nacionales» tenien una incapacitat congènita per competir fronteres enllà.³ En el cas del segon, Carles Sudrià i jo mateix hem posat al descobert la falsedat dels arguments emprats per Pedro Fraile (una de les autoritats adduïdes per Tortella) per «demostrar» la retirada voluntària dels mercats exteriors per part dels siderúrgics bascos i dels fabricants tèxtils catalans, a les acaballes del segle XIX.⁴ Ara i aquí és l'ocasió de relativitzar la presència dels empresaris estrangers en la història econòmica espanyola. No és que no sigui rellevant; sí que no és insòlita. L'exemple de França, el país de procedència de tants empresaris establerts en terres hispàniques, em sembla revelador.

Nascuda a la Gran Bretanya i recreada a Suïssa, la Primera Revolució Industrial s'introduí a França per un doble conducte: la connexió normanda al nord-oest i la connexió alsaciana al nord-est. Res de tan natural. A banda i banda del Canal de la Mànega hi havia, i continua havent-hi, «homogeneïtat de clima, simetria geogràfica, parentiu de la història». Normandia havia estat conqueridora d'Anglaterra amb Guillem, en el segle XI, i conquerida pels anglesos durant la Guerra dels Cent Anys. Des del segle XVI, la província francesa i el reialme britànic havien estat intercanviant-se mercaderies, estudiants i viatgers, al mateix temps que s'expedien mútuament els proscripats civils i religiosos.⁵ A partir del 1688, l'entronització de la dinastia orangista a Anglaterra havia donat lloc a l'assentament de nombroses colònies de partidaris de Jaume II, el rei demès, a la costa atlàntica francesa. De Dunkerque a Bordeus, passant per Rouen, Saint Malo, Nantes i La Rochelle, els exiliats estuardistes han contribuït decisivament, a la fi del segle XVII i en el curs de la major part del XVIII, a l'expansió del comerç amb l'Índia i la Xina, i a l'administració de l'imperi francès tant a les illes del Carib com a l'Orient Llunyà.⁶

Però les activitats marítimes i administratives no han absorbit, ni de bon tros, les energies de la diàspora jacobita. A més d'animar els ports de l'Atlàntic, les lleves successives de foragitats anglesos han jugat un paper de primer ordre en l'aprofitament dels recursos industrials del país receptor. A la Gascunya, els Galwey, Martell, Sauge i Hennessy han estat capdavaners en la fabricació i comercialització dels aiguardents de Cognac,⁷ de la mateixa manera que els Byass, Osborne, Garvey, Terry i Sandeman, anglesos o irlandesos com els precedents, ho serien una mica més tard en la fabricació i la comercialització dels *finos* de Jerez.⁸ A l'interior de l'Hexàgon, el primer esbós de la fàbrica siderúrgica de Le Creusot, «bressol de la gran indústria francesa»,⁹ fou degut, el 1771, a l'esforç mancomunitat d'un noble lorenès (el baró de Kesling), del Chevalier de Melleville, i de dos membres del *lobby* jacobita: William Stuart, vingut directament de la Gran Bretanya, i Jacques Nicolas Roettiers de La Tour, gravador de les monedes de França, fill del gravador anglès de les monedes de Jaume II, primer, i de Lluís XIV, després.¹⁰ A Normandia —a Normandia sobretot— John Holker, fugitiu del seu Lancashire natal «pour avoir suivi le parti du roi Jacques en dernier lieu»,¹¹ ha bastit a la segona meitat del set-cents un vertader complex manufacturer «que no sembla exagerat considerar com el fonament de la prosperitat ruanesa del segle XIX». ¹² Format per una fàbrica de teixits, tints i aprests de cotó, un taller de construccions mecàniques i les primeres cambres de plom per a l'obtenció de l'àcid sulfúric instal·lades a França, el complex de Holker ha servit de viver de tècnics i especialistes de tota mena per a la resta de la indústria regional, fins i tot àdhuc nacional.¹³ Per tal d'aprofitar al màxim les potencialitats de Holker, la monarquia francesa acabaria confiant-li el càrrec, fet a la seva mida, d'Inspecteur général des manufactures, principalment de celles qui ont été établies à l'instar des étrangers, et des ouvriers étrangers». ¹⁴

Al mateix temps que penetrava a França per Rouen i Normandia, la indústria moderna

també ho feia per Mulhouse i Alsàcia. Succeeix que fins al 1798, data de la seva incorporació a França, la ciutat de Mulhouse i el seu entorn han constituït un enclau políticament autònom, una mena de república independent, per bé que molt estretament relacionada amb els cantons suïssos. Aquesta situació els ha reportat avantatges i estímuls. D'una banda, els ha lliurat de la prohibició de les teles estampades, vigent a França fins als decrets de 1759 i 1760; de manera que ja el 1746 Jean-Henri Dollfus, Jean Jacques Schmaltzer i Samuel Koechlin han pogut erigir a l'urbs la primera manufactura d'indianes.¹⁵ De l'altra, els ha procurat aquella pau, corollari de la neutralitat política, que és imprescindible per a l'atracció de capitals i empresaris. Suïssa ha actuat, en tots dos sentits, como un brollador inesgotable. Els banquers de Basilea, tan pròxims per la geografia i els afectes (eren nombrosos els vincles de sang entre les dues ciutats) han deixat molts diners a la indústria mulhousiana.¹⁶ Neuchâtel, Ginebra i altres cantons li han enviat una legió de fabricants. Per a molts d'aquests homes, Mulhouse ha representat una simple etapa de l'expatriació definitiva a França. Dels 170 indianaires francesos datats fins al 1789, 43, o sia la quarta part, havien vingut de les anomenades «marques de l'est»: 24, de la Suïssa francòfona; 9, de la Suïssa «alemànica» i 10 del territori alemany veí de Baden-Wurtemberg.¹⁷ Els germans Oberkampf, wurtemberguesos passats per Basilea i Mulhouse, abans de crear el mític establiment de Jouy-en-Josas, prop de Versalles,¹⁸ són el símbol més eloqüent d'un moviment de gran amplitud.

L'exemple francès ens ha d'ajudar a entendre el cas espanyol. La primera industrialització europea i les grans transformacions que l'han acompanyada foren fenòmens estesos per contagi a aquelles àrees veïnes que estaven madures per rebre'l. El contagi demana proximitat, estic per dir promiscuitat, dels territoris en qüestió. La península Ibèrica era —i continua sent— a Europa un àmbit marginal, aïllat, sense altra connexió terrestre amb la resta del continent que el Midi francès, condemnat no a industrialitzar-se, sinó a desindustrialitzar-se.¹⁹ Vistos des d'Espanya, ni la Gascunya era Anglaterra, ni, en el Rosselló-Llenguadoc, Perpinyà, Narbona o Montpeller podien oficialment de Basilea. Tòt i això, Catalunya i el País Basc han estat els dos primers focus de la industrialització espanyola. L'ur condició de regions frontereres amb França no és aliena a aquesta primacia. De la mateixa manera que, a ponent d'Ibèria, Portugal deu haver sofert enormement de la seva frontera única amb l'Espanya més endarrerida.

Fins aquí la referència als empresaris, és a dir a la locomotora que arrossega el tren del progrés econòmic. D'aquí en endavant haurem de parlar dels vagons, o sigui de tots aquells —operaris, empleats i, fins i tot, la resta del cos social— que reben l'impacte de l'impuls empresarial. L'èxit d'una empresa depèn tant de si mateixa com del brou de cultiu que l'alimenta. Personal adequat i entorn receptiu. Preparació i receptivitat remetent a nivell educatiu. En termes històrics, els nivells educatius han tendit a amidar-se per les taxes d'alfabetització.

En els darrers temps, s'ha intensificat la recerca sobre les relacions entre el nombre o la proporció de les persones alfabetitzades i els avenços de la primera industrialització (més aviat poc exigent en matèria de capital humà). Els resultats són per a tots els gustos. Hi ha autors que defensen l'existència d'una relació de causa-efecte entre les dues variables. Hi ha autors que la neguen. I hi ha autors, potser menys nombrosos, disposats a invertir els termes i a presentar el progrés econòmic com la variable independent.

La disputa ha arribat a la Península. En el seu llibre sobre *El desarrollo de la España contemporánea*, Tortella, sempre a l'aguait, s'inscriu de manera més o menys explícita en la primera de les posicions al·ludides. Els seus arguments són dos: primer, l'observació per part del suec Lars G. Sandberg, professor a l'Ohio State University, d'una «bona correspondència» entre els nivells d'alfabetització de vint-i-un països europeus a la data de 1850 i els seus nivells de renda, no el 1850 ni el 1913, sinó el 1970, cent vint anys més tard;²⁰ segon, les correlacions més o menys altes trobades per Clara Eugenia Núñez —seguint Sandberg— entre les taxes d'alfabetització de les províncies espanyoles el 1860, 1877, 1887, 1900, 1910, 1920 i 1930 i la seva renda per individu el 1955 (primeres dades provincials), 1971 i 1977.²¹

Cautelós, Sandberg s'havia limitat a concloure: sense perjudici d'algunes excepcions (les d'Espanya i Portugal, precisament), en el conjunt dels vint-i-un països considerats, «literacy in

15. Bischoff (1983), pàg. 49.

16. Fins arribar a la seva «colonització financera» a començament del segle XIX. Oberlé (1971), pàg. 153-167 i Veyressat (1982), pàg. 118.

17. Chassagne (1991), pàg. 95-96.

18. Chassagne (1980).

19. Fohlen (1949), Crouzet (1959), Armengaud (1960) i Johnson (1995).

20. Sandberg (1982), pàg. 686 i seg.

21. Núñez (1992), cap. 4.

22. Sandberg (1982), pàg. 688.
23. Tortella (1994), pàg. 11 i 12.
24. Núñez (1992), pàg. 320.
25. Tortella (1994), pàg. 13.
26. Reher (1993), pàg. 59-62.

1850 is an amazingly good predictor of per capita income in the 1970s».²² Menys prudent, el seu seguidor espanyol interpreta: del treball de Sandberg se'n desprèn que «les taxes d'alfabetització (...) són un predictor sorprenentment bo de la renda per càpita a molt llarg termini».²³ Despullada de les seves acotacions temporals i territorials, la conclusió que Sandberg havia expressat en relació amb un espai concret i amb un període precís, adquireix, en Tortella, la categoria de «principi general» (l'expressió és seva) o regla històrica, aplicable sense restriccions.²³

En absència de model teòric, les correlacions de Núñez són meres constatacions, sense cap valor provatori. Tot i això, l'autora no té inconvenient a proclamar que «l'experiència espanyola a la fi del segle XIX i començament del XX confirma la hipòtesi, ja demostrada per a d'altres països, que la difusió de l'alfabetització a tota la població és indispensable perquè un país es desenvolupi econòmicament».²⁴ Darrere d'ella, Tortella ha insistit: «el treball de C. E. Núñez mostra que la hipòtesi de Sandberg per als països europeus es confirma estadísticament per a les 49 províncies espanyoles, per bé que amb un desfasament temporal més curt», d'uns 20 a 30 anys.²⁵

Sembla arribada l'hora d'abandonar la suposada hipòtesi de Sandberg, i les correlacions de Núñez, i reconduir el tema inserint-lo en el seu marc històric. Ni el vincle entre educació i riquesa (coetània o desfasada) és forçós i de sentit únic, ni l'alfabetització sense més delimita l'exigència educativa del progrés econòmic. Dos exemples espanyols poden servir per il·lustrar una i altra objecció.

Per què del 1860 ençà Castella la Vella i Lleó han ocupat sempre una posició eminent en l'escala de l'alfabetització i una posició secundària en l'escala econòmica? Per què, a l'inrevés, Catalunya (o millor, la província de Barcelona, la més poblada de les catalanes) s'ha afanyat, en el mateix període, darrere la riquesa, i ha descurat, en un primer temps almenys, la cursa de l'alfabetització?

Tot i centrar-se en un sol any, l'estudi de David S. Reher sobre la realitat social d'Espanya a la llum del cens de 1887 aporta una resposta molt suggestiva a la primera de les dues preguntes. L'alfabetització més avançada de castellans vells i lleonesos (també dels bascos), molt patent a la segona meitat del segle XIX, descansava damunt una demanda i una oferta educatives més denses que a la resta del país. Els indicis són convinents: menor nombre d'habitants per escola, menor nombre de persones en edat escolar per cada mestre, i major percentatge d'escolars potencials convertits en escolars efectius. Aquesta densitat educativa li sembla a Reher «la conseqüència d'una situació molt estable, present des de molt de temps enrere i relacionada amb el tipus de poblament predominant, amb molts assentaments humans de dimensions reduïdes. (...) Les regions de municipis petits solien ser zones de propietat molt repartida i abundor de propietaris». La condició de propietari comportava l'ús freqüent de la lletra escrita (comptes, contractes, testaments, etc.). La freqüència de l'escriptura pressionava sobre la demanda d'educació. Per satisfer aquesta demanda i en atenció a un tret tradicional, la Llei d'instrucció pública de 9 de setembre de 1857, que continuava vigent en el moment del cens, havia adjudicat, a l'Espanya rural, major proporció de mestres i escoles als pobles d'entre 500 i 1.999 habitants que als de major entitat.

«Sota aquesta òptica, l'alfabetització a Espanya adquireix un sentit sorprenent i completament imprevist, perquè en lloc de ser un factor de canvi n'és un altre d'estabilitat, que depèn sobretot d'aspectes estructurals de la societat, de polítiques educatives, d'estructures econòmiques. (...) A la fi del segle XIX, l'alfabetització era, a Espanya, el producte d'una tradició històrica abans que el d'un corrent modernitzador». Per reforçar el seu argument, Reher recorda que, en terres castellano-lleoneses, l'avantatge educatiu es presentava en companyia de signes tan retrògrads com les taxes de fecunditat matrimonial més elevades i un dels nivells d'industrialització més baixos de tot el país.²⁶

La medalla tenia el seu revers a Catalunya, país d'industrialització i control de natalitat avançats i d'alfabetització retardada. És probable que una part d'aquest retard sigui fictici, i que s'hagi de carregar en el compte de la normativa censal espanyola que enregistrava la lectura i escriptura en castellà a tot el territori, incloses les àrees dotades de llengua pròpia. Però també és

segur que l'altra part reflectia una situació real, d'analfabetisme exagerat en relació amb els altres indicadors socioeconòmics, que obre nous horitzons a la nostra disputa.

L'experiència catalana permet afirmar que l'alfabetització extensa no ha estat un element decisiu per a la creació del capital humà necessari a la primera Revolució Industrial. Al llarg del segle XIX i primeres dècades del XX, les taxes generals d'alfabetització han estat menys rellevants, als efectes del progrés econòmic, que la proporció de les persones concurrents en els centres d'ensenyament tècnic. Els obrers d'una fàbrica o taller podien ser analfabets. Els sobrestants, majordoms, encarregats i altres comandaments intermedis havien de ser capaços de llegir un full d'instruccions i, encara més, d'interpretar uns plànols. D'on la importància extrema de conèixer el dibuix tècnic, «vertadera frontissa entre la reflexió intel·lectual i el treball manual».²⁷

Els darrers treballs publicats sobre Itàlia són reveladors. Dins d'un llibre coordinat per Núñez i Tortella, Vera Zamagni explica, amb l'ajut dels números corresponents, que el *boom* de l'economia italiana entre els anys 1880 i 1913 coincidí amb un increment espectacular dels alumnes d'ensenyament mitjà matriculats a les escoles i liceus tècnics i, molt especialment, a les escoles d'arts i oficis.²⁸ El cent cinquantè aniversari de l'Istituto Aldini-Valeriani per le Arti e Mestiere, commemorat el 1994, ha donat lloc a una sèrie d'articles en la revista bolonyesa *Scuolaofficina* que assenyalen l'existència d'un nexe directe i indiscutible entre aquell centre i la formació de la singularíssima indústria de construccions mecàniques que ha esdevingut l'emblema contemporani de Bolonya.²⁹ La capital de l'Emília-Romanya, centre llaner en els segles XV i XVI, capital de la seda en els segles XVII i XVIII, i del cànem en el XIX, semblava abocada a una decadència irremeiable quan el vapor començà a substituir la vela en les rutes marítimes. Els mecànics sorgits de l'Aldini-Valeriani ho impediren. Actuant com a empresaris o com a tècnics, varen prendre la iniciativa d'una nova branca d'indústria —la construcció de maquinària— destinada a renovar els llozers econòmics de la ciutat. Des dels anys 1920, la construcció mecànica bolonyesa s'ha anat especialitzant en les màquines per fer paquets. Avui, Bolonya produeix, en valor, el 70 per cent de les màquines italianes d'embalar; Itàlia en posseeix, al seu torn, la cinquena part de la quota mundial. Els bolonyesos parlen amb orgull del *Packaging Valley*.

L'educació tècnica, sobretot en els seus graus baix i mitjà, ha estat més important que l'alfabetització en l'engedada industrial de Catalunya (i del País Basc). Fariem bé de rescatar-la de l'oblit en què es troba.³⁰

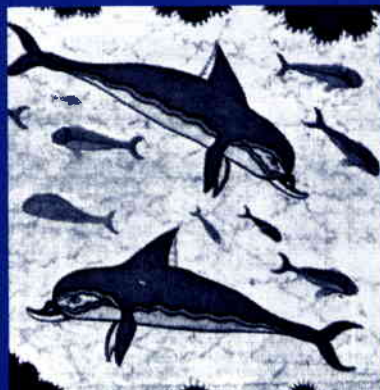
Bibliografia

- ALBERDI, RAMON: *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones (1875-1923)*. Barcelona, 1980.
- ARMENGAUD, ANDRÉ: «A propos du sous-développement industriel dans le Sud-Ouest». A *Annales du Midi*, 1960, núm. 72, pàg. 75 i seg.
- BISCHOFF, GEORGES: «Mulhouse et sa région: genèse d'un paysage industriel». A *Bulletin de la Société Industrielle de Mulhouse*, 1983, núm. 789, pàg. 47-59.
- CARRERAS, ALBERT; TAFUNELL, XAVIER: «La gran empresa en España, 1917-1974. Una primera aproximación». A *Revista de Historia Industrial*, 1993, núm. 3, pàg. 127-125.
- CHASSAGNE, SÈRGIE: *Le conton et ses patrons*. France, 1760-1840. París, 1991.
- CHASSAGNE, S.: *Oberkampf, un entrepreneur capitaliste au siècle des Lumières*, París, 1980.
- CHAUSSINAND-NOGARET, GUY: «A propos d'une entreprise française en Espagne au XVIIIe siècle. Les sociétés de la Compagnie de Guadalcanal». A *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 1973, vol. 20, abril-juny, pàg. 185-200.
- CHEVALIER, JEAN: *Le Creusot, berceau de la grande industrie française*. París, 1935.
- COMÍN, FRANCISCO: «La difícil convergencia de la economía española: un problema histórico». A *Papeles de Economía*. 1995, núm. 63, pàg. 78-92.
- CROUZET, FRANÇOIS: «Les origines du sous-développement économique du Sud-Ouest». A *Annales du Midi*, 1959, núm. 71, pàg. 3-21.
- CURTI, ROBERT: «In visita alla mostra "Fare macchine automatiche"». A *Scuolaofficina. Periodico di cultura tecnica*. Bologna: 1994, XIII, núm. 1, pàg. 3-9.
- FOHLEN, CLAUDE: «En Languedoc: vigne contre draperie». A *Annales*. E.S.C., 1949, núm. 4, pàg. 290-297.
- JOHNSON, CHRISTOPHER H.: *The Life and Death of Industrial Languedoc, 1700-1920. The Politics of Deindustrialization*. New York; Oxford, 1995.
- NADAL, JORDI; SUDRIÀ, CARLES: «La controversia en torno al atraso económico español en la segunda mitad del siglo XIX (1860-1913)». A *Revista de Historia Industrial*, 1993, núm. 3, pàg. 199-227.
- NÚÑEZ, CLARA EUGENIA: *La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España Contemporánea*. Madrid, 1992.
- NÚÑEZ, C. E.; TORTELLA, G. (ed.): *La maldición divina. Ignorancia y atraso económico en perspectiva histórica*. Madrid, 1993.
- OBERLÉ, RAYMOND: «L'évolution des fortunes à Mulhouse et le financement de l'industrialisation au XVIIIe siècle». A *Bulletin de la Société d'Histoire Moderne et Contemporaine*. 1971, núm. 8, pàg. 85-173.

27. Poni (1994), pàg. 10.
28. Zamagni (1993).
29. Curti (1994).
30. Cal dir que comptem amb un magnífic instrument per començar la tasca. Es tracta del llibre d'Alberdi (1980), corresponent a una tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona, que no he vist citat mai enlloc.

- PERROT, JEAN-CLAUDE: *Une histoire intellectuelle de l'économie politique (XVIIe-XVIIIe siècle)*. Paris, 1992.
- PONI, CARLO: «Sapere e lavoro nella tradizione dell'industria bolognese». A *Scuolaofficina. Periodico di cultura tecnica*. 1994, XIII, núm. 2, pàg. 10-11.
- REHER, DAVID SVEN; POMBO, NIEVES; NOGUERAS, BEATRIZ: *España a la luz del Censo de 1887*. Madrid, 1993.
- RÉMOND, ANDRÉ: *John Holker, manufacturier et grand fonctionnaire en France au XVIIIe siècle (1719-1786)*. Paris, 1946.
- SANDBERG, LARS, G.: «Ignorance, Poverty and Economic Backwardness in the Early Stages of European Industrialization: Variations on Alexander Gerschenkron Grand Theme». A *The Journal of European Economic History*, XI, pàg. 675-697. (Hi ha una traducció d'aquest article en el llibre de Núñez i Tortella. 1993.)
- TORTELLA, GABRIEL: *El desarrollo de la España Contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX*. Madrid, 1994.
- VEYRESSAT, BÉATRICE: *Négociants et fabricants dans l'industrie cotonnière suisse, 1760-1840. Aux origines financières de l'industrialisation*. Lausanne, 1982.
- ZAMAGNI, VERA: «Instrucción y desarrollo económico en Italia, 1861-1913». A Núñez i Tortella. 1993, pàg. 181-222.

DOSSIER
LA CONCA
DE LA
MEDITERRÀNIA.
UN NOU REPTE
PER A EUROPA

Presentació

Després d'uns anys al llarg dels quals va passar a un segon pla en l'atenció internacional, desplaçada per fets contundents com ara la caiguda del mur de Berlín i el desmantellament del bloc soviètic, la Mediterrània torna a estar ara de plena actualitat. En part, per una barreja inseparable de notícies bones i dolentes: entre les bones, l'inici del procés de pau palestino-israelí; entre les dolentes, la ferotge guerra lliurada a l'antiga Iugoslàvia i el rebrotament del terrorisme a Algèria i Israel. En part, també, per una tenaç activitat desplegada pels països mediterranis de la Unió Europea, activitat que ha trobat la culminació en la recent Conferència Euromediterrània de Barcelona.

A la il·lusió que la inevitable incorporació dels països de l'Est d'Europa al procés d'integració europea hauria de resoldre, d'un cop per sempre (molt en la perspectiva de l'optimisme històric popularitzat, entre d'altres, per Fukuyama), els problemes de seguretat en sentit ampli, tant militar com econòmic, al Vell Continent, li ha succeït un cert estupor en la contemplació del que s'esdevé a l'altre costat del Mare Nostrum. De sobte, Europa ha despertat a la realitat que no pot elevar al seu nivell de benestar tots els pobles que l'envolten. La recerca d'un model que permeti fomentar la prosperitat comuna dels països membres de la Unió Europea i dels que, inevitablement, hi han de quedar fora, ha esdevingut prioritària. Igual com ha passat amb l'enunciat de fórmules que facilitin el diàleg pacífic entre cultures diferents.

Aquest *Dossier* aplega un conjunt d'opinions autoritzades sobre la Mediterrània, en àmbits tan diferents com la seguretat, l'economia, la política i la cultura. Els seus autors provenen, igualment, de camps professionals diversos, com organismes europeus (Unió Europea), universitats espanyoles i estrangeres, cambres de comerç, instituts d'investigació i patronats culturals. Entre tots, s'ha tractat de donar una visió al més àmplia possible de la complexa problemàtica d'aquesta regió del nostre entorn.

Enrique VIAÑA REMIS
Universidad de Castilla-La Mancha

Miguel HERNANDO DE LARRAMENDI
Director de l'Escola de Traductors de Toledo

Entrevista a Manuel Marín

Vice-president de la Comissió Europea

XAVIER VIDAL-FOLCH

Periodista

Quan la *Revista Econòmica de Catalunya* va entrevistar-lo en el seu primer número, Manuel Marín acabava de ser nomenat membre de la Comissió Europea, després d'haver coordinat l'equip negociador de l'adhesió d'Espanya a les Comunitats Europees. L'avui vice-president de la Comissió passa revista en aquesta conversa a algun dels moments claus d'aquella negociació. Sosté que el país va fer bé d'assumir el repte modernitzador que suposava la integració, per bé que es qüestiona els efectes d'un possible excés de protecció a determinats sectors productius. Mirant al futur, posa èmfasi en la importància de les relacions euro-mediterrànies.

França i Alemanya, i les seves respectives presidències semestral, van ser decisives per aplanar els obstacles a l'adhesió. Quins van ser els moments decisius?

Un, tot el procés que va conduir al Consell Europeu d'Stuttgart, el juny de 1983. El problema es plantejava per alguns com una oposició entre ampliació i aprofundiment. En l'aprofundiment hi havia un triple nus gordià que ningú no gosava trencar: la reforma de la política agrícola comuna, que interessava molt a França; el problema del xec britànic, simbolitzat en el famós *I want my money back* de Margaret Thatcher, que es queixava perquè la seva aportació al pressu-

post era molt superior al retorn que rebia el Regne Unit; i l'augment dels recursos propis del pressupost, que resultaven insuficients per tot allò i per finançar els costos de l'ampliació. Tot això bloquejava el plantejament de l'ampliació ibèrica. Va ser el canceller Helmut Kohl qui va trencar el nus. Com a contribuent principal va deixar clar que estava disposat a augmentar els recursos propis —via percentatge sobre l'IVA recaptat—, la qual cosa solucionava el major finançament de la PAC i la contribució britànica, només si els socis donaven suport a l'ingrés d'Espanya. En aquesta decisió hi va influir poderosament un viatge del president del Govern, Felipe González, a Bonn.

Per què va ser tan determinant? Estaven lligades l'adhesió a la CE i el manteniment de l'alineació a l'OTAN?

Abans d'Stuttgart, González i Kohl van mantenir a Bonn una reunió tot sols, ells en van ser els protagonistes. El que jo puc dir és que aquell viatge va marcar profundament el canceller, es va establir una química total. I també recordo bé l'atmosfera del moment. Ens trobàvem en el moment més agut de la crisi dels euro-míssils, en la qual una bona part del Partit Socialdemòcrata alemany es manifestava en contra de la seva instal·lació...

Pel que fa a les conferències negociadores amb els Deu, la qüestió de l'OTAN mai no es va posar damunt la taula. Però no solament estava a l'atmosfera, sinó també a les converses de passadissos. Hi va haver al·lusions indirectes en algunes visites bilaterals: *Si vostès tinguessin una concepció diferent de la seguretat...*, insinuaven. En això destacaven els italians, molt preocupats perquè el flanc sud de l'OTAN no quedés desguarnit. La resposta d'Espanya era invariable: resolem primer la integració a la CE i després ja veurem, era l'anomenada *ambigüitat calculada*. En el fons es pressuposava que una bona resolució de la nostra integració europea faria més fàcilment plantejable la qüestió atlàntica al poble espanyol.

França continuava sent el gran obstacle...

Per tota mena de raons. La nostra agricultura mediterrània competia seriosament amb una bona part de la seva; i això els feia oblidar de vegades l'enorme pes de les relacions comercials mútues, o el de les seves inversions al nostre país, o el fet que la nostra integració els resituaria en el centre de la Comunitat. Sota el mandat presidencial de Giscard, el qual havia intentat patrimonialitzar internacionalment la transició, va perviure el complex de *germà gran*: un dia, escudant-se en el fet que la democràcia espanyola era molt jove; un altre, en el temor que Espanya es comportés a la britànica, com un agent alentidor de la construcció europea; després, apellant que abans de la nostra integració calia preservar la seva agricultura. Fins que als dos països no es van instal·lar governs d'esquerres, les coses no van començar a canviar.

I tot i així, el desbloqueig no va començar fins al sopar a l'Elisi entre Felipe González i François Mitterrand, el 20 de desembre de 1983.

Efectivament, aquesta trobada González-Mitterrand va ser decisiva, en establir-se un acord total, al màxim nivell, en els dos assumptes que entorpien més les relacions, el terrorisme i el nostre ingrés a la Comunitat. Va ser quan Mitterrand va dir que, davant 500 gendarmes assassinats, el Govern francès no hauria pogut mantenir l'estabilitat. El sopar de l'Elisi, a més de cristal·litzar l'acord global, va permetre posar el fil a l'agulla dels temes pendents a negociar bilateralment: no oblidem que els temes bilaterals eren en aquest cas bàsics per al nostre ingrés a la CE, ja que França era l'únic gran Estat comunitari que tenia problemes amb nosaltres, especialment en matèria agrícola i pesquera. Doncs bé, es va adoptar un *modus operandi* discret, amb un calendari de tres reunions, una a París i dos a Madrid. En una d'aquestes, en la qual vam arribar a un acord sobre l'assumpte del vi, la confidencialitat se'n va anar en orris perquè l'avió del ministre Roland Dumas va tenir un enlairament avortat a Barajas: un ocell es va colar a la turbina. Més enllà de l'anècdota, el que va permetre una solució va ser establir uns llargs períodes transi-

toris de deu anys per al vi i les fruites i hortalisses: en el vi, per assentar les denominacions d'origen, ja que Espanya era el gran exportador de vi a granel; en les fruites, perquè nosaltres necessitàvem un termini important que ens permetés respectar els nivells de qualitat exigits.

Però, de seguida, van sorgir nous problemes: l'ametrallament d'un pesquer per la Marina francesa, la crema de camions francesos per comandos bascos...

Sí, 1984 va enregistrar aquests problemes, però també les seves solucions. Va ser l'any decisiu. Una reunió determinant per tornar a encarrilar les coses, i molt poc coneguda, es va celebrar un cap de setmana de març a un refugi de l'Icona, al Parc Nacional del Hosquillo, la reserva d'ossos de Conca. Per part francesa hi assistia el primer ministre Pierre Mauroy, acompanyat del seu assessor personal, Antoine Blanca, que després seria ambaixador a l'Argentina, un fill de republicans espanyols que tenia la doble militància al PSF i al PSOE. Per part espanyola, el president del Govern, Felipe González, acompanyat de Juan Antonio Yáñez i de Manuel Marín. La trobada es va produir en un moment molt complicat, dies després de l'ametrallament del pesquer espanyol *Valle de Atxuondo* per la Marina francesa en aigües del Cantàbric. Va ser decisiva per reorientar tota la relació entre els dos països. Hi van quedar anul·lades les restes de les reticències històriques a nivell de Govern. Nosaltres vam insistir que Espanya era una democràcia establerta; vam apel·lar a la solidaritat de l'esquerra; vam argumentar que l'ingrés a la Comunitat era una cita històrica per a totes dues parts, que no devia ser avortada per problemes sectorials; vam reclamar cooperació contra el terrorisme. A partir d'aquí es va començar a obrir camí una nova relació.

Hi va haver una altra reunió important, a la casa de camp de Roland Dumas, a La Brède, prop de Bordeus, el 26 i 27 de març de 1985.

La Brède va ser pràcticament el coronament, va servir per negociar l'últim obstacle que impedia el tancament de les negociacions, la pesca. Espanya tenia una flota de 500 vaixells, que atemorien els veïns. El problema es va resoldre gràcies a una proposta tècnica, molt elaborada, de Fernando González Laxe, aleshores director general de Pesca i després president de la Xunta de Galícia. Consistia en un sistema de llista de vaixells, basada sobre l'entrada d'unitats a les aigües comunitàries. Aquest sistema venia a resoldre el problema de la presentació política davant l'opinió pública francesa, aparentant una reducció major de la real, al mateix temps conservant el potencial de la flota espanyola. Espanya acceptava el nombre màxim de 300 vaixells que pretenien els nostres veïns. Però sempre que el còmput es fes des de l'entrada del vaixell en el *box* comunitari. Com que des de la sortida del port fins a l'entrada en aigües comunitàries passava un termini de tres o quatre dies, els 500 vaixells mai no estaven feinejant simultàniament. És a dir, la fórmula era un màxim de *150 vaixells feinejant simultàniament* en aquestes àrees i, per tant, molts més, 300, treballant. Aquest tipus de fórmules són molt més freqüents i de vegades imprescindibles a la política europea, perquè moltes vegades no es tracta només de salvar els mobles, sinó també la imatge del Govern amb el qual estàs discutint.

A més d'Alemanya i França, ¿hi va haver d'altres connexions bilaterals importants?

Per Itàlia, el decisiu era reforçar l'arc mediterrani, una obsessió de Giulio Andreotti, conscient que el seu país estava perdent pes davant l'eix franco-alemany. En aquest context, per Itàlia, Espanya era un element de contrapès. Va jugar a favor. Una altra discussió important va ser amb Portugal. L'economia portuguesa plantejava als Deu menys problemes que l'espanyola, Portugal desitjava entrar abans que Espanya: pertanyia a l'EFTA i Espanya havia de reduir els aranzels a les importacions provinents de Portugal. Una cimera González-Soares l'estiu del 94 va posar fi als malentesos i va assentar el sentit ibèric global de la negociació, a fi de signar dos Tractats distints però dins d'un objectiu i d'un impuls conjunt.

Quin va ser el pitjor moment?

Va ser al palau de Belem, el matí del 12 de juny de 1985. Estàvem veient una demostració aèria de l'Exèrcit portuguès, abans de tornar a Espanya per a la signatura, per la tarda, del nostre tractat d'adhesió. El servei de seguretat ens va advertir que hi havia indicis que ETA preparava atemptats al País Basc i a Madrid. Tornàvem aclaparats a l'avió. Teníem per primera vegada els caps d'Estat i de Govern dels Dotze i temíem que es preparés una massacre. Va ser angosant. Els terroristes van cometre tres atemptats: van assassinar un coronel i el seu conductor, un policia nacional i un brigada de l'Armada. Vam suspendre l'espectacular traca valenciana als Jardines del Moro. ETA, com ha fet sempre, deixa la seva empremta de mort i barbàrie davant cada intent de modernització.

Alguns sostenen que vam entrar en males condicions.

Quan negociàvem, ningú no preveia el que passaria des de novembre de 1989, la caiguda del mur de Berlín, ni la unificació alemanya, ni l'esfondrament de l'imperi soviètic, ni la guerra del Golf i la consegüent crisi financera, ni l'efecte *tequila* causat per la incorporació de Mèxic al TLC, ni l'Acta Única ni el Tractat de Maastricht. Després d'aquestes variables, seria pedant establir un judici de valor. L'escenari ha canviat radicalment, no té res a veure amb el context en el qual negociàvem. Però sostinc que assumir el repte era necessari per a la modernització del país.

Els sectors econòmics demanaven controlar el risc, una integració suau.

I en realitat establim un sistema ple de salvaguardes, perquè aparentment la indústria i la banca necessitaven un mercat protegit. Espanya i Portugal eren un mercat de 50 milions de consumidors, i això es va fer valer. Vam fer una defensa numantina dels sectors productius. Vam acordar un sistema superprotector i restrictiu que duraria set anys, que no va ser ben aprofitat per tots per modernitzar-se i incrementar la competitivitat. Es van generar enormes plus-vàlues injustificades, ocasionades perquè les empreses europees volien instal·lar-se a Espanya. De seguida, alguns dels que havien reclamat i obtingut protecció van optar per vendre les seves empreses, en comptes d'aprofitar el període transitori per adaptar-se i internacionalitzar-se. D'altres, en canvi, van ser exemples de bon fer: empreses concretes i sectors sencers com l'agrícola en general, que va fer un extraordinari esforç i veritables sacrificis, encara que després va quedar recompensat i avui Espanya és el tercer beneficiari del FEOGA-garantia, només per darrere de França i Alemanya.

Va primar la política sobre l'economia?

El nostre manual propugnava un triple equilibri. Equilibri entre economia i política, de manera que no se sacrificuessin objectius econòmics a ideals polítics. Equilibri entre els distints capítols, industrial o agrícola. I equilibri a l'interior de cada capítol, de manera que tot i que s'exigissin ajustos, no hi hagués desproporcions injustificades entre determinats productes d'un mateix capítol. D'aquella època em queda arrelada la idea que els espanyols no sabem avançar-nos, la gestió del quotidià ens espanta. Però en canvi funcionem molt bé sobre la base de reptes amb venciments a data fixa. Les reformes estructurals s'han fet al nostre país amb el calendari enfront. Per això el sistema comunitari li va tan bé a Espanya, perquè és un sistema a terminis, finalista, que et marca objectius polítics.

Vostè gestiona avui a la Comissió les dues grans prioritats tradicionals de la política exterior espanyola: el món mediterrani i Amèrica Llatina. ¿Considera positiu el seu transvasament de facto a Brussel·les?

Des del punt de vista europeu, tothom reconeix que la incorporació d'Espanya va suposar un enriquiment per a l'Europa comunitària, que va descobrir o ampliar el seu interès per aques-

tes zones. Des del punt de vista espanyol, s'ha aconseguit passar dels periclitats plantejaments retòrics a estratègies polítiques globals i viables. Jo he defensat la comunitarització d'aquestes estratègies perquè a canvi de perdre una exclusiva *sobre quasi res* hem guanyat *un bastant*, de manera compartida. El gran error a la UE seria que cadascú mirés solament el seu pati del darrere: els nòrdics o Alemanya han de palpar també els avantatges de la política mediterrània i latinoamericana si volem que aquestes siguin permanents.

La nova política mediterrània de la UE, consagrada en la Conferència de Barcelona del passat novembre, arriba amb un cert retard.

Quan va caure el mur de Berlín s'hauria d'haver endegat paral·lelament la política per a l'Est europeu i la mediterrània. Aquesta ha costat més. La cimera de Lisboa va posar les seves bases el 1992, però ha calgut treballar dur durant anys per aconseguir un model, i la urgència de l'Est es presentava més dramàtica. Hi ha hagut un cert retard, però al mateix temps tot ha anat molt de pressa.

En els últims temps...

Sí, l'etapa de la veritat ha estat molt recent i molt apretada. La primera gran batalla de la política mediterrània es va guanyar el juny de 1994, a la cimera de Corfú. A Essen, el desembre passat, vam establir per primera vegada el paral·lisme i l'equilibri entre l'estratègia cap a l'Europa de l'Est i cap al Sud mediterrani, gràcies al compromís personal del canceller Kohl. A Cannes, el juny de 1995, aquesta política va obtenir la seva credibilitat, per l'esforç de Felipe González d'aconseguir el paquet financer. A la Unió Europea no n'hi ha prou amb les bones idees, has de disposar d'un reglament que et doni base jurídica per actuar i d'una línia pressupostària. De manera que primer vam lluitar per la idea, que va aconseguir imposar-se quan l'estratègia cap a l'Est va començar a desbloquejar-se; després pel reglament, al qual actualment només li falta un detall per obtenir la llum verda, i finalment vam aconseguir els diners a Cannes.

Tot això va culminar a la Conferència de Barcelona

La Conferència va donar l'impuls polític a la idea, va plasmar el projecte de crear un espai euro-mediterrani integrat, entre els Quinze i els altres dotze països riberencs, construït sobre la base d'acords individuals d'associació econòmica, social i política, amb la UE, diferents però tallats pel mateix patró. El més cridaner va ser que Síria i el Líban es van asseure en una taula, per primera vegada amb tots els altres, inclòs Israel. Va ser un primer pas, per bé que tímid, de cara a la resolució del conflicte siria-israelià, per a la qual han demanat la nostra mediació diferents protagonistes del taulell del Pròxim Orient. També va ser molt important la presència de Palestina. Ara estem preparant l'acord amb Arafat, que haurà de ser ratificat pels Parlaments dels Quinze, la qual cosa suposarà un reconeixement de la naturalesa estatal de Palestina. Aquests elements van ser els més cridaners, perquè versaven sobre una situació calenta, però la Conferència no va tenir per objecte el procés de pau al Pròxim Orient, que té la seva dinàmica pròpia: l'essencial de la trobada va ser l'acord de tots sobre el projecte d'associació global considerat en ell mateix.

Què persegueix la creació d'una zona de lliure canvi articulada per a l'any 2010?

Aquesta és la pedra angular del projecte. Però no una zona de lliure canvi qualsevol. Nosaltres considerem insuficient la filosofia del Tractat de Lliure Comerç establert entre EUA, Canadà i Mèxic. Es basa únicament en els negocis i en el comerç, que no basten per articular un continent desigual, com ha demostrat la crisi mexicana. Cal afegir-hi instruments de diàleg polític i mecanismes estructurals de cohesió, de manera semblant als existents a l'interior de la Unió. Dit

altrament, mesures d'acompanyament que faciliten el gran esforç que hauran de realitzar aquests països per modernitzar i liberalitzar la seva economia i incorporar-se així sense traumes a una àrea de lliure comerç. Per això la cimera de Cannes va aprovar un paquet d'un bilió i mig de pessetes —meitat en subvencions i meitat en crèdits— vigents fins al 1999, destinat no a la clàssica cooperació al desenvolupament, sinó a modernitzar l'aparell productiu dels països mediterranis. La UE farà a la zona el doble, econòmicament, que el Banc Mundial. No és generositat, és visió política: som els primers socis comercials de la conca sud.

¿Quina és la diferència principal respecte a la cooperació clàssica?

El programa Meda, que és el que regula aquest paquet, complementa l'objectiu de la solidaritat amb el de la competència. La Comissió es guarda una reserva del 30 % dels recursos pressupostaris totals, que serà redistribuïda entre els beneficiaris en funció de com hagin executat els seus programes. La novetat és que apliquem per primera vegada una *clàusula guillotina*, igual com amb els fons estructurals interns de la UE: el dinar que un país no sigui capaç d'absorbir passarà al veí que hagi esgotat la seva quota i estigui en condicions de presentar projectes addicionals viables.

Alguns consideren utòpic aquest projecte, per l'abisme econòmic amb el Nord i els enfrontaments polítics entre els socis de la ribera sud, al Magrib i al Pròxim Orient

És una zona de risc, on les tendències centrífugues solen primar sobre les cooperatives. Però ara disposem d'una plataforma global per tractar tots els problemes, no solament mitjançant l'associació Nord-Sud, sinó impulsant també l'articulació horitzontal Sud-Sud, entre economies actualment hiperprotegides.

El comerç entre els propis països del Sud amb prou feines assoleix el 5 % del total

Aquest és un dels grans obstacles. Però l'estratègia definida conté una recepta contra ell: tots els acords d'associació UE-països del Sud estan tallats per un mateix sistema harmonitzador de normes comercials, tècniques, sanitàries. Els països mediterranis procediran a un desarmament aranzelari bastant simultani amb la UE. Liberalitzar la seva relació amb nosaltres els porta irreversiblement a liberalitzar-la entre ells.

Això permetrà crear un espai econòmic articulat. I recolzar en programes concrets, d'energia, aigua o comunicacions, que primin el component regional, que impliquin dos o més protagonistes. En això el disseny és una mica diferent al que hem establert amb Mercosur, perquè aquest compta ja amb un impuls inicial regional, permet la col·laboració, directament, de regió a regió.

Què obté Europa d'aquest projecte?

La UE ha de prestar especial atenció econòmica a les zones pròximes. La liberalització i l'estandardització que suposen els nous acords *euromediterranis* suposen estendre les 300 directives del mercat interior a aquests dotze països. Quallarà doncs, també, un gran mercat. I el que és més important, quallarà sobre la filosofia i les normes tècniques del mercat interior europeu. Actualment Europa és el primer soci dels països de l'àrea, però per conservar aquest paper —i, sobretot, per millorar-lo— no n'hi ha prou de mantenir les coses com estan. El futur econòmic mundial combinarà cada cop més globalització i regionalització. Per això la UE ha d'estar present a les regions emergents, com a soci, com a cooperador, posant en comú l'experiència pròpia, el *know how* de la construcció comunitària.

La Unió Europea i l'estancament dels països tercers mediterranis: polítiques, efectes i noves estratègies

FRANCISCO BATALLER*
JOSEP M.ª JORDAN GALDUF**

1. INTRODUCCIÓ

Des dels anys seixanta, i amb major coherència i intensitat a partir de 1972, la Unió Europea (UE) ha vingut aplicant una política mediterrània amb l'objectiu de contribuir al desenvolupament dels Països Tercers Mediterranis (PTM). Aquesta política es va reformular arran de l'entrada d'Espanya en la Comunitat Europea (CE) i es va renovar àmpliament a començament dels anys norantes. En l'actualitat la Unió Europea acaba de redissenyar la seva estratègia mediterrània a la fi de fer front als nous reptes de la regió i aprofitar les oportunitats presents i futures.

L'objecte d'aquest article és considerar l'impacte de la política mediterrània sobre el desenvolupament dels PTM i reflexionar entorn als efectes que pot tenir la nova estratègia mediterrània de la UE. Els PTM, amb els quals la UE manté una relació especial (crystal·litzada en acords de cooperació o d'associació), són avui els següents: Marroc, Algèria, Tunísia, Egipte, Síria, Líban, Jordània, Israel, Territoris Palestins, Turquia, Malta i Xipre.

La majoria d'aquests països es troben en una situació econòmica i social ben delicada, la qual cosa ha generat una certa inestabilitat política i algunes formes d'extremisme radical. Les arrels i manifestacions d'aquesta fràgil situació (econòmica, social i política) són diverses, algunes de les quals tenen un caràcter intern i altres extern (si bé és difícil separar-les en la pràctica).

Les opinions expressades en aquest article no representen necessàriament els punts de vista de les institucions a les quals pertanyen els autors. Aquests agraeixen els comentaris de J. Prat a versions prèvies del text i el recolzament estadístic de C. Gasparini, J. Kemp i C. Mori.

Entre les «causes internes», cal destacar les següents: a) un fort creixement de la població i unes piràmides demogràfiques on predominen els estrats joves; b) un insuficient creixement econòmic que deriva en unes altes taxes d'atur, una baixa qualitat de vida i uns forts corrents migratoris cap als països europeus; c) una distribució de la renda i la riquesa molt desigual, amb fenòmens de dualització i marginació social (que constitueix un bon medi per a la propagació de l'integrisme islàmic); i d) una presència freqüent de governs autoritaris i de formes de gestió pública mancats de suficient legitimació democràtica.

Entre les «causes externes», cal ressaltar: a) les nombroses rivalitats (de caràcter ètnic o religiós, frontereres o econòmiques) existents a la regió, que exacerben la tendència cap a l'armamentisme i dificulten el desenvolupament econòmic de molts d'aquests països; i b) les creixents desigualtats en els nivells de benestar entre els PTM i la UE, la qual cosa origina efectes d'imitació, desitjos d'emigrar i frustració respecte a les condicions de vida.

Al capdavant, tot això ha estat motiu d'inquietud per a la pròpia UE (i en particular per als països de l'Europa del Sud), raó per la qual els darrers Consells Europeus han hagut de destacar la importància estratègica que té l'Àrea Mediterrània per a la UE i subratllar que els compromisos recents adquirits amb els països de l'Europa Central i Oriental no aniran en detriment de les seves relacions amb els PTM. Així, el Consell Europeu de Corfú, de juny de 1994, va declarar la voluntat política de la UE de convertir la Mediterrània en una «zona de cooperació que garantirà la pau, la seguretat, l'estabilitat i el benestar», i els posteriors Consells Europeus d'Essen (de-

* Administrador Principal en la Direcció General de Relacions Exteriors de la Comissió Europea.

** Catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat de València.

seembre de 1994) i Cannes (juny de 1995) perfilaren la nova estratègia europea cap a la regió en base a l'enfortiment del diàleg polític, la creació d'un «espai econòmic Euromediterrani» i l'ampliació o intensificació de la cooperació a àrees emergents (com ara la cooperació econòmica, la cooperació tecnològica i el recolzament a la transició).

2. CONTINGUT I EVOLUCIÓ DE LA POLÍTICA MEDITERRÀNIA DE LA UE

Al llarg dels anys seixanta la Comunitat Europea (CE) va establir ja una sèrie d'acords d'índole molt diversa amb els distints PTM (vegeu, per exemple, Jordan 1989). Ara bé, no fou sinó el 1972, en vespres de la primera ampliació de la CE, quan aquesta es va plantejar escometre una estratègia «global i més equilibrada» amb l'objectiu de contribuir al desenvolupament econòmic de la regió. Va sorgir així l'anomenada «Política Global Mediterrània», els instruments fonamentals de la qual foren dos: les preferències aranzelàries i la cooperació tècnica i financera.

En el marc d'aquella política, es van negociar o renegociar al llarg dels anys setantes distints acords amb els diferents PTM (vegeu Bataller M. i Jordan 1995). Tots aquests acords tenien una estructura similar, encara que el seu contingut específic variava un tant segons les condicions de cada país. En l'àmbit comercial, la major part de les exportacions industrials procedents de la regió van rebre una exempció aranzelària en la CE, amb la notable excepció d'alguns productes tèxtils (als quals s'atorgà un cert tracte preferencial, però se'ls va imposar també unes restriccions quantitatives). Les exportacions de productes agrícoles mediterranis es van beneficiar d'importants reduccions aranzelàries, però hagueren de continuar afrontant altres mecanismes protectors derivats de la Política Agrícola Comuna (PAC): principalment, preus de referència, calendaris d'importació o contingents aranzelaris.

En l'àmbit de la cooperació tècnica i financera, la CE va assumir l'obligació de participar en el finançament de determinades iniciatives importants per al desenvolupament econòmic i social dels països del Magrib (Marroc, Algèria i Tunísia), del Masrik (Egipte, Jordània, Síria i Líban) i, en menor mesura, d'Israel, per a la qual cosa va subscriure uns Protocols Financers plurianuals amb cadascun d'aquests països (amb els altres PTM existeixen uns altres protocols amb distinta dimensió temporal i estructural, com es veurà en el quadre 1). Aquests protocols tenien dos principals components: unes subvencions amb càrrec al pressupost de la CE i uns préstecs del Banc Europeu d'Inversions.

Fins a mitjans dels anys vuitanta es van succeir dues generacions de protocols financers entre la Comunitat Europea i els referits països. Els primers van cobrir el període 1978-1981 i la seva quantia total va ascendir a 669 milions d'ecus, assignant-se prioritàriament a obres d'infraestructures, ajudes a la indústria i projectes de formació i investigació. Els segons protocols cobriren el període 1982-1986, ascendiren a 1.015 milions d'ecus i es destinaren prioritàriament a aconseguir un major grau d'autosuficiència alimentària en la regió. La distribució geogràfica dels recursos financers (donacions o préstecs) d'aquests i els successius protocols i fons horitzontals destinats als PTM apareixen en el quadre 1, el qual pensem que aporta una informació de notable interès.

Mentrestant, la CE s'ampliava novament, i aquesta vegada cap al sud. Primer s'incorporava Grècia l'any 1981, després ho feien Espanya i Portugal l'any 1986. Tot això va despertar considerables temors en els PTM, els quals pensaven que aquesta ampliació podia repercutir molt negativament sobre les seves economies (en amenaçar la possibilitat de mantenir el nivell de les seves exportacions tradicionals).

És per això que la CE va reformular un tant la seva política mediterrània a mitjans dels anys vuitanta. En l'àmbit comercial, el compromís comunitari fou el de mantenir els tradicionals corrents d'exportació dels PTM a la CE (cosa que obligà a definir aquelles «quantitats tradicionals»). I per tal d'aconseguir aquest objectiu s'acordà eliminar progressivament els drets aranzelaris aplicables a aquests productes (en paral·lel al desmantellament dels drets aplicats a Espanya i Portugal) i reduir el preu d'entrada establert per la PAC i aplicable a aquelles «quantitats tradicionals» (en paral·lel també a la reducció del preu de referència per a Espanya).

QUADRE 1
RECURSOS FINANCIERS DESTINATS PER LA UE ALS PAÏSOS TERCERS MEDITERRANIS¹ (EN MILIONS D'ECUS)
QUADRE 1a

	DONACIONS BILATERALS				DONAC. AJUST ESTRUCTURAL
	(amb càrrec al pressupost comunitari)				
	1.º Prot.	2.º Prot.	3.º Prot	4.º Prot	4.º Prot.
1. Mediterrani Sud i oriental	(1978-81)	(1982-86)	(1987-91)	(1992-95)	(1992-95)
Marroc	16	67	162	193	60
Algèria	25	28	52	52	55
Tunísia	15	37	87	101	40
TOTAL MAGRIB	56	132	301	346	155
Egipte	63	76	189	242	—
Jordània	18	19	18	22	65
Líban	8	11	36	44	—
Síria	19	22	34	41	—
TOTAL MASRIK	108	128	277	349	65
Israel	—	—	—	—	—
Sense assignar	—	—	—	—	—
TOTAL MED. S/O	164	260	578	695	300
2. Xipre	(1979-83)	(1984-88)	(1990-93)	(1996-98)	(1996-98)
	6	10	13	22	—
3. Malta	(1978-83)	(1986-88)	(1989-93)	(1996-98)	(1996-98)
	5	10,5	12,5	13	—
4. Turquia ⁽⁴⁾	(1964-69)	(1973-76)	(1979-81)	(1982-86)	(1996-98)
	—	—	—	—	—
TOTAL ALTRES PTM	11	20,5	25,5	85	—
TOTAL	175	280,5	603,5	780	300

(1) No queden incloses aquí l'ajuda alimentària ni l'ajuda humanitària (de la qual els Territoris Palestins han estat un beneficiari important). Tampoc no s'inclou l'assistència especial atorgada en anys recents per paliar els efectes de la Guerra del Golf.

En l'àmbit de la cooperació tècnica i financera, s'adoptaren els tercers protocols financers per al període 1987-1991, amb una major dotació econòmica (1.618 milions d'ecus) i amb el següent ordre de prioritats: a) el desenvolupament de la producció agrària dels PTM destinada a reduir la seva dependència alimentària i aconseguir una major diversificació productiva; b) la potenciació de la cooperació regional, tot fomentant els projectes abordats conjuntament pels diferents països de l'àrea; i c) la intensificació de la cooperació industrial, científica i tecnològica entre els PTM i la CE (European Commission, 1985).

Ara bé, l'evolució problemàtica de la major part de les economies mediterrànies al llarg dels anys vuitanta (vegeu, per exemple, Jordan 1993 i 1995), així com una sèrie de nous desafiaments (com ara la realització del Mercat Únic Europeu, l'obertura de la Comunitat cap a l'Est i l'avanç de l'integrisme islàmic), aconsellaren escometre molt aviat (a començament dels anys noranta) una nova reorientació de la política mediterrània.

Sota el nom de «Política Mediterrània Renovada» la Comissió va suggerir cinc àrees d'actuació fonamentals: a) el recolzament de les necessàries reformes econòmiques dels PTM; b) el foment de la inversió privada; c) l'increment del finançament bilateral i comunitari; d) la millora de l'accés al mercat comunitari de les exportacions dels PTM; i e) l'enfortiment del diàleg econòmic i polític entre aquests i la UE (vegeu Comisión Europea, 1990). Sobre la base d'aquestes propostes, la nova política mediterrània va entrar en vigor l'any 1992, amb els següents trets bàsics.

QUADRE 1 b

	CAPITALS DE RISC		PRÈSTECES ESPECIALS			
	(amb càrrec al pressupost comunitari)					
	3.º Prot.	4.º Prot.	1.º Prot	2.º Prot.	3.º Prot.	4.º Prot.
1. Mediterrani Sud i oriental	(1987-91)	(1992-95)	(1978-81)	(1982-86)	(1987-91)	(1992-95)
Marroc	11	25	58	42	—	—
Algèria	4	18	19	16	—	—
Tunísia	6	15	39	24	—	—
TOTAL MAGRIB	21	58	116	82	—	—
Egipte	11	16	14	50	—	—
Jordània	2	2	4	7	—	—
Liban	1	2	2	5	—	—
Síria	2	2	7	11	—	—
TOTAL MASRIK	16	22	27	73	—	—
Israel	—	—	—	—	—	—
Sense assignar	—	—	—	—	—	—
TOTAL MED. S/O	37	80	143	155	—	—
2. Xipre	(1990-93)	(1996-98)	(1979-83)	(1984-88)	(1990-93)	(1996-98)
	5	2	4	6	—	—
3. Malta	(1989-93)	(1996-98)	(1978-83)	(1988-88)	(1989-93)	(1996-98)
	2,5	2	5	3	—	—
4. Turquia ⁽⁴⁾	(1979-81)	(1982-86)	(1964-69)	(1973-76)	(1979-81)	(1982-86)
	—	—	—	—	—	—
TOTAL ALTRES PTM	7,5	4	184	204	220	325
TOTAL	44,5	84	327	359	220	325

(2) Els préstecs, que ja no s'atorguen, es van dir així per tenir un alt contingut concessional. Efectivament, el seu tipus d'interès era d'un 1 % (excepte en el cas de Turquia, que va tenir un tipus d'interès d'un 3 % en el primer protocol, entre 2,5 % i 4,5 % en el segon protocol i del 2,5 % en el tercer protocol). Aditionalment, aquests préstecs gaudien d'un període de gràcia de 10 anys (excepte en el cas de Turquia, que va ser de 8 anys en els dos primers protocols) i d'un ampli període d'amortització (de 10 anys, a excepció del primers protocols amb Turquia, que va ser de 8 anys).

En l'àmbit comercial, es va tractar una vegada més de seguir millorant l'accés al mercat comunitari de les exportacions agrícoles i industrials procedents dels PTM. Quant a les exportacions agrícoles, es va oferir un augment dels contingents considerats com a «quantitats tradicionals» a efectes de supressió aranzelària i possible reducció del preu d'entrada. Quant a les exportacions de productes tèxtils, la Comunitat es va mostrar disposada a negociar l'avanç cap a un règim de lliure accés, en línia amb els resultats assolits en la Ronda Uruguai del GATT.

En l'àmbit de la cooperació tècnica i financera, es van subscriure els quarts protocols financers per al període 1992-1996 amb una dotació de 2.375 milions d'ecus, considerablement superior als anteriors protocols. Quant al seu ordre de prioritats, es va incidir molt més en la reestructuració econòmica. En aquest sentit, es va establir un component «d'ajust estructural» per tal de recolzar les reformes econòmiques dels PTM en el seu procés d'avanç cap a uns sistemes econòmics menys intervinguts i més oberts.

Finalment, a banda dels protocols, la Política Mediterrània Renovada va incorporar un altre tipus de cooperació financera de caràcter horitzontal (amb una dotació de 2.150 milions d'ecus) destinada a recolzar la cooperació regional i les mesures de protecció del medi ambient. És aquesta nova línia financera la que ha permès posar en marxa els diversos programes horitzontals MED (Med-Invest, Med-Urbs, Med-Media i Med-Campus) a la fi d'involucrar més directament les societats civils d'ambdós costats de la Mediterrània, tot creant xarxes d'actors econòmics, socials i institucionals de distints PTM i la UE.

QUADRE 1c

	PRÉSTECES DEL B.E.I. ⁽³⁾				FORA DELS PROTOCOLS	
	1.º Prot.	2.º Prot.	3.º Prot.	4.º Prot.	DONACIONS HORIZONTALS (amb càrrec al pressupost)	PRÉSTECES HORIZONTALS (del BEI)
1. Mediterrani Sud i oriental	(1978-81)	(1982-86)	(1987-91)	(1992-95)	(1992-95)	(1992-95)
Marroc	56	90	151	220	—	—
Algèria	70	107	182	280	—	—
Tunísia	41	78	131	168	—	—
TOTAL MAGRIB	167	275	465	668	—	—
Egipte	93	150	249	310	—	—
Jordània	18	37	63	45	—	—
Líban	20	34	53	80	—	—
Síria	34	64	110	115	—	—
TOTAL MASRIK	165	285	475	550	—	—
Israel	30	40	63	82	—	—
Sense assignar	—	—	—	—	—	—
TOTAL MED. S/O	362	600	1003	1300	—	—
2. Xipre	(1979-83)	(1984-88)	(1990-93)	(1996-98)		
	20	28	44	50	—	—
3. Malta	(1978-83)	(1986-88)	(1990-93)	(1996-98)		
	16	16	23	20	—	—
4. Turquia ⁽⁴⁾	(1964-69)	(1973-76)	(1979-81)	(1982-86)		
	—	25	90	225	—	—
TOTAL ALTRES PTM	36	69	157	295	—	—
TOTAL	398	669	1160	1595	350	1800

(3) Els préstecs del Banc Europeu d'Inversions contemplats en aquests protocols mediterranis s'otorguen, com tots els altres préstecs d'aquest banc, a condicions de mercat, tot i que una vegada concedits solen obtenir una bonificació d'interessos amb càrrec al pressupost comunitari. Aquesta bonificació, com a norma, ha estat de 2 punts percentuals

(4) Els quarts protocols amb Turquia han estat bloquejats des de 1981 pel Parlament Europeu, degut a consideracions de drets humans

La Política Mediterrània Renovada va implicar, així, un important canvi (quantitatiu i qualitatiu) en la cooperació de la UE al desenvolupament dels PTM. Però el progrés econòmic i social de la regió és clar que depèn també crucialment de l'abast d'un major grau d'interdependència comercial i inversora entre ambdues ribes de la mar Mediterrània, objectiu aquest al qual vol apuntar ara més directament la nova estratègia mediterrània de la UE, la qual va ser proposada l'any 1994 i comença a veure la llum en el present. Ara bé, abans de descriure aquesta, cal analitzar la repercussió que ha pogut tenir la Política Mediterrània en l'evolució dels PTM.

3. EFECTES DE LA POLÍTICA MEDITERRÀNIA DE LA UE

Com hem indicat anteriorment, l'objectiu fonamental de la política mediterrània de la Unió Europea ha estat i és contribuir al desenvolupament econòmic dels PTM. En aquest sentit, ha instrumentat en els darrers vint anys dues línies d'actuació bàsiques: una de caràcter comercial i una altra de cooperació tècnica i financera. La política comercial ha estat especialment favorable per als PTM, els quals han gaudit d'avantatges comercials bastant superiors als de la majoria dels altres socis de la UE (vegeu, per exemple, Bataller M. i Jordan 1994). D'altra banda, els fluxos d'ajuda de la UE a la regió han estat també importants i s'han dirigit de manera creixent a enfrontar els seus problemes estructurals. ¿Quina incidència ha tingut tot això en el desenvolupament dels PTM?

Sens dubte, no és fàcil calibrar els efectes d'aquesta política. En general, les preferències

aranzelàries poden afectar favorablement els països beneficiaris mitjançant dues vies diferents (vegeu, per exemple, Pomfret 1986 i Yannopoulos 1986): a) estimulants l'expansió de les exportacions dirigides al país que les atorgue, i b) augmentant l'atractiu per a la inversió estrangera.

Respecte a la primera via, l'estímul de les exportacions apareix relacionat amb els efectes de creació i desviació de comerç acotats per la teoria de la integració econòmica. En efecte, d'una banda, la reducció o exempció aranzelària disminueix la protecció exterior del país atorgant i augmentant la competitivitat relativa del país beneficiari, poden en conseqüència incrementar-se les exportacions del segon al primer (efecte creació de comerç). D'altra banda, en la mesura que les preferències aranzelàries discriminen d'altres països, el possible augment de les exportacions del país beneficiari es fa també a costa d'aquells països, els quals queden en una posició competitiva pitjor en no gaudir d'aquelles preferències (efecte desviació de comerç).

Ara bé, les preferències aranzelàries no constitueixen per si mateixes una condició necessària ni suficient per a l'expansió de les exportacions dels països beneficiaris. Les preferències actuen, sens dubte, eliminant obstacles pel costat de la demanda, però només tindran efecte si el país beneficiari les sap aprofitar en crear condicions de resposta pel costat de l'oferta (la qual cosa requereix una política econòmica nacional escaient).

La segona via mitjançant la qual dèiem que podien exercir el seu efecte les preferències aranzelàries era augmentant l'atractiu per a la inversió estrangera en el país beneficiari d'aquestes. Una inversió que tractarà d'aprofitar els avantatges comparatius d'aquest país, bé en substitució d'una iniciativa nacional inexistente o bé complementàriament a aquesta (donades les seves dificultats de resposta per la manca de capital, de tecnologia o de canals de comercialització adients). Ara bé, de nou en aquest cas les preferències aranzelàries no constitueixen una condició necessària ni suficient al respecte, essent més importants el grau d'obertura i les garanties del país cap a la inversió estrangera (és a dir, una política econòmica nacional que fomenti aquesta, o almenys no li oposi entrebancs), així com la qualificació del factor treball i l'entorn econòmic de l'activitat empresarial.

Per tot això, certament, no és fàcil avaluar l'impacte que ha pogut tenir la política mediterrània en el desenvolupament dels PTM. Subratllem, en primer lloc, la forta interdependència econòmica existent entre la UE i aquests països, la qual es posa clarament de manifest a través de les seves intenses relacions comercials (vegeu Bataller M. i Jordan 1995). En efecte, d'una banda, la UE constitueix el principal soci comercial dels PTM, els quals li envien a aquella, en conjunt, al voltant del 55 % de les seves exportacions. D'altra banda, els PTM són també un soci comercial important per a la UE, la qual els destina prop del 10 % de les seves exportacions.

Doncs bé, la millora de la quota de mercat dels PTM en la UE des de 1970, encara que lentament i de vegades erràticament (degut a les variacions dels preus energètics) (quadre 2), malgrat la forta competència de nombrosos països emergents, avala la hipòtesi de l'efecte positiu de la política mediterrània en l'evolució de les exportacions de la regió a la UE. Certament, el sensible augment d'aquesta quota de mercat en la primera meitat dels anys vuitanta i la seva caiguda en la segona meitat tenen molt a veure amb l'evolució del preu de l'energia, però alhora s'hi va produir un augment general i sostingut en les exportacions d'altre tipus de productes, la qual cosa ha permès l'estabilització posterior de la referida quota (avui entorn d'un 5,5 %).

La diversificació que s'hi ha operat en la composició de les exportacions dels PTM a la UE, en base a un considerable augment de les exportacions industrials (quadre 3), recolza també la hipòtesi de l'efecte favorable de la política mediterrània sobre el desenvolupament dels PTM. En efecte, si fa uns trenta anys la meitat de les exportacions d'aquests països a la UE-15 la constituïen els productes agrícoles, avui aquestes exportacions només en representen el 12 %. Els productes energètics han reduït en el present la seva importància exportadora al nivell de 1963, tot i que foren l'exportació dominant de la regió en la primera meitat dels anys vuitanta. Mentrestant, les exportacions de productes industrials han augmentat de manera molt significativa en els darrers anys, i han passat de representar el 19 % del total l'any 1980 al 51 % l'any 1993. Aquest augment s'ha degut sobretot a la forta empenta de les exportacions de roba, malgrat les restric-

QUADRE 2
EVOLUCIÓ DEL COMERÇ DEL PTM AMB LA UE-15

	EXPORTACIONS DELS PTM A LA UE (EN MILIONS D'ECUS)	QUOTA DE MERCAT DELS PTM EN LA UE (EN %) (*)		TAXA DE COBERTURA COMERCIAL DE LA UE AMB ELS PTM (**)
		(1)	(2)	
1963	2.190	5,9	5,0	112,0
1970	2.815	4,2	3,2	138,1
1980	14.271	4,8	3,2	141,4
1985	29.489	6,6	3,7	122,6
1990	27.800	5,5	4,2	123,9
1993	29.881	5,5	4,4	150,9

(*) Percentatge que representen les importacions procedents dels PTM en el total d'importacions de la UE.

(1) Quota de mercat total.

(2) Quota de mercat exclouent les exportacions energètiques.

(**) *Exportacions de la UE*, 100
Importacions de la UE

Font: Elaboració pròpia en base a les xifres del Banc de dades COMTRADE.

QUADRE 3
COMPOSICIÓ DE LES EXPORTACIONS DEL PTM A LA UE-15 (EN %)

	1963	1980	1993
Fruïtes i hortalisses	21	9	7
Altres productes agrícoles	30	7	5
Energia	30	58	30
Mineria	11	7	3
Química	1	3	4
Tèxtils	1	3	4
Roba	0	5	23
Calçat	0	0	1
Maquinària (i mat. transport)	1	3	10
Altres manufactures	3	5	9
Productes sense classificar	2	0	4
TOTAL	100	100	100

Font: Elaboració pròpia en base a les xifres del Banc de dades COMTRADE.

cions de l'Acord Multifibres, tot convertint-se la confecció en un dels sectors més dinàmics dels PTM.

És clar que, hom pot objectar si la política mediterrània ha estat capaç de generar un suficient dinamisme exportador dels PTM a la UE i una diversificació més satisfactòria en l'estructura d'aquestes exportacions, essent palesa la persistència d'un ampli i creixent dèficit comercial de la regió amb la UE (quadre 2, darrera columna).

Com cabia esperar, l'impacte de la política mediterrània ha variat per països. En general, ha estat més positiu en aquells que han seguit una estratègia de desenvolupament cap a fora, en haver fomentat les exportacions i promogut les inversions estrangeres. És el cas d'Israel, Turquia, Xipre i Malta, països amb unes economies tradicionalment més obertes que la resta de la regió i en els quals la major competència (resultat d'un quasi lliure comerç amb els països europeus) ha permès un major dinamisme exportador. És el cas també de Tunísia i Marroc, els quals els darrers anys han potenciat els mecanismes de mercat i han augmentat el grau d'obertura de les seues economies. En tots aquests països les manufactures constitueixen avui els principals capítols d'exportació. Deixant al marge el cas del Líban (l'estat de guerra del qual en els anys vuitanta va alterar les seves capacitats productives), l'evolució dels referits països contrasta amb la de Síria, Jordània, Egipte i Algèria, les exportacions principals dels quals continuen essent els recursos energètics i miners, degut no sols a raons (en certs casos) d'avantatges comparatius, sinó a unes polítiques econòmiques que no afavoreixen la competència i la capacitat d'exportació industrial.

4. L'ESTANCAMENT ECONÒMIC ACTUAL DELS PTM

De qualsevol manera, fins i tot els països que semblen haver-se beneficiat més de la política mediterrània de la UE han experimentat avenços insuficients. De fet, l'escàs dinamisme de les exportacions dels PTM no es limita al mercat europeu, sinó que s'estén als mercats internacionals en general (quadre 4). Així, si bé a final dels anys seixanta i començament dels setantes la quota dels PTM en el comerç mundial (i en el dels països en desenvolupament) va experimentar una millora substancial, després la seva importància ha arribat a disminuir (dintre d'una tendència a l'estancament), en part per la concentració de la regió en productes energètics (o en altres del sector primari) i en part per la incapacitat d'aconseguir la productivitat industrial d'altres països.

Aquest fracàs s'ha reflectit també en el pes decreixent de la regió en l'economia mundial (quadre 5). Així, la proporció del PIB del conjunt dels PTM en el PIB mundial és avui inferior a la de 1960, i no ha deixat de minvar des de mitjans dels anys vuitanta. En això la regió s'assembla a Iberoamèrica, encara que el seu decaïment resulta menys dramàtic que el de l'Àfrica Sub-Sahariana o l'Àsia del Sud. Els únics PTM que s'escapen d'aquesta pèrdua d'importància relativa són Israel (el pes del qual ha augmentat constantment des dels anys seixanta), Xipre, Malta i Tunísia. Mentrestant, Turquia, Líban i Egipte es troben en pitjor condicions ara que fa trenta anys, Síria i Jordània estan pitjor que en els anys vuitanta, i Marroc i Algèria han empitjorat un tant respecte als anys seixanta.

QUADRE 4

QUOTA DELS PTM EN EL COMERÇ DELS PAÏSOS EN DESENVOLUPAMENT (PVD) I EN EL COMERÇ MUNDIAL (EN %)

	QUOTA DELS PTM EN LES EXPORTACIONS		QUOTA DELS PTM EN LES IMPORTACIONS	
	DELS PVD	MUNDIALS	DELS PVD	MUNDIALS
1963	1,2	3,6	0,8	5,3
1970	2,0	7,2	1,3	11,1
1975	2,9	6,0	1,5	13,2
1980	2,3	6,2	1,8	10,0
1985	2,5	7,3	1,7	12,1
1990	2,2	7,2	1,6	10,8
1991	2,1	6,7	1,5	9,1
1992	2,2	6,8	1,6	9,4
1993	2,3	—	1,5	—

Font: Estimacions pròpies en base a les xifres de la Base de dades COMTRADE, la UNCTAD, el FMI i l'Eurostat.

QUADRE 5

IMPORTÀNCIA DECREIXENT DELS PTM A L'ECONOMIA MUNDIAL
QUOTES, EN EL PIB MUNDIAL DE DIVERSOS PAÏSOS I REGIONS) (EN %)

	1960	1970	1980	1985	1990	1992
Xipre	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03
Malta	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Israel	0,16	0,21	0,19	0,19	0,23	0,26
Turquia	0,68	0,41	0,47	0,39	0,45	0,43
Marroc	0,13	0,13	0,16	0,10	0,11	0,11
Algèria	0,19	0,16	0,35	0,43	0,25	0,17
Tunísia	0,06	0,05	0,07	0,06	0,05	0,06
Egipte	0,29	0,23	0,19	0,35	0,16	0,13
Jordània	0,01	0,02	0,03	0,04	0,02	0,02
Líban	0,06	0,05	0,03	0,02	0,02	0,02
Síria	0,06	0,06	0,11	0,16	0,09	0,11
PTM	1,68	1,32	1,63	1,76	1,42	1,34
Altres regions	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Àfrica SubSah	2,06	2,03	2,42	1,77	1,19	1,13
Iberoamèrica	5,07	5,19	6,70	5,32	4,61	4,79
NPI d'Àsia	0,53	0,65	1,18	1,53	2,12	2,41
PE d'Àsia	1,12	0,89	1,38	1,38	1,15	1,28
Àsia del Sud	3,01	2,42	1,78	1,96	1,56	1,34
MÓN	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Font: Estimacions pròpies en base a les xifres de la Base de dades CEPII-CHELEM.

Un altre reflex d'aquesta dinàmica, al qual també ha contribuït el ràpid creixement de la població, és la reducció de la renda per càpita de la regió en comparació a la mitjana mundial (quadre 6). Aquesta renda per càpita relativa ha minvat sense gaire interrupció en els darrers trenta anys i ha assolit avui els nivells més baixos de les últimes dècades. D'aquest patró només s'escapen Israel, Xipre i Malta, els únics PTM les rendes per càpita dels quals són superiors a la mitjana mundial i que han augmentat regularment durant el referit període.

Però allò pitjor és que la renda per càpita de certs països no sols ha baixat en relació a la mitjana mundial, sinó que fins i tot és avui inferior en termes absoluts a la de fa alguns anys (quadre 7). És el cas d'Algèria, Egipte, Jordània i Síria (les rendes per càpita dels quals són actualment menors de les que tenien a mitjan anys vuitanta), i de Líban (la renda per càpita del qual és inferior a la de 1980).

Unes altres manifestacions (i alhora causes) dels deficients resultats econòmics dels PTM són el pobre comportament de la inversió estrangera directa i els baixos nivells de comerç intra-regional (vegeu Bataller M. i Jordan, 1995), ambdues coses producte de l'insuficient procés de liberalització portat a cap en aquests països. Les barreres aranzelàries dels PTM són superiors tant a les de la UE com a les d'altres països de semblant nivell de desenvolupament, i les seves barreres no aranzelàries (BNA) són encara avui les més altes del món en desenvolupament (quadre 8). En efecte, mentre Iberoamèrica ha reduït a un terç el nivell d'aquestes barreres des de mitjan anys vuitanta i l'Àsia del Sud-est les ha suprimit pràcticament, els PTM a penes les han disminuït i més de la meitat de les seves importacions estan subjectes encara a BNA.

QUADRE 6
AVENÇOS I RETROCESSOS EN ELS NIVELLS RELATius DE BENESTAR DELS PTM
(RENDA PER CÀPITA DE DIVERSOS PAÏSOS I REGIONS, DIVIDIDA PER LA RENDA MUNDIAL MITJANA, MULTIPLICADA PER 100)

	1960	1970	1980	1985	1990	1992
Xipre	110	107	125	130	172	191
Malta	87	83	114	105	143	155
Israel	230	261	219	217	257	275
Turquia	75	43	47	37	42	40
Marroc	34	31	36	21	23	23
Algèria	54	42	83	95	52	35
Tunísia	43	33	50	41	34	39
Egipte	34	25	21	36	16	13
Jordània	53	38	53	66	26	26
Líban	96	70	54	36	25	24
Síria	42	34	55	73	41	45
PTM	56	42	49	50	39	36
Altres regions	28	26	28	20	12	12
Africa SubSah	28	26	28	20	12	12
Iberoamèrica	71	67	83	64	55	57
NPI d'Àsia	39	45	83	108	155	179
PE d'Àsia	22	16	24	23	19	21
Àsia del Sud	17	13	9	10	7	6
MÓN	100	100	100	100	100	100

Font: Estimacions pròpies en base a les xifres de la Base de dades CEPIL-CHIELEM

QUADRE 7
AVENÇOS I RETROCESSOS EN ELS NIVELLS ABSOLUTS DE BENESTAR DELS PTM
(RENDA PER CÀPITA DELS PTM) (A PREUS CORRENTS, EN DÒLARS)

	1960	1970	1980	1985	1990	1992
Xipre	519	906	3.424	3.633	7.836	9.247
Malta	409	698	3.122	2.950	6.528	7.518
Israel	1.083	2.198	5.984	6.074	11.736	13.354
Turquia	351	358	1.281	1.049	1.935	1.923
Marroc	159	259	971	583	1.035	1.097
Algèria	254	355	2.269	2.654	2.395	1.714
Tunísia	201	281	1.369	1.141	1.550	1.871
Egipte	160	213	577	1.018	753	647
Jordània	252	320	1.439	1.858	1.200	1.249
Líban	450	590	1.478	1.012	1.130	1.181
Síria	197	284	1.501	2.049	1.877	2.198
PTM	265	351	1.330	1.403	1.774	1.759

Font: Estimacions pròpies en base a les xifres de la Base de dades CEPIL-CHIELEM

QUADRE 8
NIVELLS MITJANS DE BARRERES ARANZEL·LÀRIES I NO ARANZEL·LÀRIES EN DIVERSES REGIONS EN DESENVOLUPAMENT
(PONDERATS PER LES IMPORTACIONS) (EN %)

	Drets a la importació			Índex d'incidència de BNA		
	1984-87	1988-90	1991-93	1984-87	1988-90	1991-93
Països Terc. Med	19,6	19,1	15,5	64,4	70,5	56,2
Iberoamèrica	28,6	20,4	12,5	35,6	24,9	12,1
Xina/S.Àsia	47,8	38,7	36,1	41,6	45,8	33,4
Àsia Sud-este	10,8	8,9	8,3	20,2	5,6	2,9
Àfrica SubSahar	25,3	28,5	27,2	43,3	40,3	33,8

Font: Estimacions pròpies en base a les xifres de la UNCTAD.

5. LA NOVA ESTRATÈGIA MEDITERRÀNIA DE LA UNIÓ EUROPEA

En definitiva, la situació global dels PTM és encara avui àltament fràgil i vulnerable, raó per la qual cosa la UE ha considerat pertinent dotar de continguts addicionals la seva política comercial i de cooperació cap a la regió. El nucli central de la nova estratègia mediterrània de la UE és l'establiment del que podria anomenar-se una «associació Euromediterrània», la qual es recolzaria en tres elements bàsics: a) nous acords (anomenats euromediterranis) en substitució dels celebrats en els anys setanta, a fi de reforçar el diàleg polític i les relacions comercials i de cooperació; b) el progressiu establiment d'una zona de lliure comerç euromediterrània; i c) un augment substancial de la cooperació financera amb els PTM (vegeu Comisió de las Comunidades Europeas, 1994 i 1995).

En primer lloc, es tracta d'atorgar un major protagonisme a les relacions polítiques entre els països de la regió, la qual cosa ha de permetre tant fer front a certs problemes específics com facilitar l'aproximació i el millor coneixement mutu entre ambdues ribes de la Mediterrània. Es tracta també d'encarrilar la interdependència econòmica per tal de facilitar la transformació productiva i social del PTM. En aquest marc s'inscriu, precisament, la Conferència Euro-Mediterrània de Barcelona, la qual va tractar de perfilar, mitjançant un diàleg multilateral, les àrees i formes precises que donaran contingut a la nova política mediterrània.

En segon lloc, es persegueix l'establiment d'una àrea de lliure comerç en l'horitzó d'uns quinze anys. En una primera instància, la UE s'ha ofert a establir-la bilateralment amb cadascú dels PTM que ho desitgin. En una segona instància, la UE confia que s'estableixi una xarxa d'àrees de lliure comerç entre els propis PTM, fins constituir un «espai econòmic euro-mediterrani». Això suposarà per als PTM el desmantellament gradual de les barreres aranzel·làries i no aranzel·làries a les exportacions industrials de la UE. Així mateix, implicarà la progressiva reducció de les barreres mútues al comerç agrícola entre la UE i els PTM. D'altra banda, i si s'accepta l'estratègia proposada per la UE, significarà igualment el desmantellament bilateral de les barreres al comerç entre els propis PTM.

De moment s'han conclòs ja tres acords d'associació euromediterranis amb Tunísia, Israel i Marroc, i se n'estan negociant d'altres amb Egipte i Jordània. Amb Líban està bastant avançada la preparació de l'inici de les negociacions, mentre que amb Algèria i Síria això és menys immediat. Amb Xipre i Malta la UE ha començat a posar en marxa un procés de pre-adhesió, i amb Turquia està previst que l'any 1996 quedi establida una unió duanera per a productes industrials.

En tercer lloc, s'augmentarà substancialment la cooperació financera amb els PTM tot recolzant el seu esforç d'obertura (per la necessitat d'ajust que això implicarà) i l'aplicació dels seus programes de reforma. Una cooperació que es pretén que doni resposta als reptes polítics, econòmics, socials i mediambientals que tenen els PTM. En aquest sentit, el Consell Europeu de Canes va decidir que les subvencions (amb càrrec al presupost comunitari) destinades als PTM assolien els 4.685 milions d'ecus en el període 1996-1999 (tot triplicant els fons assignats el lustre anterior), a la qual cosa cal afegir una quantitat comparable en forma de préstecs del Banc Europeu d'Inversions.

La Comissió Europea ha proposat tres àrees d'intervenció prioritàries en l'assignació de

l'ajuda financera de la UE als PTM: a) el recolzament a la transició econòmica (amb mesures complementàries per a l'establiment de la zona euromediterrània de lliure comerç, especialment la dinamització del sector privat dels PTM, la modernització de les seves activitats econòmiques, el foment de la inversió privada i la millora de les infraestructures); b) el suport a un millor equilibri socioeconòmic (una àrea centrada en la millora dels serveis socials, el desenvolupament rural, la protecció del medi ambient, el respecte als drets humans i la cooperació cultural); i c) el recolzament a la integració regional (amb el foment d'estructures de cooperació entre distints PTM i d'infraestructures que faciliten el comerç intra-regional).

Al capdavant, la nova estratègia mediterrània de la UE espera que s'intensifiqui el procés de desenvolupament econòmic i social dels PTM en base a una major connexió d'aquests amb l'economia europea i entre ells mateixos. En aquest sentit, és necessari que els PTM realitzin un esforç sostingut de liberalització i reestructuració de les seves economies, per a la qual cosa la UE ha manifestat estar disposada a incrementar la seva cooperació a la fi d'ajudar-los a superar les seves dificultats econòmiques, polítiques i demogràfiques.

4. CONCLUSIÓ

Fins ara la política mediterrània de la UE ha tingut un efecte positiu, però insuficient, en el desenvolupament econòmic dels PTM. Òbviament, la millora en la situació d'aquests països depèn tant de les polítiques d'ajust i de reforma que ells adoptin com de la política de cooperació al respecte de la UE (amb la qual aquells guarden una estreta interdependència econòmica).

En establir un cert paral·lelisme entre els fluxos d'ajuda a l'àrea Mediterrània i els que atorga als països d'Europa Central i Oriental, la UE ha volgut també oferir un senyal polític clar sobre les seves preferències estratègiques i les seves responsabilitats geopolítiques.

Els elements fonamentals de la nova estratègia mediterrània de la UE són la recerca d'un enfortiment del diàleg polític, la substitució del tractament preferencial per l'obertura mútua dels mercats i un augment substancial de la cooperació financera. És cert que la realització d'una àrea de lliure comerç representa grans reptes per a les economies dels PTM, les quals es veuran sotmeses en major mesura a la competència dels exportadors europeus. Però això pot significar també un revulsiu per a l'empresariat d'aquests països i una major atracció per a la inversió europea en ells.

Amb la qual cosa, podem confiar, en efecte, que es creï un clima més favorable per al desenvolupament econòmic dels PTM, i augmenti l'ocupació i el nivell de vida de la seva població, una condició clau per a la consolidació de la pau i l'estabilitat en el conjunt de l'Àrea Mediterrània.

Referències bibliogràfiques

- BATALLER M., F. i JORDAN GALDUF, J. M. (1994): «La dimensión exterior de la Unión Europea», dins el llibre de J. M. Jordán Galduf (Coordinador) *Economía de la Unión Europea*, Civitas, Madrid, pp. 243-266.
- BATALLER M., F. i JORDAN GALDUF, J. M. (1995): «El Mediterráneo Sur y Oriental y la Unión Europea: las relaciones comerciales y su entorno estratégico», *Información Comercial Española*, n.º 744, agosto-septiembre, pp. 111-138.
- COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS (1990): «Hacia una nueva Política Mediterránea: Propuestas para el periodo 1992-1996», SEC (90) 812 final, 1 juny.
- COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS (1994): «Reforzar la política mediterránea de la Unión Europea mediante una Asociación Euromediterránea», COM (94) 427 final, 19 d'octubre.
- COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS (1995): «Reforzar la política mediterránea de la Unión Europea: Propuestas para la creación de una Asociación Euromediterránea», COM (95) 72 final, 8 de març.
- EUROPEAN COMMISSION (1985): «Mediterranean Countries: Community Policy», *Bulletin of the European Community*, 18 (3), March, p. 61.
- JORDAN GALDUF, J. M. (1989): *España frente a los Terceros Países Mediterráneos*, Generalitat Valenciana, Conselleria d'Agricultura, València.
- JORDAN GALDUF, J. M. (1993): «Obstáculos al desarrollo económico al Nord d'Àfrica», en el llibre d'Àngel San Martín (ed.) *La Mediterrània: realitat o metàfora*, Ajuntament de Gandia i Universitat de València, pp. 107-121.
- JORDAN GALDUF, J. M. (1995): «La tarea del desarrollo en los países del Magreb: esfuerzo interno y cooperación externa», en el llibre d'E. Viana Remis i M. Hernando de Larramendi (eds) *Cooperación Cultural en el Occidente Mediterráneo*, Fundación BBV, Bilbao, pp. 385-402.
- POMFRET, R. (1986): *Mediterranean Policy of the European Community. A study of discrimination in trade*, MacMillan, London.
- YANNOPOULOS, G. N. (1986): «Patterns of response to EC tariff preferences: an empirical investigation of selected non-ACP Associates», *Journal of Common Market Studies*, September.

La Mediterrània després de la conferència de Barcelona. Una nova etapa de relacions entre la UE i els seus socis del Sud

JESÚS A. NÚÑEZ VILLAYERDE

Centro Español de Relaciones Internacionales (CERI)

1. Algèria, Xipre, Egipte, Israel, Jordània, Líban, Malta, Marroc, Autoritat Nacional Palestina, Síria, Tunísia i Turquia.

2. Una anàlisi d'aquesta etapa es pot veure a: Khader, Bichara (1995) *Europa y el Mundo Árabe*, (Capítol III), Ediciones Mundo Árabe e Islam, Política Àrabe Contemporànea, AECI, Madrid.

ANTECEDENTS I GÈNESI DE L'ASSOCIACIÓ EURO-MEDITERRÀNIA (AEM)

La signatura, el 28 de novembre de 1995, de la Declaració de Barcelona inaugura una nova etapa de relacions entre la Unió Europea (UE) i els països mediterranis no comunitaris (PMNC).¹ Tot i que la seva concepció i llançament han estat bàsicament iniciatives comunitàries, és la primera vegada que s'elabora un esquema de relacions euro-mediterrànies no solament *per a* sinó, a més a més, *amb* els països del sud del Mediterrani. Això s'ha pogut comprovar a través d'una doble via, atès que mentre que es negociaven bilateralment diferents Acords d'Associació amb alguns PMNC des de 1993, a partir de finals de 1994 s'iniciava una aproximació multilateral amb l'objectiu de concretar l'orientació i els continguts del que hauria de ser posteriorment la Declaració de Barcelona. Probablement pot afirmar-se que el desequilibri de partida, en tots els ordres, entre els sectors implicats en el procés s'ha traduït en un document decantat a favor de les hipòtesis comunitàries, però al mateix temps és necessari valorar en la seva justa mesura la participació i el compromís dels nostres socis de la ribera sud en la seva elaboració.

L'Associació Euro-Mediterrània (AEM), la construcció de la qual figura a partir d'ara entre les principals prioritats de l'agenda exterior comunitària, es presenta com un salt —al qual es vol concedir un caràcter definitiu— qualitatiu i quantitatiu respecte a fórmules de relacions assajades al llarg dels últims 23 anys. En efecte, tant la Política Global Mediterrània (1972-90) com la Política Mediterrània Renovada (1990-96) han servit, amb èxit desigual, per crear un entramat de relacions entre les dues riberes del *Mare Nostrum* no exclusivament comercials, per bé que és innegable reconèixer que aquestes han estat les més desenvolupades, mentre que d'altres capítols amb prou feines han passat de l'estat de les intencions i les declaracions de principi. Al costat de les insuficiències derivades d'uns intercanvis agrícoles i industrials regulats des de Brussel·les amb una visió excessivament defensiva, n'apareixen d'altres de centrades fonamentalment en l'escàs desenvolupament de la cooperació en el terreny econòmic i financer, en la de caràcter científic i tècnic, en l'àmbit social (situació dels treballadors extracomunitaris en territori de la UE) i en el diàleg polític. El balanç global d'aquest període (1972-90), en el qual coincideixen les anàlisis efectuades tant pels propis PMNC com per part de les instàncies comunitàries, és percebut com a insuficient i d'aquí es deriva la necessitat d'emprendre noves rutes que permetin complimentar els reiterats objectius de pau, estabilitat, seguretat i desenvolupament econòmic i social a tota la regió mediterrània.²

Aquesta reformulació de polítiques cap a la Mediterrània no va ser aliena al context regional que es va viure a l'inici de la present dècada, amb presència de factors de distint signe. D'una banda, la II Guerra del Golf va provocar un profund desencontre entre el món àrabomusulmà i l'occidental i l'auge del fenomen islamista radical va encendre les alarmes a les cancelleries comunitàries, dibuixant amb una rapidesa sospitosa un escenari d'inestabilitat especialment agut en unes societats àrabs amb un imparable deteriorament en les seves condicions de vida i amb uns governants cada cop més deslegitimats. D'altra banda, i no desconnectat de la fi de la Guerra

Freda, es van donar les primeres passes que han permès desbloquejar el conflicte àrab-israelí, condició *sine qua non* per llançar qualsevol pla amb ànsies i objectius globals. Es donava així una confluència de factors negatius i positius que mostraven la urgència i l'oportunitat de modificar de manera substancial els esquemes de relacions mantinguts fins aleshores.

En aquest exercici de mobilització de voluntats, la pesada maquinària comunitària, centrada quasi exclusivament en el seu propi futur i en l'apropament als països de l'Europa central i oriental, es va veure superada per iniciatives parcials promogudes pels països mediterranis membres de la UE. Tant la proposta hispano-italiana d'una Conferència de Seguretat i Cooperació a la Mediterrània (CSM), Palma de Mallorca, setembre de 1990) com la creació del Grup 5+5 (Roma, octubre de 1990) tractaven de posar en marxa fòrums de cooperació i diàleg entre les dues riberes que impedissin l'agreujament de les tendències negatives que es percebien amb preocupació creixent, sobretot a les capitals del sud de la UE. Al mateix temps, aquests països s'esforçaven a sensibilitzar la resta dels seus socis a Brussel·les sobre la situació a la zona, i de vegades actuaven com a valedors de la causa nord-africana.

En gran mesura ha estat aquest esforç per introduir els problemes mediterranis a l'agenda comunitària el que ha permès arribar a Barcelona. En aquest procés, en què la diplomàcia espanyola ha jugat un paper de primer ordre, poden identificar-se com a passes més importants el Consell Europeu de Lisboa (juny de 1992) —en què es recull la proposta de creació d'una Associació Euro-Magrebina, el de Corfú (juny de 1994) —en el qual s'encarrega a la Comissió la realització d'un balanç de les relacions entre la UE i els PMNC—, el d'Essen (desembre de 1994) —en què s'avalua la idea d'una Associació Euro-Mediterrània, ampliant el cercle inicialment proposat a Lisboa, i en el qual s'acorda la celebració de la Conferència de Barcelona—³ i el de Cannes (juny de 1995) —en què es defineix el compromís financer comunitari, a través del programa MEDA, per un total de 4.685 milions d'ecus per al període 1995-99.

OBJECTIUS I CONTINGUT DE L'AEM

D'aquesta manera l'Associació pot definir-se actualment com un objectiu defensat per la Unió Europea en el seu conjunt. Era evident que Espanya, França, Itàlia i Portugal no podien, ni per separat ni en grup, assumir la tasca enorme que suposa l'ajut als PMNC, per molt que fossin els països més conscienciats i més exposats a una evolució negativa dels esdeveniments a l'àrea. Calia que Brussel·les, amb Alemanya al capdavant, demostrés que l'interès i la preocupació pel futur del Mediterrani era compartit pels quinze.

Aquesta idea del compromís comunitari s'ha plasmat en la Declaració de Barcelona en afirmar que els problemes polítics, econòmics i socials de la regió constitueixen un desafiament comú que necessita un enfoc coordinat i generalista. Amb l'objectiu de fer de la conca mediterrània un àmbit de diàleg, intercanvi i cooperació que garanteixi la pau, l'estabilitat i la prosperitat, l'AEM estableix una fórmula de col·laboració global a través d'un diàleg polític regular i més intens, el desenvolupament de la cooperació econòmica i financera i una major consideració de la dimensió social, cultural i humana. S'estructura, doncs, l'associació seguint el model iniciat per la CSCE al voltant dels tres clàssics «cistells» temàtics: política i seguretat, cooperació econòmica i temes socials i humans.

En el terreny dels *conceptes i principis d'actuació* la principal novetat de l'AEM resideix en el seu propi nom. El terme associació, que juntament amb el de co-desenvolupament comencen a utilitzar-se profusament en els textos que s'estan elaborant, pretén donar per acabada una etapa presidida per una lògica assistencial a través de la cooperació i l'ajut al desenvolupament. El que es busca ara és una relació entre actors sobirans que defensin els seus interessos sobre un pla d'igualtat, preocupats per uns problemes que afecten a tots dos i voluntàriament compromesos a resoldre's des d'una plataforma comuna. El canvi de mentalitat que implica aquest exercici serà una de les claus per analitzar el futur de l'Associació.

Tot i que els mitjans de comunicació i l'opinió pública semblen haver-se concentrat quasi

3. El Consell va adoptar aquestes decisions després de l'anàlisi de l'informe encarregat a Corfú a la Comissió, presentat el 19 d'octubre de 1994 sota el títol *El reforçament de la Política Mediterrània de la Comunitat Europea: establiment d'una Associació Euro-Mediterrània*, Comissió de les Comunitats Europees, DOC (94), 427 final.

en exclusiva en els aspectes de cooperació econòmica i en relacions comercials, amb la zona de lliure comerç com a centre d'atenció prioritari, cal recollir algunes consideracions que desborden aquest marc. En primer lloc, és immediat comprovar com l'interès per cadascun d'aquests «cistells» varia d'una ribera a l'altra. Mentre que la UE mostra una preocupació preferent pels temes polítics i de seguretat, fins al punt de caure en una certa obsessió que amaga uns interessos econòmics gens menyspreables, els PMNC es mostren lògicament més propensos a emfasitzar la importància de dotar de contingut els apartats relatius a la cooperació econòmica i financera.

El «cistell» *polític i de seguretat* sembla ser el que ha concentrat la major part de les discussions prèvies a l'acord de Barcelona. Els països mediterranis van tractar fins a l'últim moment d'introduir referències que estiguessin d'acord amb els seus interessos. Així va ser en matèries com ara la no proliferació d'armaments (amb la idea, no aconseguida, de comprometre Israel en la signatura del Tractat de No Proliferació nuclear, el reconeixement a l'autodeterminació dels pobles (en clara referència a Palestina i fins i tot al Sàhara), l'acceptació del principi de pau per territoris en la resolució del conflicte àrab-israelí (recollit a instàncies de Síria, tot i que de manera un xic el·líptica) i la condemna al terrorisme (pretensió comunitària que va ser acceptada, un cop que Síria va aconseguir d'introduir una menció al rebuig a l'ocupació del territori nacional per forces estrangeres). Per part comunitària, els països nòrdics van insistir en la necessitat de garantir no solament el reconeixement dels drets sinó a més el seu exercici efectiu i legítim i Alemanya va tractar, infructuosament, d'aconseguir l'acord dels PMNC sobre la readmissió dels immigrants nacionals en situació il·legal (únicament es va aconseguir introduir la idea de la responsabilitat de tots els associats en aquesta qüestió).

En definitiva, el capítol de la col·laboració política i de seguretat recull l'acceptació d'un conjunt de principis essencials del dret internacional, d'acord amb l'estipulat a la Carta de les Nacions Unides i la Declaració Universal dels Drets Humans, que es consideren essencials per a l'estabilitat interior i exterior de la zona. S'instaura també un diàleg polític regular, a diferents nivells, per tractar de tots els afers d'interès comú dels associats i es planteja un objectiu final de fer de la Mediterrània un espai de pau i estabilitat. La recerca del consens ha obligat de vegades a relativitzar la força d'algun dels drets recollits en el text final, tot i que no es pot negar que la seva mateixa existència suposa un pas endavant en la vocació democratitzadora expressada pels signants.

L'AEM no es planteja, pel que fa a aquest apartat, ser el marc de resolució dels conflictes existents en l'actualitat a la conca mediterrània. Mentre que els focus de preocupació en matèria de seguretat ja compten amb els seus propis mecanismes de negociació, l'Associació es limita a dibuixar un procés de creació de mesures de confiança mútua que pugui derivar, en una fase posterior, en un procés de control d'armes i en la creació d'un centre de prevenció de conflictes.

Per últim, s'ha de cridar l'atenció sobre el fet que la idea del diàleg polític ja havia estat esmentada a la PMR (on es va arribar a plantejar la convocatòria d'una cimera de caps d'Estat i de govern de la CEE i dels països magrebins) i, tanmateix, en cap moment no s'ha aconseguit de plasmar-la en fets concrets, per la qual cosa aquest serà ara un dels exàmens que l'AEM haurà de superar per demostrar la seva eficàcia respecte del passat.

Pel que fa a la *col·laboració en els àmbits social, cultural i humà* es reconeix la importància que, per als objectius de l'AEM, té el desenvolupament dels recursos humans, el foment de la comprensió entre les cultures i dels intercanvis entre les societats civils. Malgrat la seva indubtable importància, aquests elements, que també estaven ja recollits en els esquemes de relacions anteriors, han estat escassament desenvolupats fins ara. Pocs esforços s'han realitzat per desmuntar uns estereotips que marquen, negativament, les percepcions recíproques a tots dos costats del Mediterrani. En aquest sentit, es reconeix la importància de la feina que poden desenvolupar les respectives societats civils i els mitjans de comunicació per aconseguir l'acceptació de les diferències i per superar esquemes d'enfrontament o desencontre que no afavoreixen gens un futur que ha de ser necessàriament comú. Els programes d'educació i els intercanvis culturals, especialment adreçats als joves, també reben una atenció particular.

Davant la convicció que els problemes que planteja l'emigració són un desafiament que ha de ser assumit per tots els associats, es presenten un conjunt d'idees que accentuen la necessitat de gestionar conjuntament els moviments de persones i de contribuir a la disminució del fenomen. Respecte a la gestió, els països comunitaris ofereixen la normalització de la situació social i laboral dels treballadors dels PMNC ubicats en el seu territori, a la vegada que busquen el compromís d'aquests en l'intent de frenar l'elevat corrent migratori cap al Nord. La filosofia comunitària és correcta en el sentit que el desenvolupament econòmic d'aquests països i l'increment dels nivells de benestar de les seves poblacions contribuirà a disminuir la pressió migratòria. Per tant, és coherent la seva opció per contribuir a aquest desenvolupament a través de la cooperació econòmica i financera. Així, no solament s'estarà capgirant una tendència, que és preocupant per a una UE amb unes taxes d'atur intern que no faciliten l'assimilació de nous demandants de treball, sinó que es contribueix positivament a consolidar una estabilitat interna en els PMNC, com més va més amenaçada per una pressió social insatisfeta amb els resultats polítics i econòmics d'uns règims en crisi i sotmesos al setge d'opcions islamistes radicals. Tanmateix, cal entendre que no tots els problemes que pateixen aquestes societats tenen una arrel econòmica, ni tampoc una solució del mateix tipus. No es pot entendre l'AEM com una fórmula amb la qual, a través dels diners, la UE vagi a comprar la seguretat en la seva perifèria sud. Les referències a la cooperació en matèria de persecució del narcotràfic, el crim internacional organitzat i la corrupció, tot i ser necessàries, no deixen de resultar xocants per la seva ubicació en aquest apartat de la Declaració. És inevitable, doncs, que sorgeixin els dubtes sobre el veritable interès de la UE per desenvolupar en la pràctica aspectes amb prou feines apuntats en aquest capítol o el foment dels drets socials, davant d'altres que afecten de manera més directa les seves preocupacions de seguretat, amb una visió del Mediterrani com a font de problemes més que no pas com a espai de cooperació i diàleg.

La *col·laboració econòmica i financera* és, per extensió i nivell de concreció, el centre de la Declaració de Barcelona. Amb la vista posada en la creació d'una zona de prosperitat compartida, l'AEM es planteja un triple objectiu a llarg termini: augmentar el ritme de desenvolupament socioeconòmic sostingut, millorar les condicions de vida de les seves poblacions —augmentant el nivell d'ocupació i reduint les disparitats de desenvolupament existent— i fomentant la cooperació i la integració regionals.

Per assolir aquests objectius s'apunten tres vies d'acció preferent: 1) L'establiment gradual d'una zona de lliure comerç; 2) La instrumentació de l'adequada cooperació i actuació concertada en el pla econòmic en els àmbits corresponents; i 3) Un augment substancial de l'ajut financer de la UE als seus associats.

1) La creació de l'espai econòmic euro-mediterrani es planteja com un procés que culminarà l'any 2010, a través de la signatura d'uns Acords d'Associació bilaterals entre cadascun dels PMNC i la UE. Al llarg de 1995 s'han signat ja els corresponents a Tunísia (17 de juliol),⁴ Marroc (15 de novembre), Israel (20 de novembre) i Turquia (Acord d'Unió Duanera signat el 6 de març, tot i que bloquejat pel Parlament Europeu fins al 13 de desembre). D'altra banda, s'han iniciat també durant el mateix any les negociacions amb Egipte (23 de gener), Jordània (18 de juliol) i Líban (9 de novembre). Amb l'Autoritat Nacional Palestina es preveu iniciar el procés al llarg de 1996 i, si les circumstàncies polítiques ho permeten, també amb Algèria i Síria.

En aquests acords, de durada il·limitada, s'estableix que la creació de la zona de lliure comerç es durà a efecte de manera progressiva i incompleta. Mentre que s'eliminaran gradualment i sense exclusions els intercanvis de béns industrials i els dels serveis —en els quals és evident l'avantatge comunitari—, incloent el dret d'establiment, l'agricultura rep un tractament distint. S'acorda que, prenent com a punt de partida els fluxos comercials tradicionals, en la mesura que ho permetin les diferents polítiques agràries i repectant degudament els resultats assolits en les negociacions del GATT, es liberalitzarà progressivament el comerç de productes agraris mitjançant un règim d'accés preferent recíproc entre les parts. Per tant, en aquell sector en el qual al-

4. Un estudi sobre el contingut de l'acord es recull a: Núñez, Jesús A. (1995), «El Acuerdo de Asociación entre la Unión Europea y Túnez», dins *Boletín Económico de ICE*, núm. 2.480, pp. 29-36.

guns PMNC poden competir amb els productors agrícoles comunitaris la UE oblida la seva filosofia lliurecanvista i reacciona, instintivament, amb un afany proteccionista que difícilment encaixa en el pretès marc igualitari de l'AEM.

Els intercanvis comercials entre la UE i el Mediterrani es mouen al voltant dels 78.000 milions d'ecus anuals, amb un superàvit per a la Unió d'uns 12.000 milions. Malgrat els avenços experimentats per alguns països mediterranis no comunitaris en diversificació del seu aparell productiu, la naturalesa dels intercanvis continua responent als clàssics patrons Nord-Sud. Si a això s'hi afegeixen les considerables disparitats en potencial econòmic i en capacitat productiva i exportadora entre la Unió Europea i els PMNC, s'ha de pensar que, mentre que per a l'economia comunitària l'impacte de la posada en marxa de la zona de lliure comerç serà marginal, la situació serà ben diferent per a unes economies poc desenvolupades com la dels PMNC. La seva posada en marxa tindrà uns efectes positius importants en termes de millora de la competitivitat de les seves economies, com a resultat del desarmament aranzelari i l'obertura a la competència exterior, d'una major qualificació de la mà d'obra, uns superiors nivells de qualitat i un major desenvolupament dels sectors exportadors que poden arrossegar el conjunt de l'economia. Tot plegat, unit a l'ancoratge d'aquestes economies al procés de construcció europea, ha de reportar uns beneficis globals a llarg termini que la fan prou atractiva. Tanmateix, també cal tenir en compte que la seva posada en marxa no es farà sense esforços significatius, en el terreny social i econòmic, en unes societats amb escàs marge per acceptar nous sacrificis i en les quals les tensions existents poden conduir a escenaris indesitjables si s'aprofundeix encara més en la via dels retalls en l'ocupació i els nivells de benestar existents. Els costos de creació de la zona de lliure comerç no podran ser suportats per uns deficients estats de benestar, manejats per unes autoritats que no disposen de prou capital polític per aconseguir el consens entorn d'unes solucions econòmiques que presenten, a curt termini, un futur poc prometedor per a grans capes de la població. Des del primer moment, caldrà que la UE contribueixi financerament a pal·liar els costos que inevitablement es produiran, tractant d'actuar com a matalàs per desactivar el descontent social que es pot produir. Aquesta és la línia d'acció que planteja la mateixa AEM, però quan s'analitza el volum de fons compromesos en el programa MEDA (vegeu més endavant l'apartat 3) no es pot evitar la sensació de desajust entre les necessitats i els mitjans previstos.

L'aposta de l'AEM és de caràcter geoestratègic. La seguretat i el desenvolupament del Mediterrani són fonamentals per al propi futur de la Unió Europea i cal exigir que els mitjans posats a disposició d'aquests objectius estiguin a l'alçada dels reptes als quals ens enfrontem. De moment, i sense perjudicar allò que només el temps pot confirmar o desmentir, no sembla que es doni aquesta adequació entre mitjans i fins. Tampoc no sembla, si tenim present el que ha passat a les últimes rondes de negociacions sobre l'acord amb el Marroc —amb un bloqueig per part d'Alemanya en defensa d'uns interessos xifrats en 1.400 milions d'ecus—, que tots els socis de Brussel·les hagin entès plenament les implicacions de l'aposta que està en joc en el Mediterrani.

2) Els camps de cooperació contemplats en aquest apartat reflecteixen fidelment les àmplies necessitats dels PMNC per sortir de la situació de subdesenvolupament en què es troben, per la qual cosa només ens podem felicitar per la seva inclusió en la Declaració. Poca cosa més pot afegir-se sobre el paper fonamental que en aquesta tasca han de jugar la inversió —pública i privada—, la cooperació regional, l'actuació de les petites i mitjanes empreses, la cooperació en temes de medi ambient, el foment del paper de la dona en tots els ordres socials i la millora de les infraestructures de transport, telecomunicacions, aigua, energia... La clau, com ja s'ha ressenyat anteriorment, no està tant en la inclusió o l'absència d'un o d'altre factor, sinó més aviat en la voluntat decidida de dotar de contingut aquesta declaració de voluntat cooperativa. La història de les relacions euro-mediterrànies està plena d'exemples en els quals la voluntat reflectida en els documents i les declaracions oficials no es veu plasmada després en accions reals, per la qual cosa s'haurà d'esperar un temps abans de confirmar que, en aquest cas, l'AEM no defraudarà les expectatives creades al seu voltant.

Per citar algun exemple de les dificultats que caldrà superar, s'ha d'esmentar l'escassa dis-

posició per part comunitària a realitzar una veritable transferència de coneixements i tecnologia, que faciliti l'accés dels PMNC a nivells superiors de desenvolupament, reservant-se el monopoli d'un saber que implica el manteniment de la superioritat actual.

En el mateix sentit i en referència a la inversió estrangera, la UE només podrà controlar en tot cas el corrent d'inversió pública que es dirigeixi cap a la regió, però difícilment tindrà capacitat per mediatitzar els inversors privats. Essent aquests últims els que resulten decisius, més enllà de la meritòria i imprescindible tasca que ha de realitzar la inversió pública, cal tenir en compte no solament si es donen les condicions objectives de rendibilitat dels projectes que es presentin, sinó també quin és el grau d'estabilitat interna, sense la qual els inversors no se sentiran atrets a arriscar els seus diners. En aquest terreny, la situació actual no és ni de bon tros la ideal, quan al mateix temps s'obren altres opcions en mercats emergents en el sud-est asiàtic i en alguns països de l'Europa central i oriental. Brussel·les està cridada a jugar aquí, si realment creu en el futur del Mediterrani, un paper decisiu marcant el camí a seguir i actuant com a símbol de referència i de garantia per als inversors privats. Evidentment, també caldrà exigir un esforç als governs de la zona, creant el marc jurídic i econòmic que faciliti i garanteixi l'arribada d'aquest corrent inversor. Tòt i que la totalitat dels PMNC es manifestin disposats a obrir les seves portes i adaptar les seves legislacions, no es pot dir que estiguin en condicions de garantir la necessària estabilitat social.

3) El Consell Europeu de Cannes va acordar de destinar un total de 4.685 milions d'ecus per als dotze països associats durant el període 1995-99 en forma de fons pressupostaris comunitaris disponibles. Aquesta quantitat, a la qual caldrà afegir-ne una altra d'un import semblant en forma de préstecs del Banc Europeu d'Inversions (BEI) i les contribucions financeres bilaterals dels Estats membres de la Unió, representa un increment substancial en relació amb els IV Protocols Financers actualment en vigor (4.405 milions d'ecus per al període 1992-96, entre fons pressupostaris i préstecs del BEI).

Mitjançant el programa MEDA, que substituirà la fórmula dels Protocols a partir del 31 d'octubre de 1996, cada PMNC tindrà garantida una quantitat mínima (equivalent al que li correspondria d'acord amb els barems aplicats en els protocols). Però si, a més, s'arriba a la signatura d'un acord d'associació —cosa que implica lògicament acceptar la creació d'una zona de lliure comerç— es podrà beneficiar de quantitats addicionals no fixades de manera automàtica, que dependran de la seva capacitat per atreure projectes i del seu esforç en l'aplicació dels acords.

La conveniència d'aquests fons és òbvia a la llum de les necessitats plantejades en els apartats anteriors. S'ha aconseguit establir una relació fixa entre l'acció financera de la UE cap a l'Europa central i oriental i els PMNC, de manera que aquests últims rebran el 70 % dels fons dedicats a aquells, superant així la sensació de marginació que es percebia des del Mediterrani. Tanmateix, també és cert que aquesta quantitat resulta inferior als 5.500 milions d'ecus que es van manejar en els documents preparatoris del MEDA, quan, a més, una part dels fons finalment aprovats provenen dels IV Protocols (com s'ha dit, estaran en vigor fins al 31 d'octubre de 1996 i els fons aprovats a Cannes són per al període 1995-99).

L'ajut financer, que ja ha estat catalogat per alguns països mediterranis com una continuació de la lògica assistencial pròpia de temps passats, no pot resoldre evidentment tots els problemes als quals s'enfronten els PMNC. De fet, la solució només es podrà trobar a l'interior d'aquestes mateixes societats i la tasca de la UE, per més important que sigui, no deixarà de tenir un paper acompanyant. Tanmateix, més enllà de les denúncies sobre la insuficiència de l'esforç financer comunitari, sorprèn negativament l'escassa atenció que es presta des de Brussel·les a un problema central en termes de futur de la regió: el deute extern.

Amb uns nivells que ronden el 150.000 milions de dòlars, la meitat dels quals són deutes amb els països comunitaris, no sembla que l'única i tímida referència a l'assumpte en la Declaració de Barcelona⁵ sigui tot el que la UE pot fer amb vistes a contribuir a una solució definitiva del problema. El problema del deute no ha estat resolt en absolut. L'únic que han pogut fer els programes d'ajust estructural, aplicats durant aquests últims anys a la majoria dels països de l'àrea,

5. En el capítol de col·laboració econòmica i financera s'afirma que «els associats reconeixen les dificultats que pot comportar la qüestió del deute per al desenvolupament econòmic dels països mediterranis. Atesa la importància de les seves relacions, acorden continuar els debats sobre la matèria a fi d'aconseguir avenços en els fóruns competents».

és reconduir la seva situació econòmica per evitar la insolvència financera i garantir, a través de plans de renegociació, la continuïtat dels pagaments als creditors. En aquestes condicions, les xifres d'ajut financer aprovades en el MEDA resulten una aportació d'importància secundària davant el volum que representa el servei del deute. Aquesta llosa, que detrau recursos vitals per planificar qualsevol estratègia de desenvolupament creïble, impossibilita de soca-rel la sortida del subdesenvolupament. Si la UE vol mostrar una voluntat decidida pel futur en pau i prosperitat del Mediterrani, és imprescindible que adopti una actitud més activa en la resolució d'aquest greu problema. Des de la condonació del deute fins a la seva reconversió en crèdits per a accions lligades al medi ambient, el desarmament o el desenvolupament, hi ha moltes opcions que la UE ha d'impulsar des d'ara. Si fes el contrari equivaldria a mantenir una actitud difícilment sostenible de defensa formal del desenvolupament dels PMNC, sense posar els mitjans adequats per a aquest fi.

En aquest terreny, com en d'altres, referits a l'acció bilateral de cadascun dels països membres de la Unió amb els seus socis mediterranis, cal incrementar la coordinació a nivell comunitari per evitar que els legítims interessos nacionals es tradueixin en una competència indesitjable. La pròxima reforma del Tractat de Maastricht, pel que fa a la política exterior i de seguretat comuna, haurà de servir per a aquest propòsit.

BARCELONA COM A PUNT DE PARTIDA

Una de les majors novetats de la Conferència Euro-Mediterrània de Barcelona ha estat l'adopció d'un Programa de Treball, la finalitat del qual és portar a la pràctica els objectius de la Declaració de Barcelona i complir-ne els principis, mitjançant accions regionals i multilaterals. El temor que la conferència no fos més que un esdeveniment mediàtic ha quedat descartat. A més de la creació d'un Comitè Euro-Mediterrani del Procés de Barcelona, encarregat del seu seguiment, s'ha fixat el calendari per a la celebració de trobades a diferents nivells per als propers dos anys. En aquest procés es pretén no solament implicar-hi les instàncies governamentals dels països associats —amb reunions de ministres d'exterior, parlamentaris, alts funcionaris i serveis de la Comissió Europea— sinó també experts i agents socials.

El Comitè de Barcelona, format per alts funcionaris de la «troika» comunitària i un representant per cadascun dels països mediterranis associats, serà en qualsevol cas el motor principal del procés. La seva tasca de preparar les reunions de ministres d'exterior, analitzar la situació, estudiar les accions a adoptar i actualitzar el programa de treball, transmetrà clarament quin és el nivell d'esforç i compromís de la UE respecte a la regió. L'agenda comunitària es presenta molt centrada en afers interns —Conferència Intergovernamental a partir de març— i en el procés d'ampliació cap a l'Est, a més de Malta i Xipre —després de la conclusió de l'esmentada conferència. Atès que, d'altra banda, a partir del segon semestre de 1996 la presidència de la UE estarà en mans de països amb prioritats diferents a les del Mediterrani, els dos pròxims anys seran decisius per determinar fins a on arriba la voluntat comunitària per seguir mantenint, almenys, l'esforç anunciat ara.

En el programa de treball per a 1996 s'ha optat per tractar de concretar i tancar aquells temes que ja estiguin prou madurs (tecnologies de l'educació, suport a les petites i mitjanes empreses, protecció del patrimoni cultural i normalització estadística) i de llançar temes prioritaris (migracions, terrorisme, drets humans i inversions). Per a 1997 s'ha previst la pròxima reunió de ministres d'exterior en un dels països mediterranis associats.

En definitiva, comptem a partir d'ara amb un marc de referència adequat, tot i que susceptible de millores, com l'Associació Euro-Mediterrània i la Declaració Final de Barcelona. També es disposa d'un Programa de Treball, a nivell multilateral, i d'un procés de negociacions bilaterals d'Acords d'Associació, que ja ha donat els primers fruits. Tot sembla indicar que es camina en la direcció correcta, superant indecisions i insuficiències passades i, des d'aquesta perspectiva, cal recolzar la iniciativa de l'AEM. Tanmateix, cal, a més, i aquest ha estat l'objecte d'aquestes

pàgines, cridar l'atenció sobre les zones d'ombra, i fins i tot sobre les absències, que es poden detectar en aquestes primeres fases del seu desenvolupament. Al costat de les esmentades fins aquí, podríem assenyalar, almenys telegràficament, les següents: a) L'AEM no pot plantejar-se com una iniciativa d'àmbit global sense incorporar un país plenament mediterrani com Líbia; b) Per bé que de partida s'emfasitza la importància dels contactes humans i de la participació de la societat civil, el desenvolupament de l'AEM sembla més abocat als intercanvis comercials, limitant de fet la circulació de persones tot al llarg de la conca mediterrània; c) Els governs comunitaris han d'assumir que l'aplicació de la filosofia de l'Associació implicarà, en els PMNC, un ampli exercici de reformes no solament econòmiques, sinó també de naturalesa política. Aquest procés ha de ser estimulat, sense descartar que es pugui produir una certa inestabilitat social, necessària per modificar l'arrel d'unes estructures polítiques que han demostrat sobradament la seva incapacitat per assolir un nivell de desenvolupament acceptable. La defensa de l'*statu quo* ha deixat de ser un valor a defensar per Brussel·les en favor de l'estabilitat.

Està clar, finalment, que aquest procés de canvis afectarà també els interessos d'alguns sectors econòmics concrets de certs països comunitaris. La resposta no pot ser en cap cas de rebuig a un esforç que, com s'ha dit abans, és de caràcter estratègic. La Unió Europea disposa de prou instruments per pal·liar els costos que es produeixin, sense posar en perill l'aposta per un Mediterrani més estable i més desenvolupat que redundarà en benefici del seu propi futur.

Crisis i mutacions econòmiques al Magrib (1980-1993)

LARBI TALHA

CNRS - Aix-en-Provence

Després de les independències respectives (l'any 1956 les del Marroc i la Tunísia, i l'any 1962, la d'Algèria), els països del Magrib han conegut sense solució de continuïtat mutacions profundes en les seves estructures econòmiques i socials. Però entre el cicle de les transformacions dels decennis 60-70 i el dels trasbalsos dels anys 80-90, hi ha alguna cosa més que una diferència de grau, hi ha una diferència de naturalesa. Les transformacions s'associaven a una dinàmica de creixement econòmic, i per tant eren relativament previsibles i dominables (la qual cosa no vol dir que fossin perfectament dominables en tots els sectors); els trasbalsos, per contra, s'associen a una crisi econòmica sense precedents i per tant plena d'incerteses i imprevisible i no són dominables a mig i llarg termini. Per tant, el remei de l'ajust estructural no pot ser entès com una estratègia de desenvolupament alternatiu.

Efectivament, després d'haver travessat prop de dos decennis (1960-1980) de creixement relativament sostingut, les tres economies del Magrib central han estat finalment atrapades per la crisi econòmica mundial que havia començat a sacsejar les economies capitalistes europees prop d'un decenni abans.

La crisi que ha sacsejat, l'una rere l'altra, primer l'economia marroquina des de final dels anys setantes, després l'economia tunisiana dels anys vuitantes, i finalment l'economia algeriana els anys 1987/88, es va manifestar per una caiguda simultània de la inversió, del consum, de l'ocupació i de la capacitat d'importació. Al mateix temps, va treure a la llum els desequilibris interns i externs que hi eren latents: un dèficit creixent de les finances públiques, inflació accelerada dels preus, dèficit crònic de la balança per compte corrent, creixement inquietant del deute públic intern i del deute exterior.

L'aguditzament d'aquests desequilibris, i de la crisi que els va revelar, ha exigit la posada en acció, a cadascun dels tres països, Marroc, Tunísia i Algèria, d'un conjunt de mesures d'estabilització i d'ajust estructural, comparables en les seves grans línies. Aquests programes comencen a produir els seus efectes, alhora positius i negatius, a cadascun dels països.

Però que diu crisi econòmica diu igualment *mutacions*. Evidentment, el ritme i l'amplitud d'aquestes mutacions tenen profunds *contrastos* si observem cada país per separat. Però els nivells econòmics i socials en què se situen aquestes mutacions són *comparables*, de manera que se'n pot extreure una mena de tipologia. Per això, cal distingir *dues* grans esferes en les quals seria possible organitzar l'observació sistemàtica de les mutacions en curs als tres països del Magrib: *el mode de regulació i el règim d'acumulació*.

Les mutacions en curs, les que s'expressen a través de reformes lligades o no a l'ajust estructural, tenen a veure *principalment* amb el mode de regulació. Afecten, sobretot, les formes d'intervenció de l'Estat a l'economia, les modalitats de creació de la moneda, les formes de concurrència i sobretot les modalitats d'inserció en el moviment de mundialització de l'economia. És en aquest nivell que es plantegen els problemes lligats al projecte euro-mediterrani.

És evident que els factors d'origen d'aquestes mutacions són, en tots els casos, d'ordre alhora exogen i endogen. Allò que ha canviat d'un període a l'altre és el pes respectiu de cada tipus de factors en la combinació, i sobretot en la naturalesa i la modalitat d'articulació entre l'extern i l'intern, entre allò que és nacional i allò que és internacional.

Malgrat el risc de simplificar desmesuradament, direm que els factors exògens es redueixen a l'obligació de finançament de les importacions necessàries per a la producció i per al con-

sum, i que els factors endògens es redueixen, més enllà de la tensió demogràfica i de l'ocupació, a l'obligació de satisfacció relativament igualitària de les necessitats essencials de la població. I les mutacions lligades directament o indirectament, respectivament a la tensió externa i a la interna, s'inscriuen en processos del tot contradictoris.

La restricció externa apunta en el sentit d'una més gran *extraversió* de la producció per tal de poder cobrir les exigències externes del reemborsament del deute. Mentre que la tensió interna porta per contra a una més gran *introversió* de la producció per tal de respondre a les exigències de la demanda interna de les poblacions.

Aquesta contracció major explica les dificultats i la complexitat dels processos d'ajust estructural posats en pràctica des de començament dels vuitantes, amb diferents dates, als tres països del Magrib.

Transmesa sobretot per mitjà dels intercanvis exteriors, la crisi econòmica internacional exercirà efectes negatius sobre la formació del PIB i sobre els seus components. La desestabilització de les necessitats de finançament derivades de l'exportació comporta la inestabilitat consegüent de les inversions necessàries per a la formació del capital, i provoca la fragilitat creixent dels sistemes econòmics, l'agreujament dels desequilibris, la reculada de la producció, de l'ocupació i de les rendes, i, al capdell, la precarització reforçada del nivell de vida de les capes socials més desprotegides.

Tanmateix, aquests efectes seran diferents segons el país, ja que cal tenir en compte els contrastos existents entre el comportament i la capacitat de reacció de cadascuna de les economies considerades. Això és ben visible sobretot a nivell de l'evolució de la renda per capita, de la producció, de la formació bruta de capital, del consum i del comerç exterior.

Amb l'examen d'aquests agregats començarem aquest estudi.

A. PROCESSOS DE CRISI DESSINCRONITZATS

1. L'evolució divergent de la renda

Les dades recollides al quadre 1 ens donen una primera indicació sobre la divergència de les trajectòries de crisi i dels ajustos observats a cadascun dels països durant els anys 80/90. És cert que si considerem el conjunt del període 1980-93, la taxa de creixement anual ha estat de mitjana llugerament negativa a Algèria ($-0,8\%$) i lleugerament positiva al Marroc ($+1,2\%$) i a Tunísia ($+1,2\%$). Però aquesta mitjana amaga un canvi de tendència carregat d'amenaques per a Algèria, i més aviat tranquil·litzador per als altres dos països.

Dos períodes es destaquen amb molta precisió, separats pel contra-xoc petrolier que es va produir el 1986/87. De 1980 a 1989, el PNB per habitant augmenta a Algèria, mentre que és regressiu al Marroc i a Tunísia. A partir de 1988/89, les dues tendències es capgiren totalment: el PNB de l'algerià mig reula de manera constant d'un any a l'altre, fins arribar el 1993 a un nivell inferior del de 1980, mentre que a l'altra banda el PNB del marroquí o del tunisià augmenten regularment fins assolir la fi del període un nivell superior al de l'any base.

En resulta que Algèria, des del punt de vista de la renda mitjana per cap, se situa a partir d'ara en un nivell proper al de Tunísia, la qual cosa és un índex incontestable del seu afebliment econòmic.

¿Com explicar aquests processos divergents entre economies que pertanyen a una mateixa àrea històrica i geogràfica? ¿Cal buscar-hi els efectes conjugats d'una dotació inicial diferenciada en recursos naturals i de l'herència d'estructures econòmiques diferents adquirides durant els decennis anteriors? ¿O més aviat caldria veure-hi el resultat de la modalitat d'ajust estructural adoptada per cadascun dels països, la cadència amb la qual s'apliquen les mesures de liberalització de l'economia i de les reformes i, finalment, el grau d'«eficàcia» dels programes d'estabilització i d'ajust estructural?

QUADRE 1
P.N.B. PER HABITANT

	1980	1989	1990	1991	1992	1993
Algèria	1.870	2.230	2.060	1.980	1.840	1.780
Marroc	900	880	950	1.030	1.030	1.040
Tunísia	1.310	1.260	1.440	1.500	1.720	1.720

Font: Banc Mundial. Report sobre el desenvolupament en el món, 1982 a 1995.

2. El retrocés de la inversió i del consum

En el camp de la inversió i del consum privat i públic, el contrast és gran entre la situació de creixement accelerat dels anys setantes i la de la profunda depressió dels anys 80/90. Unes poques xifres serviran per il·lustrar aquest contrast. Entre 1970 i 1980, el ritme d'augment anual de la inversió era de +13 % a Algèria, +10 % al Marroc, +6 % a Tunísia. Entre 1980 i 1993, aquestes xifres són respectivament de -3,6 %, 2,6 % i +1,2 %. Pel que fa al consum domèstic, l'augment mitjà enregistrat anualment entre 1970 i 1980 era de +3,6 % a Algèria, +5,5 % al Marroc, +9 % a Tunísia. I entre 1980 i 1993 va passar respectivament a +2 %, +3,7 % i +3,2 %. La caiguda és encara més notable pel que fa al consum de les administracions: va passar de l'11,5 % al 5 % a Algèria, del 7,8 % al 3,6 % a Tunísia i del 14 % al 5 % al Marroc.

a) La caiguda de la formació bruta de capital

Un dels efectes majors de la crisi econòmica interna sobre les economies magrebines resideix en la caiguda de la capacitat d'inversió. Aquesta tendència, que és una de les conseqüències de la degradació dels termes de l'intercanvi, es va reforçar i accelerar per l'aplicació dels programes d'estabilització i d'ajust estructural, almenys en una primera etapa.

Les xifres reunides al quadre 2 mostren efectivament una caiguda brutal de la inversió en el conjunt dels països del Magrib. Any rera any, des de començaments dels 80, l'enfonsament de la taxa mitjana de creixement prossegueix irremeiablement a cadascun dels països.

QUADRE 2
INVERSIÓ I CONSUM
TAXA ANUAL MITJANA DE CREIXEMENT (%)

	ALGÈRIA			MARROC			TUNISIA		
	I	C.A	C.P	I	C.A	C.P	I	C.A	C.P
1980-85	3,8	5,3	5,4	-3,1	3,0	2,6	1,2	6,2	4,7
1980-86	0,0	5,3	4,8	-2,2	4,1	2,9	-1,8	5,2	4,2
1980-87	0,6	2,8	4,4	-2,2	4,3	2,7	-3,8	4,7	3,7
1980-89	-1,1	4,0	3,1	4,5	4,7	2,8	-4,4	3,6	3,5
1980-93	-3,6	4,9	2,1	2,6	5,0	3,7	1,2	3,7	3,2

(I) Inversió interior bruta que comprèn les despeses destinades al creixement del capital fix augmentades amb les variacions netes del valor dels estocs.

C.A.: Consum de l'administració

C.P.: Consum privat

Font: Reports del Banc Mundial. Anys 1986 a 1994

El retrocés s'ha fet sentir d'una manera particularment forta a Algèria: aquest país, que invertia a un ritme de més del 13 % anual durant el període 1970-80, ja quasi no inverteix des de mitjan els anys vuitantes i començarà a deixar d'invertir a partir de l'any del contra-xoc petrolier de 1986. Efectivament, la taxa esdevé negativa i enregistra una caiguda de -3,6 % de mitjana entre 1980 i 1993. Al Marroc, assistim molt aviat a un procés de molt neta desinversió: la taxa anual mitjana esdevé brutalment negativa (-3,1 %) els anys 80-85, mentre que assolía el 9 % durant el decenni dels 70. Però, sens dubte perquè va ser el primer país colpejat per la crisi, també va ser el primer de conèixer la represa de les inversions, des de finals dels anys 80: un creixement anual de +4,5 % el 1980/89 que flexiona a un ritme de +2,6 %. Tunísia també comença a desinvertir, però alguns anys després que el Marroc, i la desinversió s'accelera i esdevé acumulativa

després de 1986: —4 % el 1980-87 (contra +11 % entre 1970-80), —4,4 % el 1980-89, després es redreça lleugerament entre 1980-93: +1,2 %

b) El fre del consum

El ritme del consum tant públic com privat ha patit durant el decenni dels 80 una severa aturada, amb totes les conseqüències que es puguin imaginar: la taxa de creixement s'ha reduït en efecte més de la meitat pel consum privat a Algèria, Marroc i Tunísia, i de més de dos terços pel consum de l'administració a Algèria i al Marroc (cf. quadre 2). Observem, tanmateix, en aquests dos últims països una lleugera recuperació del consum de l'Administració a final dels anys 80. El poder de compra a Tunísia hauria petit, segons algunes estimacions, una erosió del 25 al 30 % durant els anys 80 i el nivell dels salaris hauria retrocedit de 10 a 15 anys. Veurem més endavant les conseqüències d'aquesta brutal amputació del consum.

3. L'evolució divergent de la producció

De fet, els ritmes de creixement del PIB observats des de 1980 a cadascun dels països del Magrib revelen que els contracops de la crisi van ser globalment més penosos per a l'economia algeriana que per a les economies marroquina o tunisiana.

Certament, si observem les xifres recollides al quadre 3, a tots tres països es constata una disminució del ritme de creixement durant els anys 80/90. Però aquest ralentiment s'accentua més a Algèria que no pas al Marroc. A Algèria, la taxa de creixement, que era de 4,6 % durant els anys 70, va baixar al 2,6 % durant el període 1980-92. Al Marroc, el retrocés va ser menys sensible: 4 % contra 5,6 % per als períodes en qüestió. El creixement de l'economia tunisiana va perdre 3 punts, però es va mantenir relativament sostingut.

QUADRE 3
PIB. CREIXEMENT ANUAL MITJÀ (%)

	ALGERIA	MARROC	TUNISIA
1970-80	4,6	5,6	6,8
1980-87	3,8	3,2	3,6
1980-89	3,5	4,1	3,4
1980-90	3,1	4,0	3,6
1980-91	3,0	4,2	3,7
1980-93	2,1	3,7	3,7

Font: Banc Mundial. 1989 a 1994

Aquestes tendències de llarg termini només tenen sentit si les comparem amb les evolucions observades en períodes més curts, fins i tot amb les variacions conjunturals d'un any a l'altre. En aquest sentit, no és gens sorprenent trobar novament el tall de l'any 1986/87 que marca el capgirament, en sentits oposats, de la corba algeriana d'un costat, i de la corba marroquina i tunisiana, de l'altre. Així, es poden distingir dos períodes: 1980-1986 i 1987-1993.

El període 1980-1986 és favorable a l'economia algeriana i més aviat desfavorable per a l'economia dels altres dos països del Magrib. En efecte, si prenem com a base l'any 1980, els càlculs d'índexs a partir de xifres donades pel Banc Mundial sobre l'import del PIB, revelen que el PIB algerià assoleix l'índex 146 el 1985 i guanya, doncs, 46 punts, mentre que l'índex del PIB marroquí perd 34 punts i el de Tunísia cau d'un punt (cf. quadre 4).

A partir de 1985, el ritme de creixement es ralenteix a Algèria: l'índex, que l'any 1985 era de 146, passa a 152 l'any següent, i després a 162 el 1987. D'un any a l'altre, la taxa de creixement s'eleva a 4,3 % de 1985 a 1986 i a 6,4 % entre 1986 i 1987. Al Marroc i a Tunísia, la tendència al contrari es redreça. En el primer dels dos països, l'índex que era de 66 (base 100 = 1980) enregistra, per primera vegada des de 1980, un augment, ja que passa a 82,3 el 1986, i a 93,3 el 1987. A Tunísia, l'índex enregistrat el 1986 és lleugerament superior al de l'any 1980 (106,7); el 1987 continua progressant fins assolir el 115,7. La taxa de creixement esdevé positiva a partir de l'any

QUADRE 4
CREIXEMENT DEL PIB

	1980		1982		1985		1987	
	Mill. \$	Indice	Mill. \$	Indice	Mill. \$	Indice	Mill. \$	Indice
Algèria	39.870	100	44.930	112,7	58.180	145,9	64.600	162
Marroc	17.940	100	14.700	81,9	11.850	66,0	16.750	93,3
Tunísia	7.300	100	7.090	97,1	7.240	99,2	8.450	115,7

Font: Banc Mundial 1982 a 1989.

1985 amb, d'un any a l'altre, una progressió de 4,3 % enregistrada de 1984 a 1985, 7,6 % entre 1985-1986 i 8,4 % entre 1986-1987.

Així doncs, l'any 1986/87 marca el capgirament de les tendències: d'una banda la represa es dibuixa al Marroc i més netament encara a Tunísia, de l'altra, l'economia algeriana comença a enfonsar-se en la recessió. Això és el que il·lustra clarament l'evolució de la taxa de creixement real del PIB, calculat a preus constants de l'una sobre l'altra (cf. quadre 5).

QUADRE 5
CREIXEMENT ANUAL REAL(%)

	ALGÈRIA	MARROC	TUNÍSIA
1982	+ 6,4		
1985	+ 5,4		
1986	+ 1,2		
1987	—0,7		+ 6,7
1988	—2,1		+ 0,1
1989	+ 3,3	+ 1,3	+ 3,7
1990	+ 2,6	+ 3,4	+ 7,8
1991	+ 1,5		+ 3,8
1992	+ 1,9	—2,9	+ 8,1
1993	—4,0		+ 2,5
1994	—2,5		+ 4,7

Font: La Méditerranée économique, Rapport du CEEI (Aix-Marseille II). Nord-sud export consultants, (Fittes de risc per país).
N.B.: anys 1992 i 1993: estimació; any 1994 : previsió

Des de 1986, any del contra-xoc petrolier, Algèria només ha conegut tres anys de creixement real (1989, 1991 i 1992) dels vuit considerats. Els altres anys les taxes són negatives, i les caigudes més importants es registren el 1988 (—2,1 %) i el 1990 (—2,6 %). Les previsions pels anys que vénen són pessimistes, l'any 1993 seria el més negre (—4 %). Pel que fa a Tunísia, per contra, el seu creixement econòmic real ha estat positiu precisament des de 1987 (+ 6,7 %), mentre que l'any 86 va ser dolent. A més, aquest creixement s'ha accelerat a final dels anys 80 i començament dels 90 (+ 7,8 % el 1990 i 8,1 % el 1992). Les estadístiques de l'economia marroquina van ser menys satisfactòries que a Tunísia, ja que el creixement real del PIB només va progressar de prop del 2 % a començament dels anys 90, i l'any 92 va registrar fins i tot una caiguda del —2,9 %. Però en el conjunt del període 80-92 la progressió mitjana va ser de + 3,5 % a + 4 % per any. De fet, aquesta diferència de resultats entre Marroc i Tunísia es va deure, com és ben sabut, a l'atzar de la pluviometria que va ser durant dos anys seguit molt desfavorable per a les col·lectes cerealistes marroquines.

Aquesta fet ens porta a observar l'impacte dels ajustos en cadascun dels grans sectors de l'activitat econòmica.

D. MUTACIONS DIFERENCIADES

1. Creixement comparat de l'agricultura, la indústria i els serveis

Un examen atent de les xifres que indiquen el creixement de cadascun dels grans sectors (agricultura, indústria i serveis) durant el període 1970-1992 (cf. quadre 6) revela en primer lloc

QUADRE 6
SECTORS DE PRODUCCIÓ. CREIXEMENT ANUAL MITJA (%)

	ALGÈRIA			MARROC			TUNÍSIA		
	Agr.	Ind.	Ser.	Agr.	Ind.	Ser.	Agr.	Ind.	Ser.
1970-80	7,5	3,8	4,6	1,1	6,5	7,0	4,1	8,7	6,6
1980-85	2,1	5,3	4,9	1,0	1,3	4,3	4,2	3,8	4,3
1980-87	6,0	4,3	2,6	3,6	1,2	4,3	4,2	2,7	4,1
1980-89	5,3	3,8	2,5	6,7	2,8	4,2	1,6	2,4	4,5
1980-90	4,3	2,9	2,9	6,4	2,8	4,1	2,6	2,6	4,5
1980-91	5,0	1,8	3,6	6,8	3,0	4,2	3,1	2,9	4,3
1980-93	4,5	0,8	2,7	4,1	2,8	4,1	4,8	3,4	3,5

Font: Banc Mundial. *Ibid*

un fenomen notable però no gaire sorprenent: una degradació constant, a tots tres països, del creixement de la producció industrial; a continuació, una disminució, d'importància variable segons els països, del ritme de creixement del sector serveis, i finalment una evolució discordant de la producció agrícola, molt favorable per al Marroc, però molt menys per a Algèria i Tunísia. Examinem l'evolució de cadascun dels sectors per separat.

a) La producció industrial incontestablement ha patit les conseqüències severes de la crisi i de les polítiques d'ajust estructural que se li associen.

Aquest fenomen és netament perceptible sobretot a Algèria. En aquest país, el sector industrial, més potent que el dels altres dos països del Magrib, perquè la seva part en el PIB continua sent elevada malgrat la recessió (47 % el 1992 contra un 33 % al Marroc i un 31 % a Tunísia el mateix any), ha perdut bona part del seu dinamisme a la fi del període, ja que la seva taxa de creixement anual, que era de prop del 4 % fins a final dels anys 80, ha baixat a 1,1 % a començament dels anys 90, perdent així prop de 3 punts de creixement. I sembla que aquesta recessió només està a l'inici, i corre el risc de ser duradora, si tenim en compte les greus incerteses que pesen sobre l'ordre econòmic, social i polític d'aquest país.

De ben segur la crisi d'aquest sector és imputable al comportament de la seva branca més dinàmica, la producció manufacturera. Representant del 10 al 14 % del PIB, i després d'una expansió sense descans al ritme elevat del 7,5 % de mitjana per any durant els anys 70 i pràcticament fins a la fi dels 80, aquesta branca es va enfonsar brutalment entre 1990 i 1993, fins al punt que la seva taxa de creixement va esdevenir negativa (—2 %), i que la seva importància dins la producció total va retrocedir de 3 punts, i va passar del 14 % el 1989 a 11 % el 1992 (cf. quadre 10).

L'amplitud de l'enfonsament del sector manufacturer destaca encara més quan observem l'evolució del valor afegit realitzat en aquest sector. Aquest s'estimava al voltant de 7,4 mil milions de dòlars el 1986 (cf. quadre 18). Quatre anys més tard, el 1990, ja havia perdut més d'un terç del seu valor (—35 %), i un any després, el 1991, havia perdut novament prop d'un terç: —31 % en un sol any. El 1991, el valor afegit només representava un 45 % del seu import de 1986. En l'interval de 5 anys, de 1986 a 1991, havia caigut en més de la meitat: —55,4 %. Aquesta caiguda s'ha de posar, evidentment, en paral·lel amb la dels ingressos petroleres —d'una importància quasi igual— enregistrada a partir de 1986, després del contra-xoc petrolier que va comportar una baixada de prop de la meitat de les recaptacions de divises, i per tant de la capacitat d'importació d'Algèria. Al mateix temps, posa al descobert la forta dependència de la producció industrial en relació amb les importacions i, per tant, la gran fragilitat d'aquest sector.

Al Marroc, la crisi del sector industrial es produeix pràcticament deu anys abans que a Algèria. La producció industrial, que progressava al ritme elevat de 6,5 % anual durant el decenni dels 70, es va contraure brutalment i va tornar a davallar a una mitjana de l'1,3 % anual tot al llarg de la primera meitat del decenni dels 80 (cf. quadre 6). En contrast amb la forta expansió dels anys 70, el profund marasme que s'hi instal·la durarà fins a final dels anys 80. La represa que sembla iniciar-se tot seguit fa remuntar el creixement en prop de 2 punts, però la taxa del

QUADRE 7
SECTOR MANUFACTURER. CREIXEMENT ANUAL. MITJA (%)

	ALGÈRIA	MARROC	TUNÍSIA
1970-70	7,6	6,1 ⁽¹⁾	10,4
1980-85	9,0	0,7	6,7
1980-86	—	1,1	6,5
1980-89	7,5	4,1	5,9
1980-90	3,0	3,8	6,0
1980-91	3,3	4,2	6,2
1980-93	—2,2	3,9	7,3

(1) Pel Marroc, es tracta del període 1965-1980

3 % que es registra entre 1980 i 1993 continua sent inferior a la dels anys 70 en més de la meitat, la qual cosa demostra fins a quin punt aquesta nova arrencada és fràgil.

Si comparem les xifres relatives al creixement del sector industrial del quadre 6 amb les que indiquen el creixement del sol sector manufacturer, que s'apleguen al quadre 7, veiem que existeix, com en el cas d'Algèria, una correlació clara entre les dues sèries, que corroboren la hipòtesi que les variacions de la producció manufacturera dirigeixen les del conjunt del sector industrial.

Efectivament, el paral·lisme és colpidor. Durant el decenni de l'expansió, 1970-1980, el sector manufacturer i el sector industrial van progressar al mateix ritme: 6,1 % anual de mitjana pel que fa al primer (cf. quadre 15) i 6,5 % pel que fa al segon (cf. quadre 6). Quan a començament dels anys 80, la producció manufacturera cau en la recessió, i el seu ritme de progressió passa del 6,5 % anual a solament el 0,7 % anual durant el període 1980-85, arrossega amb ella la indústria que retrocedirà en la mateixa proporció, tot perdent de 5 a 6 punts de percentatge. Finalment, la nova arrencada espectacular de l'activitat manufacturera que s'observa a final dels anys 80 i començament dels 90 és a l'origen de la represa que es manifesta en el mateix període a l'activitat de la indústria: les xifres dels quadres 6 i 7 mostren que hi ha una remuntada paral·lela de la taxa de creixement mitjana anual per als dos sectors. El segon guanya 2 punts (2,8 % el 1980-92 contra 1,2 % el 1980-87), mentre que el primer creix de prop de 3 punts (3,9 % el 1980-92 contra 1,1 % el 1980-86). Afegim, finalment, que el valor afegit en el sector manufacturer (cf. quadre 8) no ha deixat de créixer des de 1986: un 52 % entre 1986 i 1989; i un 25 % entre 1989 i 1991.

QUADRE 8
VALOR AFEGIT EN MILIONS DE DÒLARS CORRENTS

	ALGÈRIA		MARROC		TUNÍSIA	
	Agr.	Manu.	Agr.	Manu.	Agr.	Manu.
1980	3.453	—	3.468	—	1.235	—
1986	—	7.400	—	2.580	—	1.160
1988	—	5.446	—	3.894	—	1.410
1989	6.187	4.598	3.680	3.932	1.235	1.460
1990	5.288	4.816	3.963	4.886	1.807	1.869
1991	4.608	3.334	5.228	4.937	2.084	1.989
1993	5.366	4.010	3.809	5.118	2.287	2.576

Font: Banc Mundial. *Ibid.*

La mateixa observació es pot fer pel que fa a Tunísia, tot i que cal subratllar-ne una particularitat: el sector manufacturer és més dinàmic que als altres dos països, Algèria i Marroc, i el seu creixement prosseguirà sense disminuir a una taxa elevada del voltant del 6 % anual tot al llarg del decenni dels 80 (6,7 % el 1980-85, 7,3 % el 1980-93). A més aquest creixement se situa sense descans a un nivell superior de més de 3 punts al de la producció industrial: respectivament 6,7 % contra 3,8 % el 1980-85 i 7,3 % contra 3,4 % el 1980-1993 (cf. quadres 6 i 7).

Corroborant aquesta tendència, el valor afegit en l'activitat manufacturera (cf. quadre 8)

no para d'augmentar, primer un 26 % entre 1986 i 1989, després prop d'un 40 % entre 1989 i 1992.

b) Observem ara l'evolució de la producció agrícola. Sotmès a limitacions físiques específiques i a les incerteses climàtiques que poden variar d'un país a l'altre, el sector agrícola es caracteritza per un ritme de creixement sense cap lligam amb el del sector industrial, i que a més difereix d'un país a l'altre.

Si comparem, per exemple, els ritmes de creixement estimats pel període 1970-1980, d'una banda, i pel període 1980-90, de l'altra (cf. quadre 6), es pot constatar que la producció disminueix sensiblement a Algèria i a Tunísia, ja que de mitjana anual passa, en el primer país, de 7,5 % a 4,3 % i, en el segon, de 4,1 % a 2,6 %. Però al Marroc, la tendència és per contra d'una forta expansió: respectivament 6,4 % el 1980-90 contra 1,1 % el 1970-80.

A començament dels anys 90, la producció agrícola s'enfonsa en aquest últim país, les taxes passen de 6,4 % a 4,1 % de ritme anual pel període 1980-1993 mentre que té tendència a augmentar a Algèria i Tunísia., on s'enregistra un creixement mitjà de respectivament un 4,5 % i 4,8 % durant el període en qüestió 1980-1993 (contra 4,3 % i 2,6 % el període anterior 1980-90). Notarem a més que en el cas particular d'Algèria, la taxa del creixement agrícola i la del creixement industrial són globalment divergents: per exemple, quan la taxa anual mitjana de la primera cau a 2,1 % (comparativament a l'enregistrada durant el període 1970-80 que era de 7,5 %), el de la segona remunta a 5,3 % (comparat al del període anterior, 3,8 %). I, inversament, quan la producció agrícola passa a una mitjana de creixement superior el 1980-90 (4,3 %) després el 1980-93 (4,5 %), la producció industrial veu al contrari el seu ritme de creixement disminuir considerablement el 1980-90 (2,0 %) després encara més el 1980-93 (0,8 %). Però a priori no hi ha cap raó d'establir una correlació entre aquest doble moviment. A menys que no sigui l'expressió d'un *efecte de tisores* clàssic.

Afegim, per completar aquestes dades, que la producció alimentària per habitant, estimada en mitjana anual pel període 1979-92, ha progressat molt més al Marroc (2,3 %) que a Tunísia (1,4) i que pràcticament s'ha estancat a Algèria (0,9 % solament). En conseqüència, el coeficient de dependència alimentària, donat per la relació de les importacions alimentàries amb el consum nacional, s'ha agreujat encara més a Algèria, on ha passat de 32 % el 1969-71 a 70 % el 1986-88, que no pas a Tunísia, on ha passat respectivament pels mateixos períodes de 40 % a 59 %. Al Marroc, la dependència alimentària també augmenta, però continua continguda en una taxa de 28 % el 1986-88 contra 18 % el 1969-71.

c) El sector dels serveis, per la seva part, ha conegut una evolució sense sorpreses.

Durant els anys 70, la seva expansió va ser molt ràpida al Marroc (7 % per any) i a Tunísia (6,6 %). Fins i tot massa ràpida en el primer país ja que la seva taxa de creixement mitjà va ultrapassar la del PIB que, recordem-ho, va assolir en aquest país una taxa del 5,6 % per any durant el mateix període (cf. quadre 3). A Tunísia, el ritme d'expansió va ser sensiblement igual al del PIB (6,6 % contra 6,8 %), mentre que a Algèria va ser notablement idèntica a la del PIB: 4,6 % pel que fa als serveis (cf. quadre 14) contra 4,6 % pel que fa al PIB (cf. quadre 3).

La posada en pràctica de programes d'ajust estructural, primer al Marroc, i després a Tunísia, ha tingut inevitablement per efecte aturar aquesta expansió.

En efecte, com indiquen les xifres del quadre 6, en els 5 primers anys del decenni dels 80, el ritme de progressió anual a Tunísia i al Marroc baixa de 2 a 3 punts. A Algèria, una frenada sensiblement de la mateixa amplada es produirà, però amb dos anys de diferència. Durant el període de 1980-93, el creixement dels serveis serà més lent en aquest últim país (2,7 % per any de mitjana) que en els altres dos, on el nou nivell de 4,0 % enregistrat el 1980-85 es mantindrà durant el període 1980-93.

Subratllem, tanmateix, que en el període en qüestió, el creixement mitjà d'aquest sector continua sent una mica més ràpid que el del PIB, i això passa als tres països estudiats.

L'evolució diferenciada dels tres grans sectors de producció que acabem de traçar, ¿es tradueix en canvis d'estructures?

Un breu examen de l'evolució del repartiment del PIB, indicador clàssic de la transformació de les estructures de producció de període en període, ens permet d'extreure algunes tendències.

2. Evolució del repartiment del PIB

El quadre 9 ens proporciona les xifres que permeten de mesurar la importància relativa, el 1980, 1990 i 1993, de l'agricultura, la indústria i els serveis a cadascun dels països del Magrib.

Una cosa paradoxal: mentre que Algèria no va començar a dur a la pràctica de debò les reformes estructurals lligades a l'ajust fins a començament dels anys 90, és aquest país el qui aparentment ha vist modificar-se substancialment les estructures de la seva economia. Però el canvi va en el sentit de la regressió. En efecte, la importància relativa de la indústria ha aminorat considerablement durant el decenni dels 80: representava el 57 % de la producció total el 1980, mentre que al 1992 només representa el 43 % (cf. quadre 9). Els 14 punts que ha perdut es troben pràcticament en la part de l'agricultura, que ha vist la seva importància relativa multiplicada per 2,5: de 6 % el 1980 ha passat a 13 % el 1993, en tant que la part dels serveis s'ha mantingut més o menys estable (43 % el 1993 contra 41 % el 1990). Algèria es desindustrialitza, doncs, signe d'una molt profunda crisi estructural que la remuntada de la importància relativa de l'agricultura no més pot compensar feblement.

QUADRE 9
REPARTIMENT DEL PIB (%)

	AGRICULTURA			INDÚSTRIA			SERVEIS		
	1980	1990	1993	1980	1990	1993	1980	1990	1993
Algèria	6	13	13	57	47	43	37	41	43
Marroc	18	16	14	32	33	32	50	51	53
Tunísia	17	16	18	35	32	31	48	52	51

Font: Banc Mundial.

En comparació el Marroc, molt menys industrialitzat, manté la part de la seva indústria al mateix nivell durant el mateix període, i això malgrat les reformes estructurals endegades molt més aviat que als altres dos països: representava el 32 % del PIB el 1980 i el 1992. Però cal recordar que la part de la producció manufacturera ha augmentat al Marroc, passen de 17 % el 1980 a 18 % el 1993, mentre que ha retrocedit fortament a Algèria on ha passat de 14 % el 1980 a 11 % el 1993 (cf. quadre 10). El Marroc s'industrialitza, doncs, lentament, però les bases contínues sent molt fràgils.

QUADRE 10
PART DEL SECTOR MANUFACTURER

	1980	1990	1993
Algèria	14	12	11
Marroc	17	18	18
Tunísia	13	17	19

Font: Banc Mundial.

Aquesta tendència és confirmada pel retrocés de la importància relativa de l'agricultura: aquesta ocupava el 18 % del PIB el 1980, només el 16 % el 1990 i el 14 % el 1993. El 1993, el sector agrícola al Marroc té una plaça comparable a la que té a Algèria amb, tanmateix, un valor afegit superior de 25 % a Algèria (5.366 milions de dòlars contra 3.809 milions al Marroc, cf. quadre 8).

Pel que fa a Tunísia, on la posada en pràctica de l'ajust estructural va començar el 1986, la part ocupada per la seva indústria ha retrocedit en el producte total, però menys fortament que a Algèria: el 1993 només representa el 31 % contra el 35 % el 1980. Aquesta regressió ha anat acompanyada d'una progressió d'importància relativa del sector dels serveis, que ha passat del 48 % el 1980 al 51 % el 1993, mentre que la part de l'agricultura ha romàs més o menys estable (cf. quadre 9).

Tanmateix, el retrocés de la importància relativa del sector industrial tunisià en conjunt s'ha vist compensat per l'ampliació molt sensible de la part de la producció manufacturera pròpiament dita: aquesta progressa en 6 punts i passa del 13 % el 1980 al 19 % de 1990-93 (cf. quadre 10). La hipòtesi de la desindustrialització sembla, doncs, feblement sostinguda a Tunísia, encara que no es pugui excloure del tot.

3. Evolució de les taxes d'inversió, d'estalvi i de consum.

Hem vist abans com la inversió interior bruta s'ha comportat durant el període estudiat. Recordem aquestes xifres. Entre 1980 i 1993, la taxa de progressió de mitjana anual ha estat fortament negativa a Algèria (−3,6 %), lleugerament positiva a Tunísia (+1,2 %), i sensiblement positiva al Marroc (+2,6 %).

Aquestes dades, i d'altres de més detallades, es troben al quadre 2. Comparem aquestes xifres amb les recollides als quadres 11 i 12. Aquests indiquen la taxa d'inversió bruta donada per la relació de la Inversió interior bruta amb el Producte Interior Brut, establerta el 1980, el 1990 i el 1993. S'hi pot llegir que la taxa d'inversió ha caigut gairebé en la meitat a Algèria: el 1980 representava el 41 % del PIB; el 1993 no representa més que el 29 %. A Tunísia ha augmentat lleugerament, passant del 28 % el 1980 al 29 % el 1993. Mentre que al Marroc, aquesta mateixa taxa ha augmentat lleugerament: del 21 % el 1980 ha passat al 23 % el 1993. Però cal notar que en aquest últim país la part del PIB invertida ha assolit el coeficient del 26 % el 1990, abans de tornar a baixar al 23 % tres anys més tard, mentre que a Algèria i a Tunísia la baixa és contínua tot al llarg del període. Per tant es pot dir que la tendència general que es dedueix és l'alineament a la baixa de les taxes d'inversions respectivament d'Algèria i Tunísia sobre la de Marroc.

En aquestes condicions, es pot estimar que hi ha una correlació positiva entre les dues variables considerades: d'una banda, la part de la inversió en el PIB, i de l'altra, la part de la indústria en el PIB. Dit altrament, l'encongiment considerable de la grandària relativa de la indústria en la producció global constatat a Algèria entre 1980 i 1993, s'associa a la caiguda no menys considerable durant el mateix període de la inversió interior bruta, expressada alhora en termes de taxa en relació amb el PIB i de creixement mitjà anual. La baixada de la importància relativa del sector industrial tunisià en el PIB s'ha de relacionar amb la disminució al mateix temps del ritme anual mig i de la taxa d'inversió. I finalment l'augment de la part relativa del sector industrial marroquí en la producció està estretament correlacionat amb el redreçament de la taxa i del ritme d'inversió.

QUADRE 11
CONSUM I ESTALVI (I). % PIB

	1980		1990		1993	
	C	S	C	S	C	S
Algèria	58	42	62	38	71	28
Marroc	89	11	80	20	83	17
Tunísia	75	25	81	19	79	20

I. Consum total, privat i públic i Estalvi Interior Brut.
Font: Banc Mundial

La lectura dels quadres 11 i 12 que, a més de la taxa d'inversió, indiquen també l'evolució de la taxa d'estalvi i de la taxa de consum, suggereix dues observacions interessants. La primera és que la part del Producte total que és consumit per les famílies i l'administració té tendència a augmentar durant el període estudiat, a la vegada a Algèria i Tunísia, mentre que disminueix al Marroc. A Algèria, la taxa de consum, sempre menys elevada que als altres dos països, passa del 58 % del PIB el 1980 al 62 % deu anys després, i després a 71 % el 1993. A Tunísia aquesta taxa passa de 75 % el 1980 a 79 % a la fi del període, després d'haver assolit el 81 % el 1990. Al Marroc, país on la part del consum privat i públic és tradicionalment més elevat que als altres països del Magrib, la taxa disminueix de 89 % al començament del període al 83 % a la fi d'aquest.

La segona observació és que, malgrat aquests canvis, hi ha dues constants que distingeixen Algèria, d'una banda, i el Marroc i Tunísia, de l'altra.

A Algèria, constatem que tot al llarg del període la taxa d'inversió, malgrat el seu afebliment continu, roman constantment inferior a la taxa d'estalvi. Aquesta tendència només es produeix des de 1980. Abans era a l'inrevés. D'això en resulta que a aquest país, des de 1980, hi ha un saldo positiu $S > I$.

QUADRE 12
INVERSIÓ I ESTALVI % DEL PIB

	1980		1990		1993	
	I	S	I	S	I	S
Algèria	41	42	33	38	29	28
Marroc	21	11	26	20	23	17
Tunísia	28	25	27	19	29	20

Font: Banc Mundial.

Aquest saldo, després d'haver representat 1 a 2 % del PIB durant els anys 80 va pujar bruscament al 5 % del PIB el 1990, i després al 6 % el 1991. El 1992 ateny el 3 % del PIB. En valor monetari, l'excedent d'estalvi totalitzaria si més no la suma de 10 mil milions de dòlars pels 13 anys 1980-1992. Només per als anys 1990, 1991 i 1992, l'excedent s'eleva a més de 5 mil milions de dòlars.

Aquest estalvi no reinvertit a Algèria ha alimentat sens dubte la fugida creixent de capitals cap a l'estranger constatada a Algèria des del començament dels anys 80. L'import de 10 mil milions de dòlars, al voltant de 55 mil milions de francs, no representaria tanmateix que una mica més de la meitat de l'estoc de l'estalvi col·locat a l'estranger pels evasors algerians (estimació aturada el 1989).

Al Marroc i a Tunísia, per contra, es constata, almenys durant el període estudiat, que la taxa d'inversió continua sent constantment superior a la taxa d'estalvi. En resulta un dèficit permanent d'estalvi $S < I$ que s'ha anat agreujant durant la primera meitat del decenni dels 80, situant-se entre -10 % i -15 % del PIB al Marroc, i entre -7 % i -12 % a Tunísia, abans d'estabilitzar-se a començament dels anys 90 a l'alçada de -6 % al Marroc, i entre -5 % a -7 % a Tunísia.

El dèficit d'estalvi interior continua essent preocupant. Només l'any 1992, mancaven 1.700 milions de dòlars al Marroc i 692 milions de dòlars a Tunísia per cobrir les seves inversions interiors respectives. Aquesta mancança només va poder ser coberta amb una aportació de capitals provinents de l'exterior.

Així doncs, les relacions entre les variables macroeconòmiques de base que són la inversió, el consum i l'estalvi interns han estat marcades al llarg del període 1980-1993 per la permanència d'uns quants trets estructurals propis de cadascun dels tres països, la qual cosa subratlla un cop més el contrast entre aquests.

¿Com explicar aquest contrast? Sens dubte caldria tenir present el context particular de cada país, en el qual els PAS han estat adoptats, la cadència amb la qual s'han dut a la pràctica les mesures de liberalització de l'economies i d'alliberament de l'Estat, i finalment el grau d'eficàcia dels programes d'estabilització i d'ajust estructural.

4. Evolució de les despeses públiques i de la pressió inflacionista

La posada en pràctica d'un programa d'estabilització i d'ajust estructural comença principament per la reducció del dèficit de les finances públiques i aquesta reducció passa en primer lloc per la contracció de les despeses. Els principals llocs de despesa que són generalment tocats per la contracció pressupostària són les inversions i les subvencions. Acabem de descriure precisament l'evolució de les inversions.

Pel que fa a les subvencions al consum de base, les xifres disponibles mostren que la seva part en el PIB ha evolucionat de manera diferent a Algèria, Marroc i Tunísia, almenys pel que fa a la primera meitat del decenni dels 80. Les xifres del quadre 13 mostren en efecte que a Algèria, la seva part, ja més feble que al Marroc i Tunísia, ha tingut tendència a baixar, i això abans mateix que aquest país no es compromet en la fase d'estabilització i de reformes: de 1,2 % el 1980 aquesta part ha passat a 0,8 % el 1984. A la inversa, s'observarà que el Marroc, que tanmateix acabava d'iniciar el seu primer programa d'estabilització i d'ajust, ha hagut d'augmentar la part de les subvencions (2,1 % el 1984 contra 1,7 % el 1980) igual com la Tunísia, per bé que aquest últim país només adoptaria les mesures d'austeritat lligades al PAS a partir de 1986 (3,7 % el 1984 contra 2,9 % el 1981).

QUADRE 13
SUBVENCIÓ AL CONSUM ALIMENTARI (EN % DEL PIB)

	1980	1981	1982	1983	1984
Algèria	1,2	1,2	0,7	0,8	0,8
Marroc	1,7	2,5	1,9	1,4	2,1
Tunísia	—	2,9	2,7	2,6	3,7

D'una manera general, la contracció de les despeses, una de les principals mesures del programa d'estabilització i d'ajust estructural, sembla paradoxalment haver d'entrada afectat el paper dels *serveis econòmics* (suport a l'eficàcia de les empreses, al desenvolupament econòmic, a la creació de llocs de treball, etc.) més que no pas els que tenen a veure amb la formació, la salut o l'ajut social. El quadre 14 mostra en efecte que la part de les despeses consagrada a l'educació i a la salut pel Marroc i Tunísia el 1992 ha restat pràcticament al mateix nivell que el 1980: 17 a 18 % en els dos països pel que fa al primer sector, 3 a 3,5 % i 6 a 7 % respectivament al Marroc i a Tunísia pel que fa al segon. L'ajut social a l'habitatge i a les poblacions desprotegides, tradicionalment poc elevat al Marroc (5 a 6 % del PIB), no ha sofert gaire restriccions, i ha augmentat molt a Tunísia (18,6 % el 1992 contra 13,4 % el 1980), malgrat que ja és dues vegades més elevat en aquest últim país.

És en canvi més inquietant constatar que al Marroc la part de les despeses reservada per l'Estat als serveis econòmics que apleguen totes les despeses destinades a sostenir i reforçar el conjunt del teixit productiu del país, cauen considerablement entre 1980 i 1992 (de 28 % a 15 %, és a dir, 8 punts menys) mentre que durant el mateix període els *diversos* (serveis administratius generals, pagaments d'interessos i ajustos comptables diversos) han estat inflats desmesuradament: aquesta partida absorbeix el 1992 prop del 45 % de les despeses, contra un 27 % el 1980, és a dir, un augment de 18 punts. Si el retrocés profund de les despeses corresponents als serveis econòmics revela el grau d'alliberament de l'Estat en relació amb l'economia, l'inflament de les despeses aplegades en els *diversos* mostra, per contra, l'afeixugament dels serveis generats de l'administració així com probablement del deute públic.

S'ha de subratllar que els moviments respectius de baixa i d'alça observats a Tunísia pel que fa a les dues rubriques en qüestió *serveis econòmics* i *diversos* han estat relativament més moderats (cf. quadre 14).

QUADRE 14
REPARTIMENT DE LES DESPESES PÚBLIQUES (% DEL TOTAL)

	MARROC		TUNÍSIA	
	1980	1992	1980	1992
Educació	17,3	18,2	17,0	17,5
Salut	3,4	3,0	7,2	6,6
Habitatge ajut socials	6,5	5,8	13,4	18,6
Serveis econòmics	27,8	15,2	27,8	22,5
Diversos	27,1	44,9	22,4	29,3

Pel que fa a les despeses totals, la seva part en el PIB ha disminuït també al Marroc: ha estat portada a un nivell inferior a 30 % el 1992 (29,8 %), mentre que ultrapassava aquest llindar per quatre punts el 1992 (34,2 %). La baixa ha seguit un pendent més o menys regular tot al llarg del període, com ho indiquen les xifres del quadre 23. Simultàniament, la part dels ingressos en el PIB ha estat a poc a poc augmentada, i a la fi del període, representava un 27,3 % contra un 24 % al començament del període. Tot i que el dèficit pressupostari que assolía un 10 % del PIB el 1980 ha estat portat a un 2,3 % solament el 1992.

A Tunísia no hi ha hagut un ajust de l'envergadura del de Marroc: la situació de les finances públiques no ho justificava. El dèficit estava limitat al 2,9 % del PIB el 1980 i va ser contingut al 2,6 % el 1992. Gràcies al pla d'estabilització dut a terme el 1986, els elements de reliscada que havien vist la llum a començament dels anys 80 (el dèficit havia arribat aleshores fins al 5 % del PIB entre 1982 i 1985) han estat a poc a poc dominades, com ho demostren les xifres recollides al quadre 15.

QUADRE 15
INGRESSOS, DESPESES I SALDO PRESSUPOSTARIS (EN % DEL PIB)

	MARROC			TUNÍSIA		
	R (1)	D	S (2)	R (1)	D	S (2)
1980	24,0	34,0	—10,0	32,3	32,5	—2,9
1983	25,1	33,2	—8,0	34,0	37,1	—5,1
1985	26,5	33,5	—6,8	37,7	40,4	—5,1
1986	26,8	35,5	—8,4	34,4	36,9	—4,6
1989	22,1	29,1	—4,6	32,1	37,5	—4,5
1990	—	—	—	31,8	37,2	—4,5
1991	—	—	—	30,0	34,6	—4,3
1992	27,3	29,8	—2,3	29,5	32,8	—2,6

Font: Banc Mundial, 1982 a 1992

(1) Es tracta solament d'ingressos corrents

(2) El saldo representa la diferència entre, d'una banda, els ingressos corrents, els ingressos de capital i les donacions públiques rebudes, i, d'altra banda, les despeses totals i els préstecs menys els reemborsaments. De manera que la xifra obtinguda (S) no coincideix amb la simple diferència entre (R) i (D) que s'indiquen al quadre.

La part de les despeses en el PIB, tradicionalment més forta a Tunísia que al Marroc, va augmentar primer de 1980 a 1985, passant del 32 % al 40 % i tot seguit, a partir de 1986, no va deixar de baixar fins assolit el 1992 el mateix nivell que el 1980 (32 % a 33 %).

Els ingressos ordinaris van tenir un moviment paral·lel: una pujada entre 1980 i 1985, a una taxa menys elevada que la de les despeses (37,7 % el 1985 contra 32,3 el 1980); una disminució continua entre 1986 i 1992, que van dur el percentatge a 29,5 %, per sota del nivell enregistrat el 1980.

Tanmateix en els tres països del Magrib la posada en ordre de les finances públiques per la contracció de les despeses i el millorament dels ingressos no és més que una etapa l'èxit de la qual passa d'altra banda necessàriament per la posada en marxa de les profundes reformes inscrites en els programes d'ajust estructural.

Per posar un exemple, restringir les despeses de les transferències destinades a cobrir el dèficit de les empreses públiques només pot tenir sentit si, al mateix temps, no es prenen mesures adequades que condueixen a l'autonomia de gestió d'aquestes empreses i fins i tot a la seva privatització a mitjà i llarg termini, així com a la liberalització de les forces del mercat sobretot amb vistes a restaurar *la veritat dels preus*.

El procés de restauració de *la veritat dels preus* està condicionat precisament per les mesures de política financera però també per mesures de política monetària (devaluació, taxa d'interès, massa monetària), per l'alliberament dels preus i per la liberalització del comerç exterior. En una primera etapa, el ritme d'inflació tindrà tendència a agreujar-se sobretot sota l'efecte de la devaluació de la moneda nacional i de l'alliberament intern dels preus. En una segona etapa, s'observarà per contra una reducció de l'acceleració sota l'efecte de la instal·lació de mecanismes de competència en el mercat dels productes. És el que es constata al Marroc i a Tunísia.

Les xifres concernint l'evolució de la taxa d'inflació recollides al quadre 16 mostren en efecte que els preus al Marroc han augmentat de mitjana anual en raó de més del 8 % fins al 1983-84, abans d'estabilitzar-se al voltant d'un ritme, encara elevat, del 7 % després d'aquesta data. A Tunísia el procés inflacionista s'ha accelerat entre 1980 i 1985, assolint una mitjana anual del 10 %. A continuació s'ha alentit a partir de 1986, i a la fi del període la taxa mitjana anual calculada sobre els anys 80-93 només era del 7 %.

A Algèria, el procés inflacionista ha seguit una altra trajectòria. Després d'haver progressat a raó del 13 a 14 % per any durant els anys 70, el ritme ha baixat a més de la meitat i s'ha estabilitzat entre 6 a 7 % durant el decenni dels 80. Però la situació s'ha tornat a degradar perillosament a començament dels 90, amb un ritme que s'accelera cada any: la mitjana anual per al període 80-93 ha pujat bruscament al 13,2 %.

QUADRE 16
INFLACIÓ. TAXA MITJANA ANUAL DE LA DEFLACIÓ (%)

	ALGÈRIA	MARROC	TUNÍSIA
1970-80	13,3	8,3	8,7
1970-82	13,9	8,3	8,7
1980-85	6,9	7,8	10,0
1980-86	6,1	7,7	8,9
1980-90	6,6	7,2	7,4
1980-91	10,2	7,1	7,3
1980-93	13,2	6,6	7,1

Font: Banc Mundial 1982 a 1994.

L'evolució recent dels preus al consum confirma l'agreujament de la inflació a Algèria (cf. quadre 17). D'un any a l'altre, els preus han augmentat de més de 6 punts el 1990, novament de 6 punts el 1991, i de 9 punts el 1992. L'any 1993 ha vist un lleuger descens (—9 punts), però que va ser de curta durada, ja que el 1994 el creixement mitjà anual va pujar a 28,5 %.

QUADRE 17
PREUS AL CONSUM (MITJANA ANUAL EN %)

	ALGÈRIA	TUNÍSIA
1989	+ 9,3	+ 7,4
1990	+ 16,7	+ 6,8
1991	+ 22,8	+ 8,2
1992	+ 31,8	+ 5,4
1993	+ 22,8	+ 4,3
1994	+ 28,5	+ 4,8

Font: Nord Sud Export Consultants, op. cit.

CONCLUSIONS

Així doncs, tant en el front dels preus com en d'altres fronts, les divergències entre Algèria i els seus dos veïns, Marroc i Tunísia, s'accentuen. Com que aquest país no s'ha compromès en l'ajust estructural fins molt tard en relació als dos últims, s'ha retardat considerablement en el camí de l'estabilització i de les reformes d'estructura, retard que no afavoreix, ben al contrari, les convergències necessàries per a la construcció de la Comunitat Econòmica Magribina.

Tanmateix, la lògica pròpia de les PAS hauria de ser de conduir a llarg termini les tres economies a convergir cap al mateix tipus d'economia: *l'economia de mercat*, ja que es tracta del mateix *pret à porter*.

Les obligacions exògenes mundials ja imposen per elles mateixes als tres països del Magrib que repensin i redefineixin sense demora les formes i les modalitats de la seva inserció a

l'economia mundial, tenint en compte els processos de regroupaments regionals i de recomposició de la Divisió Internacional del Treball que s'operen sota els nostres ulls, tant a l'Oest com a l'Est.

Per la seva banda, la lògica profunda de les reformes, que cal no oblidar que s'inscriu en la lògica del reemborsament del deute, ve a reforçar aquesta necessitat orientant-la cap a una política de *promoció de les exportacions*, i això en el conjunt dels països del Magrib, sigui quina sigui la seva opció econòmica fins al present.

La nova orientació s'exerceix evidentment en contextos econòmics i institucionals diferents d'un país a l'altre. Però, més enllà de les característiques específiques de cadascun dels països, les polítiques industrials encetades durant els anys 80 tenen en comú apostar alhora per la promoció de les exportacions i per una contribució més gran del capital privat, nacional i estranger, per relançar el creixement. El Marroc i Tunísia ja havien inaugurat aquesta política en el decenni dels 70; aquests dos països no fan sinó reforçar-la durant el decenni dels 80. Algèria, en canvi, on el capital nacional o estranger té poc lloc a la indústria (llevat dels hidrocarburs) haurà de modificar de manera més radical la seva estratègia de desenvolupament en el sentit d'una més gran privatització i d'una més gran extroversió.

Veurem sens dubte com s'inicia una certa convergència entre les tres economies que ensopeguen d'altra banda amb les mateixes dificultats lligades alhora a la mobilització dels capitals nacionals i estrangers, i a la recerca de sortides exteriors per a les seves produccions respectives. És a dir, que la tensió exterior constituirà durant molt de temps encara al mateix temps l'escull i la pedra angular del desenvolupament econòmic del Magrib.

Bibliografia consultada

Algèria

- AIT AMARA, HAMID, *L'agriculture méditerranéenne dans les rapports Nord-Sud*. L'Harmattan, 1992.
BRAHIMI, ABDELHAMID, *L'économie algérienne*. Ed. Dahlab, Alger, 1991.
BOUDERSA, MAÄMAR, *La ruine de l'économie algérienne sous Chadli*. Ed. Rahma, Alger, 1993.
GOMIRI, MOURAD, *L'offre de monnaie in Algérie*. ENAG/Editions, Alger, 1993.
GOMEZIANE SMAIL, *Le mal algérien*. Fayard, Paris, 1994.
HENNI AHMED, *Essai sur l'économie parallèle: le cas de l'Algérie*. ENAG/Editions, Alger, 1991.

Marroc

- AKESBI, NAJIB, *L'impôt, l'Etat et l'ajustement*. Actes Editions, Rabat 1993.
BENLAHCEN, MOHAMED, «Les risques de privatisation du secteur public au Maroc». *Revue Economie et humanisme*, n.º 313, 1990.
EL AOUI, NOUREDDINE, *La régulation du rapport salarial au Maroc*. Thèse d'Etat, Rabat, 1990.
MORRISON, CHRISTIAN, *Ajustement et équité au Maroc*. Centre du Développement OCDE, 1991.
«Bilan decennal du P.A.S. et perspectives de l'économie marocaine», *Actes du Colloque International de l'AEM*, 1-3 octobre 1993.
«Le Maghreb, quel développement industriel?». *Annales Marocaines d'Economie*, primavera 1994.

Tunísia

- ALAYA, HACHEMI, *L'économie tunisienne: réalités, voies pour l'avenir...* Afkar wa ich-Harr, Tunis, 1989.
BEN HAMOUDA, HAKIM, *Tunisie: Ajustement et difficultés de l'insertion internationale*, éd. L'Harmattan, 1995.
EL MANOUBI, KHALED, *Industrialisation et compétitivité en Tunisie*, Ed. l'Or du Temps, Tunis, 1993.
ZARTMANN, WILLIAM S/dir. *Tunisia: the political economy of reform*. Boulder Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1991.

Magrib

- BIGHARA, KHADER, *Le Grand Maghreb et l'Europe*. Publisud/CERMAC, 1992.
BEDIRI, MOHAMED, *Privatisation et réforme des Entreprises Publiques dans les pays de l'UMA*. Casablanca, Afrique/Orient, 1991.
«Contrainte externe et croissance durable au Maghreb», n.º spécial, *Mondes en développement*, t. 23, 1995.

La Mediterrània occidental en la política de seguretat europea

ALVARO VASCONCELOS

¿Com pot la Unió Europea en el moment que la seva principal prioritat és l'estabilitat de l'Europa central i de l'est equilibrar la seva voluntat d'integrar les noves democràcies europees amb una política en relació amb el sud pròxim, i sobretot en relació al sud nord-africà?

¿Com poden la política exterior i de seguretat comuna, incloent la seva component de defensa, la UEO, administrar una política integrada d'Unió en relació amb el Nord d'Àfrica que englobi d'una manera coherent les dimensions econòmiques de la seva política mediterrània amb dimensions polítiques i de seguretat? I quines prioritats haurà de tenir aquesta política integrada? I quin grau de convergència serà possible crear entre els seus Estats membres per posar-la en pràctica? I quin és el paper de la OTAN en aquesta política?

La resposta a aquestes preguntes ha de partir de l'anàlisi dels problemes de seguretat que es col·loquen al Mediterrani occidental, del debat sobre la PESC i les seves prioritats actuals, de les percepcions al Magrib en relació a l'Europa política, a la UEO i la OTAN, perquè finalment es puguin definir les prioritats d'una política de seguretat a la regió. Aquestes són les grans qüestions del després de Barcelona.

1. LA NATURALESA DELS DESAFIAMENTS ACTUALS

Quins són els desafiaments de seguretat que Europa ha de prendre en consideració pel que fa al Mediterrani occidental?

En primer lloc, constatar que l'islamisme radical és una dada incontrovertible a tots els països del Magrib i també a Egipte. Islamisme radical que no s'ha de confondre amb l'Islam.

Que cal tenir en compte la probabilitat de la pujada al poder de governs hostils a occident, com a resultat de la substitució dels règims actuals per règims islamistes radicals, el comportament dels quals pel que fa a política exterior és imprevisible, però que, certament, procuraran correspondre a les percepcions antioccidentals de sectors significatius de les opinions públiques dels països del nord d'Àfrica.

L'aprofundiment de les divergències polítiques entre els Estats de la regió que podria ser conseqüència, per exemple, bé del triomf de l'islamisme radical a Algèria, bé de l'agreujament de la crisi algeriana i de la consegüent manca de control pel govern d'àrees importants del país. Crisis regionals resultants d'aquesta mena de factors podrien degenerar en un conflicte de greu naturalesa sobre el sud.

La proliferació d'armaments de destrucció massiva en un o en un altre país del Nord d'Àfrica.

Una recrudescència del terrorisme que posés en perill la vida de les ciutats europees o amenacés els interessos econòmics euro-magrebins significatius, sobretot a l'àrea energètica.

Quina és la naturalesa dels desafiaments esmentats?

Actualment, cap d'ells no es tradueix en una amenaça directa contra els Estats membres de la Unió Europea. Tanmateix, la coincidència a mig termini d'alguns d'ells, sobretot de la combinació de governs hostils i proliferació d'armaments, no deixaria de causar un problema seriós des del punt de vista de la seguretat que complicaria greument les relacions euro-mediterrànies.

Des del meu punt de vista, l'emigració no ha de ser considerada com una qüestió que entri en el terreny de la seguretat. Abordar el problema de l'emigració des d'aquest punt de vista, com tantes vegades s'ha fet —i va ser aquesta la política seguida pel ministre Charles Pasqua a França— només serveix per alimentar els nacionalismes radicals en una marge i l'altra del Mediterrani.

Primer de tot, les causes de la crisi del Magrib són de naturalesa política i econòmica. De la situació econòmica en resulta una crisi social profunda, tot i que variable de país a país, en què l'atur és la manifestació més evident. D'altra banda, l'islamisme radical ha sabut polaritzar el malcontent social, principalment als grans centres urbans, i afirmar-se com la principal alternativa als governs de diversos països del Nord d'Àfrica.

L'islamisme radical també ha de ser vist com un corrent nacionalista extremista de natura identitària que reprèn alguns dels grans temes del nacionalisme àrab.

2. PERCEPCIONS DEL NORD D'ÀFRICA

Qualsevol política en relació amb el Nord d'Àfrica ha de tenir en consideració una anàlisi atenta de les percepcions. D'aquesta anàlisi es poden extreure tres conclusions principals:

Al Nord d'Àfrica hi ha una opinió pública capaç d'influir significativament en els governs respectius, com es va poder constatar durant la guerra del Golf.

Cal distingir entre les percepcions dels governs i les percepcions de l'opinió pública: els governs consideren que Europa és essencial tant per als seus projectes polítics com per al seu objectiu d'integració en el sistema econòmic internacional; les opinions públiques consideren que el Nord margina els països del Nord d'Àfrica i que Occident, des de la fi de la guerra freda, considera el món islàmic com a enemic. La Guerra del Golf i la impotència d'Occident a Bòsnia, constitueixen, a parer d'alguns, la prova que l'Islam hauria passat a ser *l'enemic substitutiu* per a Occident.

A les percepcions negatives hi va contribuir el fet d'existir un buit estratègic al Mediterrani. Al Nord hi ha un nombre significatiu d'institucions de seguretat. Al Sud, la Unió del Magrib Àrab està paralitzada i la Lliga Àrab pateix una crisi de credibilitat. En el sentit nord-sud, el buit és total.

No crec que l'afirmació de la capacitat europea en l'àrea de la política exterior i de la seguretat pogués contribuir a fer créixer les tensions en el Mediterrani occidental, d'encà que la política de la Unió Europea en aquest terreny prengués en consideració les percepcions existents. Ben al contrari. És l'espectacle de la impotència a Bòsnia el que ha destruït la credibilitat de la Unió Europea als ulls dels magrebins i els porta, cada cop més, a considerar imprescindible la participació dels Estats Units en qualsevol projecte de cooperació en el terreny de la seguretat a la regió. Hi ha condicions per permetre el desenvolupament d'una política de cooperació en matèria de seguretat entre la Unió Europea (UEO) i els països del Nord d'Àfrica girada cap a la creació de mesures de confiança recíproca que han de tenir en consideració els Estats Units i l'OTAN. En l'endemig, cal extreure les lliçons de l'impacte que van tenir les declaracions del secretari general de l'OTAN, el qual va afirmar públicament que l'islamisme representa per a occident una amenaça comparable a l'antiga amenaça soviètica.

3. QUIN ÉS EL FUTUR DEL PESCA I QUINA LA SEVA IMPORTÀNCIA PER FER FRONT A AQUESTS DESAFIAMENTS?

El Consell Europeu de Lisboa, de juny de 1992, va definir com a regions prioritàries per a les accions comunes a l'Europa central i de l'est, el Nord d'Àfrica i l'Orient Mitjà, procurant un equilibri entre les seves prioritats a l'Est i les seves prioritats en relació amb el Sud pròxim, equilibri que és d'altra banda necessari per al propi equilibri entre els Estats membres de la Unió Europea. Al mateix temps, es va afirmar la necessitat de desenvolupar una política global en relació amb el Nord d'Àfrica donant la prioritat necessària a les mesures de naturalesa econòmica, sense oblidar entretant les iniciatives en el domini de la cooperació política i de la seguretat *soft* amb l'objectiu de crear un clima de confiança recíproca. És el que es podria anomenar una barreja de l'*acquis* dels Cinc + Cinc i del projecte del CSCM. Aquesta va ser la perspectiva amb la qual també va ser abordada la conferència euromediterrània que va tenir lloc a Barcelona a final d'any.

La política europea no ha estat fins al moment ni global ni integrada. Les iniciatives adoptades en el terreny comercial i d'ajut econòmic, malgrat ser limitades, no van ser capaces d'incorporar iniciatives veritablement eficaces tant en el domini de la promoció dels drets humans i de la democràcia com en el domini de la política exterior i de seguretat. La CSCM, com se sap, no va arribar a passar de projecte, sobretot a causa del marc massa ambiciós que volia abastar. Els Cinc+ Cinc es troben paralitzats a causa del contenciós amb Líbia i de la crisi algeriana. El Fòrum Mediterrani, la més recent de les iniciatives de la regió, llançada per Egipte, té un caràcter limitat i engloba, amb prou feines, entre els europeus, els països del sud, i per tant està al marge de les iniciatives de la Unió Europea en tant que tal.

Els països de la Unió Europea no van ser ni tan sols capaços d'adoptar una actitud comuna enfront de l'islamisme radical, i van seguir vacil·lant entre la *comprensió* del fenomen islamista i el suport als sectors que preconitzen el seu *anihilament* en els països del Nord d'Àfrica.

Tanmateix, en aquest moment semblen existir condicions favorables per a la definició d'una política comuna de la Unió Europea en relació amb el Nord d'Àfrica, en paral·lel i com acció comuna que ja s'està posant en pràctica al procés de pau a l'Orient Mitjà. Aquestes condicions favorables resulten del fet que els països europeus no mediterranis han entès la importància que la qüestió magrebina, i en particular l'algeriana, tenen per als països europeus del Sud i molt especialment per a França. Al mateix temps, França tendeix a considerar que és més fàcil afrontar la crisi algeriana en un marc multilateral i a partir d'una perspectiva comuna europea que no pas des d'una perspectiva eminentment nacional.

La conferència euromediterrània de Barcelona va ser un moment d'afirmació de les posicions comunes i un pas important en el sentit de considerar les relacions euromediterrànies globalment —o sigui, en els seus aspectes polítics, fins i tot de seguretat, econòmics i socials.

4. LES PRIORITATS, EN SÍNTESI

La política de la Unió Europea per al Mediterrani ha d'integrar la política econòmica desenvolupada per la Comunitat, sobretot els actuals acords euromediterranis, les prioritats de la política exterior i de seguretat comuna, el diàleg establert per la UEO i una visió europea sobre el paper de l'OTAN al Mediterrani. El procés obert per la conferència euromediterrània de Barcelona és el marc més ampli que ha de *federar* les diverses iniciatives de la Unió al Mediterrani.

En aquest context, cal continuar prenent en consideració que continua existint una diferència entre el Mediterrani occidental i l'Orient Mitjà i que a l'Orient Mitjà els Estats Units continuen tenint-hi un paper central, tot i que la Unió Europea hi tingui també un paper extremament important.

La creació del marc institucional multilateral havia de ser l'objectiu d'una acció comuna de la PESCE per al Mediterrani occidental (inclòs Egipte) com a *follow up* de Barcelona. El diàleg de la UEO hauria de limitar-se a la cooperació en el terreny de la defensa i tenir com a base els actuals acords de cooperació bilateral d'alguns Estats membres amb països del Nord d'Àfrica. Al mateix temps, la UEO hauria de cooperar amb els països del Nord d'Àfrica pel que fa al desenvolupament d'un sistema de prevenció de conflicte a l'Àfrica.

Mesures de naturalesa econòmica, sobretot l'establiment d'acords de comerç lliure amb els països de la regió i si és possible amb espais d'integració subregional, haurien de continuar. La revitalització de la UMA hauria de seguir tenint el suport de la Unió. Això no obstant, l'estabilitat política i social no serà conseqüència, només, de l'obertura dels mercats i de l'ajut econòmic. Cal trobar sortides per a les dificultats polítiques, sense subestimar, evidentment, les mesures econòmiques i socials.

Pel que fa a Algèria, això vol dir donar suport a un procés de transició pactada i combatre al mateix temps el terrorisme. El diàleg polític sobre els drets de l'home, l'Estat de Dret, ha de ser acompanyat per un debat sobre el respecte de les diferències de civilització i sobre els drets culturals i religiosos de les minores magrebines a Europa.

El Magrib de l'any 2000: reptes i desafiaments

MIGUEL HERNANDO DE LARRAMENDI¹, BERNABÉ LÓPEZ GARCÍA²

Universidad de Castilla-La Mancha, Universidad Autónoma de Madrid

1. Director de l'Escola de Traductors de Toledo.

2. Professor Titular d'Història de l'Islam Contemporani en la Universitat Castilla-La Mancha.

3. Vegeu Miguel Hernando de Larramendi, «El Magrib després de la crisi del Golf. Anàlisi política i social», dins Àngel San Martín (ed.), *La Mediterrània: realitat o metàfora*, Ajuntament de Gandia/Universitat de València, València, 1993, pp. 129-148.

La dècada dels vuitantes al Magrib es va caracteritzar per la crisi de legitimitat d'uns Estats-Nació que van complir-hi el quart de segle d'haver assolit la independència, però es van mostrar incapaços de fer front a les expectatives i demandes d'unes societats en vertiginosa transformació.³

Els diferents règims, independentment de les seves orientacions ideològiques, es van veure sotmesos a tensions semblants, com la crisi de l'Estat distributiu, el desenvolupament del malestar social i l'emergència de formes de contestació política recobertes en molts de casos de l'ornat islamista.

La resposta a aquests desafiaments es va produir de primer en el pla econòmic i després en el pla polític. La resposta econòmica va consistir a liberalitzar l'economia i a acceptar —davant les pressions del FMI i del Banc Mundial— el desenganxament parcial de l'activitat econòmica d'uns Estats hipertrofiats. El trànsit a opcions liberals en el terreny econòmic va anar acompanyat en el terreny polític per l'inici de processos «atorgats» d'obertura amb els quals les elits dirigents intentaven salvar uns règims contestats i preservar les seves posicions privilegiades. Però això anava acompanyat també de mesures d'ajust molt radicals, que van produir explosions violentes tot al llarg de la dècada (Marroc: 1981, 1984 i 1990; Tunísia: 1983-84; Algèria: 1988) davant l'evidència dels retalls del seu ja molt mermat estatus social.

La relegitimació d'uns règims que, independentment de la seva façana constitucional, havien desenvolupat formes autoritàries d'exercici del poder, s'anirà a buscar dins del mateix sistema. Per això, els seus dirigents assumeixen els principis democràtics de la ideologia liberal que s'imposa a escala planetària després del fracàs del model socialista i la caiguda dels països de l'Est europeu el 1989. El respecte a les llibertats públiques i el reconeixement del pluripartidisme per part dels règims de partit únic o dominant, seran els punts d'arrencada d'uns processos de canvi que pretenen legitimar-se a través de les urnes.

La legalització dels moviments islamistes, única força socio-política amb capacitat real d'alternància a través de les urnes, es va convertir en el principal test per conèixer la voluntat real d'obertura i de canvi dels règims algerià i tunisià durant 1989. Les resistències a l'alternància van quedar paleses el gener de 1992 quan la interrupció de les eleccions legislatives a Algèria va desencadenar una crisi política de gran profunditat les conseqüències de la qual s'han sentit a tota la regió.

La gestió del dossier islamista ha variat d'un país a un altre, però en tots els casos ha influït en la situació de bloqueig en què es troben els règims magrebins a mitjan anys norantes.

Els moviments islamistes recuten una bona part dels seus quadres entre les classes mitjanes instruïdes i empobrides durant l'última dècada i troben una part important de la seva clientela política en la perifèria dels grans nuclis urbans, entre la primera generació alfabetitzada en massa, nascuda amb la independència, per a la qual hi ha poques perspectives de benestar i que roman insensible a la retòrica anticolonialista manejada per les elits locals per legitimar el seu monopoli del poder. Això dibuixa en el panorama polític magrebí actual una divisòria generacional molt nítida, a nivell dels quadres dirigents, a nivell de la ideologia imperant: un Magrib del passat enfront d'un Magrib del futur, amb la paradoxa que alguns processos de modernització estan sustentats per homes del passat, mentre que en la nova generació corren aires de retorn a les arrels.

Dins l'horitzó de l'any dos mil, els règims magrebins han de fer front al repte d'integrar en el sistema —tant en la seva vessant econòmica com política— la joventut magrebina, en un projecte propi que no renunciï a la recuperació del passat ni a l'assumpció plena de què es viu immers en una cultura cada cop més universal.

JOVENTUT I ENVELLIMENT DE LES SOCIETATS MAGREBINES

Avui per avui, l'estructura d'edat dels països magrebins destaca per l'enorme joventut de la seva població. Al voltant del 40 % tenen menys de 15 anys: el 40,8 % al Marroc, el 43,6 % a Algèria i el 37,8 % a Tunísia. Això ha plantejat enormes problemes, ja que va obligar a destinar importants recursos a educació en anys de dificultats econòmiques. A Tunísia, l'Estat gastava el 1972 el 30,5 % en educació, mentre que al Marroc la partida educativa el mateix any representava el 19,2 % del pressupost. L'evolució dels recursos assignats a educació en les últimes dècades no ha estat igual a tots els països magrebins. A Tunísia, han baixat, i el 1990 han suposat el 16,3 %.⁴ Al Marroc van conèixer un creixement relatiu al llarg dels vuitantes fins a situar-se en un 26,2 % del pressupost de l'Estat,⁵ per bé que l'esforç absolut ha decrescut en aquests anys, i ha passat del 6,1 % del PIB el 1977 al 4,99 % el 1991. Tanmateix, els resultats no es mesuren per la inversió o la despesa, sinó per d'altres dades: escolarització de tots dos sexes, qualitat de l'ensenyament, adequació a les necessitats socials... I en aquest sentit, el recent informe del Banc Mundial sobre l'educació al Marroc revela una profunda decepció.⁶

L'estructura de la població és la cosa menys fossilitzada que existeix, mentre que els clixès que els mitjans de comunicació difonen, transmeten una imatge gens dinàmica: bomba demogràfica, progressiu rejueniment, etc. En aquest sentit, malgrat la joventut de la població actual del Magrib, un fet és evident: cada any neixen menys nens. Entre els anys 1985 i 1990 el nombre absolut de naixements ha començat a davallar: a Algèria, els nens nascuts van ser 845.000 el 1985, mentre que quatre anys més tard, el 1989, van ser només 739.000. A Tunísia, els 235.000 naixements de 1986 es van reduir a 205.000 el 1990.⁷

Això produirà en un termini mig un paisatge demogràfic magrebí ben diferent de l'actual. En trenta anys, l'any 2025, només un quart de la població tindrà menys de 15 anys: el 25,7 % al Marroc i Algèria, o el 23,4 % a Tunísia.⁸ Però voldrà dir que aquests anys seran els decisius per a la creació d'ocupació i el desenvolupament d'una economia adequada a les necessitats del país. De manera global, la població adulta entre 15 i 65 anys creixerà d'una mitjana del 54 % als tres països el 1990 al 68 % l'any 2025. En concret, i en una data més propera, la població entre 15 i 24 anys en el cas del Marroc passarà de 4,2 milions el 1982 a 6,2 l'any 2000.

Això implica que cada any cal crear en els tres països del Magrib central uns 600.000 nous llocs de treball per satisfer les demandes que es produeixen. Tanmateix, les dificultats per les quals travessen aquests països fan difícil, sense un esforç suplementari que no és només de les pròpies instàncies nacionals, satisfer aquestes demandes. A Algèria va ser ben visible la brusca davallada de la creació d'ocupació a partir de 1986. La mitjana de treballs creats els primers anys vuitantes s'estimava en uns 120.000 per any, i van baixar a 40.000 el 1986, coincidint amb la caiguda dels preus del petroli.⁹ Els anys següents, l'ocupació s'ha mantingut lluny de la mitjana de començaments de la dècada. Els aldarulls d'octubre de 1988 van donar la mesura de les conseqüències del problema. Per al quinquenni de 1995 a l'any 2000, la demanda d'ocupació a Algèria s'estima al voltant de 250.000 llocs de treball per any, i es fa evident l'esforç necessari. Al Marroc, la situació és molt semblant. La creació d'ocupació es va situar en una mitjana de 128.000 per any entre 1984 i 1992 (anys del pla d'ajust estructural), però la demanda per als anys vuitantes, fins i tot segons l'estimació molt baixa de la Direcció d'Estadística, es va elevar a 160.000, la qual cosa va produir un saldo constant negatiu.¹⁰ D'altres estimacions oficials menys optimistes han elevat el nombre de llocs de treball anuals necessaris a 280.000.¹¹ D'aquí l'enorme atur que afecta les societats magrebines i que ateny un de cada tres individus en edat activa. Això, si es deixa fora del còmput la dona, malgrat la seva incorporació cada cop més nombrosa al mercat de treball.

4. Vegeu *Informe sobre el Desenvolupament Mundial 1992*, *Desarrollo y medio ambiente*, Banc Mundial, Washington, 1992, p. 234.

5. Vegeu Driss Djerrari i Bachir Kouhlani, «Politique d'ajustement scolaire et réforme du système éducatif au Maroc», dins *Bilan décennal du Programme d'Ajustement Structurel et perspectives de l'Economie marocaine*, dins el número especial de la revista *Annales Marocaines d'Economie*, Rabat, 1994, p. 300.

6. L'informe ha estat àmpliament difós a tots els diaris marroquins. Vegeu, entre d'altres, *Almaghrib*, del 17 d'octubre de 1995, pp. 1 i 4-7.

7. Vegeu P. Fargues, «Explosion démographique ou rupture sociale?», dins Ghassan Salamé (ed.), *Démocratie sans démocrates. Politique d'ouverture dans le monde arabe et islamique*, Fayard, Paris, 1994, p. 167.

8. Vegeu *Informe sobre el Desenvolupament Mundial 1992*, citat, pp. 264-265.

9. Vegeu Djilali Sari, «L'indispensable maîtrise de la croissance démographique en Algérie», en *Maghreb-Machrek*, 129 (jul.-set. 1990), pp. 23-46.

10. Vegeu Mohamed Abdouh i Hamid El Farouki, «Politique d'ajustement structurel et marché de travail urbain au Maroc», en el número citat d'*Annales marocaines de l'Economie*, pp. 382-398.

11. Segons declaracions del Ministre de Salut pública marroquí a *Le Matin du Sahara*, 10-9-1993, p. 2.

12. Mohamed Salahdine (ed.), *L'emploi invisible au Maghreb. Études sur l'économie parallèle*, Smcr, Rabat, 1991, p. 5.

13. Robert Escallier, «Obsession du nombre et considérable rajeunissement de la population», dins C. i Y. Lacoste, *L'État du Maghreb*, La Découverte, París, 1991, p. 88.

14. Vegeu Daniel Nolin, *La population rurale du Maroc*, vol. 2, PUF, París, 1970, p. 219.

15. Sobre el procés de feminització, vegeu l'interessant article d'Ángeles Ramírez, «Huries sin paraíso: la emigración femenina marroquí a España», dins *Awraq*, XIV, 1993, pp. 165-198. Una àmplia referència a aquest procés es pot consultar en el text i apèndix de *l'Atlas de la immigration magrebi en España*, coordinat per B. López, A. Planet i A. Ramírez, UAM-DC Migraciones, Madrid, 1996.

16. Un profund estudi sobre les mentalitats i projectes de la joventut marroquí és el de Monnia Bennani-Chraïbi a la seva obra *Soumis et rebelles: les jeunes au Maroc*, CNRS, París, 1994. L'autora considera la qüestió de la integració social i política d'aquesta joventut com el repte central per al seu país i els del seu entorn.

SECTOR INFORMAL I EMIGRACIÓ: VÀLVULES D'ESCAPAMENT SOCIAL

Però convé no oblidar el sector informal, que sens dubte actua com a paraxocs per evitar una degradació de la situació econòmica i social de major envergadura. Segons diverses estimacions, entre el 35 % i el 65 % del producte nacional brut als països del Magrib prové del sector informal i un percentatge equivalent de la força de treball hi està ocupada. És a dir, es tracta de més del doble del que produeix la mà d'obra assalariada no informal.¹² És evident que el sector informal esdevé així un refugi dels joves, que alleugereix les dificultats d'accés a llocs de treball amb què compta aquest col·lectiu: entre dos terços i tres quarts dels aturats del Marroc estan inclosos en edats que van dels 15 als 29 anys.¹³

L'altra vàlvula d'escapament per a la joventut és l'emigració a l'estranger. Al començament de l'emigració marroquina a França, cap a mitjan anys seixantes, l'edat mitjana se situava en els 33 anys, i oscil·lava entre els 20 i els 39 anys, la majoria d'ells casats (un 62 %).¹⁴ Les migracions més recents, que s'orienten cap a nous destins com ara Espanya o Itàlia, coneixen un procés de rejuveniment. En el procés de regularització dut a terme a Espanya el 1991, l'edat mitjana dels sol·licitants es troba en els 32 anys, però el que destaca sobretot és que la majoria, tant d'homes com de dones, és ara soltera: 63,6 %. Són canvis en l'estructura de l'emigració, però també, i és el més important, en l'estructura de la societat. Una altra prova d'aquests canvis és la progressiva feminització del fenomen migratori, ja no exclusivament masculí com abans i que incorpora una proporció com més va més elevada de dones joves amb el seu propi projecte migratori.¹⁵

L'emigració cap a Europa es fa cada vegada més difícil d'ençà que els acords de Schengen van imposar la necessitat del visat per a l'entrada a Espanya i Itàlia dels ciutadans del Magrib, com ja ho era des dels anys setantes a la resta dels països de la Comunitat Europea. Malgrat tot, els més joves no renuncien a l'emigració clandestina per mitjans ben diversos. En dona una bona prova la comparació de les piràmides d'edat dels marroquins que han sol·licitat el permís de treball a Espanya en el contingent aprovat pel Govern el 1994. La piràmide d'aquells amb passaport expedit abans de la data de la implantació del visat (maig de 1991), compta amb un 53 % d'edats inferiors als 29 anys, mentre que en la dels arribats amb posterioritat, el percentatge dels més joves s'eleva al 64 %.

ELS RÈGIMS POLÍTICS MAGREBINS DAVANT L'HORITZÓ DE L'ANY 2000

Als països del Magrib central, la joventut és doncs el tema clau tant pel que fa al fet social com al polític. Una part important d'aquest col·lectiu jove, cada cop pitjor instruït i amb menys possibilitats de mobilitat social i d'inserció laboral, integra les àmplies capes dels exclosos socials. Aquests «desheretats» sobreviuen gràcies als petits treballs que realitzen i a la venda ambulants de productes que sovint provenen del contraban. La frustració i les escasses expectatives de mobilitat social són les que els han dut cíclicament a manifestar el seu descontent a través de mobilitzacions socials. Un altre sector jove no menys exclòs és el dels llicenciats en atur, la qual cosa demostra que en el Magrib d'avui, com d'altra banda a d'altres indrets, el diploma no és una garantia de mobilitat social.¹⁶

Davant d'aquest col·lectiu es troben els grups socials integrats —d'una manera o d'una altra— en el sistema productiu. Les classes mitjanes desenvolupades després de les independències i integrades pels membres de les professions liberals, per quadres mitjans, professors i petits funcionaris, s'han empobrit durant l'últim decenni, com a conseqüència dels efectes financers i econòmics de les polítiques d'ajust que han provocat una disminució del seu poder adquisitiu a més de tancar-los les portes d'un sector públic en procés de reestructuració. Al costat d'aquestes, els últims anys ha emergit una classe d'especuladors que, aprofitant els seus contactes amb els centres de decisió política i les oportunitats que han ofert les polítiques de liberalització econòmica i privatització del sector públic, s'han enriquit notablement.

L'estructura dual de les societats magrebines té sens dubte connotacions generacionals i

un reflex dins l'àmbit polític. La direcció dels afers de l'Estat continua estant en mans de membres de la generació que va participar activament en la lluita per la independència i ha gestionat des d'aleshores tant el poder com la funció d'oposició.

MARROC: LA URGÈNCIA D'UN RELLEU GENERACIONAL EN EL GOVERN I EN L'OPOSICIÓ

El 1956 el Marroc va assolir la independència després de 44 anys de colonialisme hispano-francès. Quatre dècades després, el joc polític continua estant polaritzat al voltant de la Monarquia i dels partits hereus del Moviment Nacional. Amb aquest nom es coneix el ventall de forces polítiques que van lluitar per la independència del Marroc i pel retorn de Mohamed V de l'exili i que aspiraven a exercir un paper preponderant en la gestió dels afers del nou Estat marroquí. Es tracta fonamentalment del partit de l'Istiqlal i dels partits que se'n van escindir (Unió Nacional de Forces Populares, Unió Socialista de Forces Populares, Organització d'Acció Democràtica i Popular). També reclamen aquest estatut honorífic el Partit del Progrés i del Socialisme (ex-comunista).

Invocant la legitimitat nacionalista adquirida en la lluita per la independència, tots dos pols van intentar fer-se amb el control efectiu dels ressorts del poder. Aquesta pugna es va resoldre durant els anys seixantes a favor de la Monarquia, que es va imposar com a força hegemònica en el camp polític. En aquest marc s'inscriu la prohibició explícita del partit únic recollida a l'article tres de la Constitució de 1962. L'existència legal d'una pluralitat de partits des de 1956 constitueix un dels trets que diferencien l'experiència política marroquina de la dels seus veïns magrebins, on després de la independència es van imposar règims de partit únic o dominant.

Els partits polítics marroquins hereus del Moviment Nacional van participar activament en la gestió dels afers de l'Estat durant els primers anys de la independència. Marginats durant la vigència de l'estat d'excepció decretat el 1965, les forces d'oposició es reintegren en el joc polític el 1974 i col·laboren amb la Monarquia en la campanya nacional per recuperar el Sàhara Occidental a canvi d'una democratització del règim. Des d'aleshores, els avenços en el procés democratitzador s'han vist condicionats per la necessitat de trobar una solució definitiva a la qüestió del Sàhara, tema sobre el qual se sustenta el consens nacional.

No és el nostre objectiu realitzar una anàlisi detallada d'aquest procés. El que ens interessa subratllar és la permanència dels actors polítics marroquins que ja als anys cinquantes i seixantes estaven en la primera línia de l'activitat política. El cap de l'Estat, igual com els secretaris generals dels partits d'oposició, hereus del Moviment Nacional, continuen ocupats el 1996 per membres d'una generació nascuda abans de 1930 que va jugar un paper actiu en la lluita per la independència del país. La cúpula dels partits «administratius», Unió Constitucional (UC), Reagrupament Nacional dels Independents (RNI), Moviment Popular (MP), promoguts per Palau per afeblir les forces d'oposició, no escapen a aquesta constatació.

QUADRE 1
LONGEVITAT DELS LÍDERS POLÍTICS AL MARROC

NOM	CARREC	ANY DE NAIXEMENT	ANY D'ACCÉS AL CÀRREC
Hassan II	Cap de l'Estat	1930	1961
M'Hamed Buceta	S.G. del P. de l'Istiqlal	1922	1974
Abderrahman Yusufi	S.G. de la USFP	1924	1992
Ali Iata	S.G. del PPS	1920	1945
Mohamed Ben Said	S.G. OADP	1929	1983
Abdallah Ibrahim	S.G. UNFP	1918	1959
Maati Buabid	S.G. Unió Constituc.	1927	1983
Ahmed Osman	S.G.R.N.I.	1930	1977
Mahvubi Aherdàn	S.G. M.N.P.	1921	1957

Font: Elaboració pròpia.

17. A l'article de B. López, «Espacio y comportamiento político en la sociedad urbana marroquí (Fes como observatorio político)», dins *Awraq*, XII (1991), pp. 43-78, es mostra clarament l'absentisme polític de la joventut.

Hassan II, nascut el 1930, va accedir al tron el 1961, sis anys després de la Independència. El monarca alauita, degà juntament amb el monarca jordà dels caps d'Estat àrabs en l'actualitat, va participar en la seva condició de príncep hereu en la gestió dels afers del país abans de convertir-se en rei.

Quatre dels cinc secretaris generals dels partits d'oposició marroquins van militar al partit de l'Istiqlal abans de la independència. Tots ells, com també és el cas d'Ali Iata, secretari del PPS, van participar activament en la lluita per la independència. Tanmateix, la seva trajectòria posterior no va ser idèntica. Alguns han participat en la gestió governamental, com Abdallah Ibrahim, Secretari General de la UNFP, primer ministre entre 1958 i 1960, o com M'Hamed Buceta, que va defensar les reivindicacions territorials marroquines a l'ONU durant els anys seixantes i que va substituir l'any 1974 el carismàtic líder del partit de l'Istiqlal, Allal el Fasi, a la secretaria general, formant part dels governs d'unitat nacional constituïts el 1976 i 1983 i ocupant la cartera d'Afers Exteriors entre 1977 i 1983. El mateix va passar amb Abderrahim Buabid, traspassat el 1992, Secretari General de la USFP d'ençà que el partit es va escindir de la UNFP el 1972. Havia estat ministre d'Estat en el primer gabinet després de la independència, d'Economia entre 1956 i 1960 i un cop més Ministre d'Estat en el govern d'unitat nacional de 1983.

D'altres, com Abderrahman Yusufi, successor d'A. Buabid en la direcció de la USFP, i també militant històric del partit, han conegut per contra una vida més agitada sotmesa a persecucions i exili durant els anys seixantes i han comptat amb un contacte menys fluïd amb Palau. És el cas també de Mohamed Ben Said, fundador i secretari general de la OADP, un dels dirigents de l'Exèrcit d'Alliberament Nacional, que va participar a la guerra d'Ifni entre 1957 i 1958.

La història recent dels partits hereus del Moviment Nacional mostra que l'anquilosament dels líders vitalicis va en paral·lel al manteniment d'una retòrica nacionalista vinculada al passat i cada cop més allunyada dels interessos i preocupacions de les bases. La permanència dels líders històrics al capdavant dels partits és moltes vegades un mur de contenció enfront de la contestació de les bases que es vénen manifestant des de mitjan anys vuitantes. Un grup nodrit de joves quadres de la USFP va ser expulsat a la vigília de les eleccions de 1984. Els congressos de l'OADP el 1994 i del PPS el 1995 han vist tensions profundes en el seu si, i han hagut d'ajornar-se el primer d'ells i resoldre's el segon amb l'elecció d'Ali Iata, malgrat que aquest havia proclamat públicament la seva negativa a prosseguir en el càrrec. Forts d'un passat històric, els partits de l'oposició nascuts amb la lluita per la independència no han sabut canviar de combat ni reajustar les seves reivindicacions a un context social en transformació. Els joves marroquins mostren una gran indiferència envers la política¹⁷ i envers uns partits polítics que no han sabut modificar el seu discurs i continuen sent dirigits per una generació percebuda com a llunyana. El discurs islamista corre el risc de ser més atractiu per a aquest segment de població.

El relleu generacional és, doncs, una de les assignatures pendents dels partits polítics al Marroc. Així ho ha entès el mateix monarca, que s'ha mostrat decidit a impulsar el paper d'una nova generació de dirigents. L'últim govern format el febrer de 1995 després del rebuig dels partits d'oposició a participar en un govern en el qual no controlarien totes les carteres ministerials, es compon de sis ministres nascuts abans de 1940, entre els quals es troba el cap del Gabinet, Abdellatif Filali, de 24 nascuts entre 1940 i 1950 (9 d'ells nascuts després de 1946) i 3 posteriors a 1950. La composició d'aquest govern reflecteix el rejuveniment de l'elit tecnocràtica mentre que els partits d'oposició mantenen una imatge personal aferrada al passat.

Com un intent de resposta a aquest desfasament generacional, cal situar la creació el febrer de 1991 del Consell Nacional de la Joventut i de l'Avenir, anunciat pel discurs reial de la Festa de la Joventut el juliol de 1990 i accelerat per les revoltes populars de la ciutat de Fes el 14-D de 1990 i en els quals la joventut marginalitzada i radicalitzada en va ser protagonista. Concebut com una institució de reflexió i de concertació amb la idea d'analitzar les condicions de vida de la joventut i proposar solucions, el Consell, en la Secretaria General del qual es va instal·lar un jove economista de l'oposició, Habib El Malki, membre del Comitè Central de la Unió Socialista de Forces Populars, ha posat en pràctica diversos projectes i programes destinats a fomentar l'ocupació entre la joventut.

ALGÈRIA: EL DIFÍCIL RELLEU DELS HISTÒRICS

Algèria va assolir la independència el 1962 després d'una llarga colonització de 130 anys de durada. A diferència dels seus veïns magrebins, la lluita per la independència en aquest país nord-africà va ser cruenta i llarga. Després de vuit anys de guerra d'alliberament nacional es va establir en el país un sistema republicà presidencialista en el qual va ocupar un paper central el Front d'Alliberament Nacional i l'Exèrcit d'Alliberament Nacional que havien liderat la lluita contra el colonitzador francès.

Durant el mandat (1962-1965) d'Ahmad Ben Bella (nascut el 1916), la classe dirigent algeriana estava integrada per nombrosos clans i faccions, sense que cap d'elles tingués el poder suficient per dominar el sistema polític totalment.¹⁸

De 1965 a 1978 Algèria va ser governada per un reduït grup de persones, originàries de l'Est del país i que, a l'empara de la figura de Huari Bumedian, van copar-ne la direcció política.¹⁹ Durant aquest període, l'elit dirigent algeriana es va ampliar i es va configurar com un «sistema tecnocràtic», integrat tant pels màxims responsables del cos d'oficials com pels principals dirigents de l'organització del partit únic (FLN), i per representants de la burocràcia civil que s'havia format al voltant del Ministeri d'Indústria i de les principals empreses públiques.²⁰

El poder apareixia lligat a l'existència de diferents grups que trobaven raó de ser en l'existència d'una jerarquia de relacions personals. La potència i importància de cadascun d'aquests grups o clans estava directament relacionada amb la seva capacitat per distribuir prebendes als seus integrants així com per assegurar-los la impunitat. Totes les organitzacions de tipus horitzontal (sindicats, unió d'agricultors...) estaven dirigides per quadres que depenien d'algun clan, i perpetuaven esquemes propis d'una concepció patrimonial i clientelar de la vida política.²¹

El clan més poderós durant aquest període era el d'Uxda, integrat, a més de pel mateix president Bumedian, pels seus col·laboradors més propers: Àbdelaziz Buteflika, Charif Belqasem, Hayibi al-Àrabi. Qa'id Ahmed i Muhammad Medegri.²²

Al costat d'aquest clan en coexistien d'altres que extreien la seva força de la seva influència i participació en el procés de preses de decisió. Entre aquests sobresortia l'influent clan dels tecnòcrates, liderat per Absessalam Belaid, responsable de la política industrialista algeriana; el clan de la Seguretat Militar, liderat per Kasdi Merbah; el clan de Yahyaw, fort gràcies al control que exercia sobre el Front d'Alliberament Nacional; i els menys visibles, però no per això menys poderosos, encapçalats pel coronel Draia, director de Seguretat, o pel coronel Bencherif, director de Gendarmeria.

Durant aquest període es conforma a l'exterior el mite d'una Algèria progressista, defensora d'un Nou Ordre Econòmic Internacional i solidària amb els moviments d'Alliberament Nacional, que tanmateix serà incapaç de preveure les conseqüències negatives del post-petroli, és a dir, del període en què Algèria comença a patir els efectes de la caiguda dels preus del petroli i a veure minvades les seves rendes d'una manera desestabilitzadora. Serà Chadli Benyedid, que va succeir Huari Bumedian a la presidència de la República el 1979, qui vegi, encara que potser massa tard, les conseqüències d'aquest fet.

Una data frontissa en la història recent d'Algèria és la d'octubre de 1988. Durant aquest mes, la tranquil·litat de la capital algeriana es va veure torbada per les manifestacions multitudinàries de joves que s'enfrontaven amb l'ordre sorgit després de la independència. La resposta del règim va ser la d'intentar relegitimar-se a través de les urnes. Un procés d'obertura política es va posar en marxa. La Constitució va ser reformada el 1989 i el pluripartidisme, institucionalitzat. Nombrosos partits van ser legalitzats, entre ells alguns de tendència islamista, entre els quals destaca el Front Islàmic de Salvació (FIS).²³

El descontent de la població algeriana, aguditzat per la crisi econòmica desencadenada a partir de 1986, va quedar reflectit en les eleccions municipals de 1990, en les quals el FIS va obtenir la victòria. La reforma de la llei electoral per afavorir la força majoritària va perjudicar el FLN, que es va beneficiar del vot de càstig de la societat algeriana envers un règim que continuava invocant una legitimitat adquirida durant la lluita per la independència.

18. Vegeu William B. Quandt, *Revolution and political leadership: Algeria 1954-1968*, Cambridge, Mass., MIT Press, pàg. 11, així com William I. Zartmann, «L'armée dans la politique algérienne», *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1967, CNRS, París, 1968; pp. 265-278.

19. Vegeu Abdelkader Yefsah, *Le processus de légitimation du pouvoir militaire et la constitution de l'État en Algérie*, Éditions Anthropos, París, 1982, pp. 99-189.

20. Vegeu John P. Entelis, «Algeria: technocratic rule, military power», dins L. W. Zartmann (ed.), *op.cit.*, p. 129.

21. Vegeu Bruno Étienne, «El clientelismo en Argelia», dins Ernest Gellner i d'altres, *Patronos y clientes en las sociedades mediterráneas*, Iticar Universidad, Madrid, 1986, pp. 273-295.

22. Sobre el paper de l'exèrcit en la vida política algeriana durant el període de Bumedian vegeu també W. I. Zartmann, «The Algerian Army in Politics», dins Claude E. Welch (ed.), *Soldier and State in Africa: a comparative analysis of military intervention and political change*, Evanston, Ill, Northwest University Press, 1970, pp. 224-229.

23. Vegeu Gema Martín Muñoz, «Argelia en transición: Del partido único al pluralismo político», dins *Awraq*, XII (1991), pp. 93-133; «La nueva Constitución argelina: Hacia la III República», dins *Revista de Estudios Políticos*, 67 (1990), pp. 261-296.

Davant el risc real de perdre les eleccions legislatives de 1992, l'exèrcit va interrompre el procés electoral, va destituir el president Benyedid i va designar al capdavant d'un Alt Comitè d'Estat Muhammad Budiaf. Exiliat al Marroc durant 20 anys, Budiaf, un dels nou històrics que van iniciar la revolució algeriana el 1954, era un desconegut per a una població nascuda majoritàriament després de la independència.

Després de l'assassinat de Budiaf a finals de juny de 1992, els vells líders del bumedianisme van retornar al primer pla de l'actualitat. Ali Kafi, Secretari General de l'organització dels «muyahidins», el substitueix en la presidència de l'Alt Comitè d'Estat; Abdessalam Belaid, pare del desenrotllisme algerià, es va convertir en primer ministre, mentre que l'home fort de l'exèrcit continua essent Jaled Nezzar.

Davant d'aquesta situació, el Front Islàmic de Salvació, amalgama de formacions polítiques islamistes aglutinades enfront del buit polític ofert pel poder, serà recolzat majoritàriament per una generació jove amb menys de 35 anys per a la qual la lluita per la independència quedava com un registre de legitimitat que li resultava aliè. La ruptura generacional queda constatada fins i tot en el si de les forces islamistes, si observem que l'edat mitjana dels líders del grup radical armat, el GIA, se situa al voltant dels 23 i 24 anys, mentre que el dels líders polítics del FIS assoleix els 50 anys.

La situació política algeriana ha romàs bloquejada des de 1992 fins a la celebració d'eleccions presidencials de novembre de 1995. L'elecció de Liamin Zerual en unes eleccions boicotejades pel Front d'Alliberament Nacional, el Front de Forces Socialistes i el Front Islàmic de Salvació ha reforçat la posició d'aquest general de 55 anys que s'havia unit quan en tenia 16 a l'Exèrcit d'Alliberament Nacional.

La designació el 31 de desembre de 1995 d'Ahmed Uyahya com a primer ministre marca l'inici d'un relleu generacional en la cúpula del poder algerià que trenca amb l'immobilisme existent a la cúpula de l'Estat. Aquest tecnòcrata de 43 anys d'edat no pertany a cap dels clans o grups de poder d'Algèria d'edat i representa una nova classe dirigent que no va participar en la Guerra d'Alliberament Nacional i que fins ara no ha tingut ocasió d'accedir als òrgans de decisió del país.

Un model per descriure desequilibris entre població i recursos en el Mediterrani sud

ENRIQUE VIAÑA REMIS

Universidad de Castilla-La Mancha

1. INTRODUCCIÓ

La teoria econòmica dels fluxos migratoris té una antiguitat de més d'un segle. El treball peoner de Ravenstein (1885) va exposar les línies mestres d'allò que més tard s'ha conegut com a «argument neoclàssic»: en competència perfecta i a igualtat de tota la resta, diferències de salari real entre dues localitats distintes revelen diferències en el producte marginal del treball en elles; a aquesta situació correspondrà una diferència de signe oposat en el producte marginal del capital; l'equilibri general només es restablirà amb un moviment de població de la localitat on el salari real és menor a aquella on és major, i de capital en sentit contrari.

Als Estats Units, un intens flux migratori, del camp a les ciutats, va tenir lloc en el període 1920-1954 (Hataway, 1960). Aquest procés va donar origen a investigacions contemporànies que tractaven de relacionar els fluxos migratoris amb el cicle econòmic (Jerome, 1926). Un cop acabat el procés, el treball seminal de Tiebout (1956) va plantejar el problema en d'altres termes. La persistència de sensibles diferències en el salari real (i en les taxes de desocupació) entre localitats distintes, en ella mateixa inexplicable des de l'argument neoclàssic, era explicada per l'existència de diferències compensadores en la provisió local de béns públics.

No obstant això, l'argument neoclàssic va rebre ben aviat reforços importants. Maddox (1960) va plantejar els costos privats i socials de l'emigració del camp a la ciutat, però va ser Sjaastad (1962) qui va analitzar el problema de l'emigració, des de l'òptica cost-benefici, com una inversió en capital humà. Des d'una òptica diferent, Todaro (1969) i Harris i Todaro (1970) van presentar sengles models d'equilibri general, que explicaven l'emigració a localitats amb una desocupació elevada. Després d'aquests desenvolupaments, el treball de Greenwood i Sweetland (1971) ha estat considerat com l'exemple més acabat de l'argument neoclàssic. Aquest programa d'investigació es manté actiu en el present, bé amb models d'equilibri parcial en el mercat de treball (Richmond Cooper, 1994), bé amb models d'equilibri general (Beladi i Ingene, 1994).

També s'ha reforçat l'argument alternatiu.¹ D'acord amb aquest argument, afí als models de competència monopolista en la teoria de la firma, els immigrants adquireixen un cistell de béns; alguns, comercialitzables, a través de millors salaris; d'altres, indissolublement vinculats al lloc i no comercialitzables, com un clima més favorable, menor activitat criminal, millors serveis de salut, etcètera, a través del canvi de residència. En la mesura que els béns no comercialitzables siguin també productius i no solament consumptius, la seva producció pot estar sotmesa a creixents rendiments *nets* a escala; aquest argument podria explicar també el registre simultani de fluxos immigratoris i emigratoris, referits a la mateixa localitat, de la mateixa manera que la competència monopolista explicaria la paradoxa del comerç intraindustrial, a parer dels crítics del model d'avantatges comparatius en el comerç internacional. La principal feblesa d'aquest argument, que entronca amb el paradigma de preus hedònics, radica en la dificultat de valorar els béns comercialitzables.²

En el context d'aquest debat, la teoria econòmica de les migracions internacionals ha emergit amb les seves peculiaritats pròpies (Tapinos, 1974). D'una banda, sembla que els models de preus hedònics tenen una rellevància menor en aquest àmbit d'estudi: entre països en vies de desenvolupament d'aquest, fins als més recents intents de conciliació amb l'argument neoclàssic de la mà de Clark i Cosgrove (1991) i Mueser i Graves (1995).

2. Aquesta feblesa determina que, tot i que puguem simpatitzar amb l'element alternatiu, molts investigadors acaben realitzant els seus estudis empírics amb models neoclàssics. A Espanya, vegeu l'estudi recent de Ródenas (1994).

3. Massey (1988) i Tapinos (1994) contenen exposicions recents d'aquest enfoc.

4. Un cas recent es troba a Viaña (1995).

5. L'apèndix Matemàtic exposa de manera formal allò que en aquest apartat es descriu informalment.

lupament i desenvolupats, diferències salarials i oferta de béns no comercialitzables semblen actuar en el mateix sentit i no en el contrari, com en el cas de les migracions internes al món desenvolupat. Això deixa l'argument neoclàssic com l'únic amb pretensions de proveir una explicació universal a totes les migracions, amb independència del seu àmbit: els fluxos migratoris tindrien el caràcter de substitutius del comerç, en presència de fortes barreres a la circulació de mercaderies, que impedirien el compliment del teorema de Samuelson d'igualació del preu dels factors.

Al costat de l'argument neoclàssic, i en resposta al mateix, hauria sorgit una explicació basada en desequilibris macroeconòmics. Els fluxos migratoris internacionals dependrien de certa ruptura de l'equilibri recursos-població a l'interior de l'economia emissora d'aquests fluxos; ruptura d'equilibri traduïda, en el transcurs del desenvolupament, en descomposició de les societats tradicionals, processos de mobilitat interna camp-ciutat i extensió d'aquests mateixos processos de mobilitat personal més enllà de les fronteres nacionals.³

Una important diferència entre els dos arguments radica en el grau d'especificació formal d'aquests. Mentre que els models neoclàssics solen estar, com és habitual, tan perfectament especificats com és possible, les teories de ruptura de l'equilibri intern tendeixen a discórrer per carrils molt més laxos, amb explicacions de caràcter causal més il·lustrades amb fets que no pas rigorosament contrastades amb ells.⁴ Aquí, més encara que en el cas de les migracions interregionals, els models neoclàssics apareixen com els únics amb els quals es pot treballar sobre una base rigorosament quantitativa (Cogneau i Tapinos, 1995).

No obstant això, sembla que els arguments aportats tant pels models de sistemes en equilibri global com per la teoria del desequilibri intern tenen prou força perquè s'hagi intentat integrar-ne alguns en models neoclàssics. En aquests models de síntesi, la intensitat del flux migratori es fa dependre del volum d'ocupació en l'economia receptora; dels diferencials en les taxes de desocupació, de creixement econòmic, de salaris, de cost de l'habitatge, i d'expectatives socioeconòmiques a mig-llarg termini, entre totes dues economies; i del grau de permissivitat de les regulacions laborals i de la tradició immigratòria en l'economia receptora. Al seu torn, la intensitat del flux emigratori es fa dependre de la població activa i de la taxa de desocupació de l'economia emissora; dels diferencials pel que fa al creixement econòmic, nivell salarial i expectatives socioeconòmiques a mig-llarg termini entre totes dues economies; i del pes dels sectors tradicionals, la tradició migratòria i el grau d'inestabilitat política de l'economia emissora (Sáez, 1995).

Malgrat que aquests models de síntesi omplen part del buit entre les teories en discussió, sembla oportú intentar el mateix des del costat contrari del debat. En les pàgines següents proposem un model d'equilibri general, explicatiu de la marxa de les economies de països mediterranis tercers durant els últims vint anys, que té punts de contacte amb el de Todaro i Harris de fa un quart de segle, i amb altres de més recents, com el de Beladi i Ingene; però que es basa en postulats més ricardians que no pas neoclàssics. La hipòtesi principal afirma que el creixement de la població per damunt de l'estoc de capital (que portaria problemes fins i tot en un model neoclàssic) dóna lloc a dificultats especials quan es produeix en economies amb limitacions particularment serioses en el seu sector agrícola; limitació que es tradueix en disminucions dràstiques del salari real que reforcen les pressions migratòries.

2. EL MODEL TEÒRIC⁵

Suposem una economia perfectament competitiva, i integrada per dos sectors. Un d'ells (l'agricultura) opera amb deseconomies d'escala; el segon (la indústria) opera amb rendiments constants a escala. La tècnica està donada. Se suposa un marc d'estricta neutralitat monetària, amb el bé produït pel sector en rendiments constants (manufactures) com a numerari.

En el sector agrari, que només produeix aliments, els factors són terra, treball i capital. L'oferta dels dos últims és de qualitat homogènia, la de la terra disminueix quan augmenta la superfície conreada; el producte per hectàrea també pot créixer a expenses d'una ocupació cada cop més intensiva de factors mòbils, treball i capital, per la utilització dels quals l'agricultura com-

peteix amb la indústria. Com que el producte marginal conjunt dels factors mòbils es manté constant, i és independent de l'escala, en la indústria, mentre que decreix en l'agricultura, cada augment de l'escala de producció agrària originarà un encariment dels aliments relatiu a les manufactures a fi que els factors agraris vegin compensada, en termes nominals, la seva pèrdua d'eficiència real. Tanmateix, i donada una funció de producció agrària on les derivades existeixen i tenen els signes esperats, el producte marginal dels factors mòbils caurà, en augmentar l'escala de producció agrària, més ràpidament que el seu producte mig; com a conseqüència es generarà una renda diferencial, assignable als propietaris de la terra.

El repartiment del producte marginal conjunt dels factors mòbils es realitza, precisament, en funció de la combinació factorial específicament emprada. Quan el grau de capitalització és reduït, el producte marginal del capital és alt i el del treball baix; si el salari augmenta, l'agricultor tindrà incentius per substituir treball per capital. En general, el nivell salarial estarà correlacionat amb la disponibilitat de braços en el medi rural i la seva substituïbilitat per maquinària (substituïbilitat que, en el pla tècnic, es considera perfecta). La decisió de mecanitzar es considera com estrictament reversible en el llarg termini; és a dir, el capital agrícola és intercanviable amb l'industrial, i a l'inrevés, gràcies a la possibilitat d'invertir els fons d'amortització alternativament en un sector o en l'altre.

El sector industrial, que produeix manufactures, només genera rendes per a dos factors productius: capital i treball. S'adopta un supòsit simplificador, a saber: que tots els aliments són consumits pels assalariats, els quals gasten íntegrament la seva renda en ells, al mateix temps que totes les manufactures són adquirides pels propietaris (de la terra i del capital) amb fins, bé de consum, bé d'inversió (en la qual materialitzen tot seguit tot el seu estalvi, sense processos d'intermediació). El capital industrial pot pertànyer tant al propietari públic com a propietaris privats, que es reparteixen —de manera no essencial per al cas— les rendes del factor; però, si hi ha externalitats de l'actuació pública, aquestes no són preses en consideració.

Una part dels aliments pot ser importada, i una part de les manufactures exportada. Si hi ha comerç, estarà equilibrat.

Perquè el sistema estigui en equilibri, han d'estar-ho alhora el mercat de factors i el de béns. Això s'aconsegueix assegurant que el valor de les manufactures que els assalariats de la indústria perceben en pagament dels seus serveis productius coincideix amb el valor dels aliments en què perceben les seves rendes els propietaris de la terra i el capital i agrari, més el contravalor en manufactures dels aliments importats. Els desequilibris originen dos tipus d'ajustos automàtics: canvis en el preu dels aliments, en relació amb el de les manufactures, quan les rendes de tots dos factors en un sector divergeixen en el mateix sentit de les de l'altre; i, alternativament, moviments de factors d'un sector a l'altre, quan les rendes de tots dos factors en un sector divergeixen en sentit oposat a les de l'altre.

El principal desequilibri a llarg termini vindrà donat pel creixement de la població per damunt de l'augment de l'estoc de capital. Aquesta pressió demogràfica es traduirà, en part, en una caiguda del salari real a tota l'economia; i, en part, en un augment de l'oferta d'aliments. Caldrà, o bé incórrer en rendiments decreixents en l'agricultura, o bé en la importació de més aliments, o en alguna combinació de totes dues coses. El primer es farà bàsicament mitjançant l'ocupació en l'agricultura d'una part de l'excés de població; el resultat serà una caiguda del producte marginal conjunt dels factors mòbils en aquest sector. Els aliments s'encariran en relació a les manufactures i la dotació de capital de les noves explotacions es farà principalment a costa de les antigues: malgrat que el producte marginal conjunt dels factors mòbils està caient, l'eficàcia marginal del capital agrari augmentarà, i tots dos efectes tindran lloc a expenses de la caiguda del salari real.

Per la seva banda, la demanda addicional de manufactures, generada per l'augment de la renda agrària i la necessitat de pagar creixudes importacions d'aliments, juntament amb la caiguda del salari real, estimularan l'ocupació en la indústria del remanent desocupat de la població. Malgrat la constància dels rendiments industrials quan augmenta la seva escala de producció, el fet que el necessari increment de la producció de manufactures es realitzi a costa d'una major

ocupació laboral que no pas de capital, determinarà també en aquest sector una redistribució de la renda en favor dels propietaris del capital i en contra dels assalariats (redistribució que es portarà fins al punt en què resulti indiferent l'ocupació de qualsevol dels factors mòbils en un o l'altre sector).

La major o menor obertura de l'economia a la resta del món redueix en una més o menys econòmica alimentació de la població en augment. Com més tancada a les importacions estigui l'economia, més i més ineficientment caldrà fer servir el capital i el treball nacionals en l'agricultura; mentre que una economia completament oberta permetrà adquirir importacions addicionals d'aliments al cost constant en què incorre la producció de manufactures que cal exportar per al pagament d'aquelles.

L'opció per una economia tancada només pot estar determinada pel pes polític dels sectors tradicionals de la societat —lligats a la propietat de la terra— en les decisions del govern; o bé per algun esquema més o menys *ad hoc* d'intervenció pública en l'economia. Si la població creix ràpidament per damunt de l'estoc de capital, tanmateix, les mesures de liberalització comercial poden resultar de tot punt insuficients per aturar la caiguda dels salaris reals per sota d'algun nivell considerat com a socialment o religiosament inacceptable. En aquestes condicions, únicament l'emigració de l'excedent demogràfic, o alternativament la importació de capitals en la quantia necessària, podrien restablir l'equilibri entre població i recursos en un nivell compatible amb l'estabilitat de l'ordre econòmic i social en el seu conjunt.

3. APLICACIONS DEL MODEL

El Mediterrani Sud és una franja de terres que s'estén, sense discontinuïtats, entre l'Estret de Gibraltar i els Dardanel·ls. Aplega la majoria d'allò que en l'argot comunitari s'anomenen «països mediterranis tercers»; aquests, de manera general, poden ser considerats com de desenvolupament mitjà, dins del món en vies de desenvolupament. A efectes purament indicatius, es pot prendre la classificació del Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament.⁶ Aquesta classificació parteix d'un indicador, l'índex de desenvolupament humà (IDH), que resumeix tres variables considerades clau, com són l'esperança de vida, el grau d'instrucció i la renda per càpita. Podrien presentar-se algunes objeccions a aquesta classificació, com a qualsevol altra, però ofereix una base de comparació no exempta d'interès. Deixant de banda Israel (lloc número 21 a la classificació IDH, propi d'un país europeu), els països del Mediterrani Sud són: Turquia (66), Síria (78), Líban (101), Egipte (107), Líbia (73), Tunísia (75), Algèria (85) i Marroc (117), als quals es podria sumar Albània (82). La classificació inclou 174 països.

El quadre 1 mostra l'evolució d'alguns indicadors en aquests països d'acord amb estimacions del Banc Mundial. (No hi ha dades per a Albània, Líban, Líbia i Tunísia). Encara que cada país mostra un perfil característic, hi ha elements comuns.

Turquia és el país que més es distancia de la resta pel que fa a l'evolució de l'indicador considerat d'importància crucial d'acord amb el model exposat a l'epígraf anterior. En aquest aspecte, Turquia mostra un perfil típicament europeu, amb baix nivell a la dècada de 1970 i primera meitat de la de 1980, per registrar després un fort creixement; també és, dels cinc països considerats, el que registra un creixement més moderat de la població laboral (tot i que, en tot cas, és molt important). Que es tracti de l'únic país del grup en el qual el salari real actual està clarament per damunt del nivell assolit els primers anys del decenni de 1970, és signe que a Turquia l'estoc de capital ha estat creixent més ràpidament que la població activa. Certament, l'economia turca divergeix clarament de l'europea en taxes d'inflació; però aquesta circumstància, d'acord amb el model, podria assimilar-se a una contínua depreciació de la unitat de compte que, no obstant això, a penes ha tingut efectes perceptibles sobre el preu relatiu dels productes de l'agricultura i la indústria. La inflació turca té l'origen, amb tota probabilitat, en la monetització d'un dèficit públic —circumstància no contemplada pel model— que ha passat del 3 per cent del PIB el 1987 al 7 per 100 el 1993.

Aquest desajust monetari i la seva (relativament) elevada posició a la classificació IDH, suggereixen dues coses: primer, que Turquia constitueix una mena de «pont» entre la Unió Europea i el Mediterrani Sud, si més no pel que fa a indicadors econòmics; segon, que el gruix de l'emigració turca ja ha tingut lloc i no s'ha d'esperar —llevat de canvis que hauríem de classificar de «catastròfics»— un problema important d'aquesta mena en el futur.

De les quatre economies amb problemes demogràfics realment seriosos, Egipte exemplifica el cas de major obertura a l'exterior. Això s'aprecia en l'evolució relativament equilibrada dels preus agraris, en comparació amb els industrials. Si de cas, mostra un to lleugerament més depressiu que la resta, com a conseqüència de problemes heretats de la crisi del deute extern els primers anys de la dècada de 1980. Per tal de fer front als compromisos que va incomplir en aquelles dates, els impostos han hagut de multiplicar-se per 2,5 entre 1987 i 1992, la qual cosa ha degut exercir els naturals efectes recessius sobre l'activitat econòmica. Malgrat tot, el valor afegit industrial real s'ha multiplicat gairebé per 3 en els vint-i-un anys que van de 1973 a 1993, i el producte mitjà del treball no ha deixat de créixer amb força fins als primers anys de la present dècada, en què l'indicador mostra intenses oscil·lacions. Així les coses, sembla que serà molt difícil capgirar la tendència a la baixa del salari real en aquest país, l'únic en què el nivell de vida, mesurat per l'indicador en qüestió, s'equipara actualment al de fa vint anys. Cal esperar que la pressió emigratòria d'aquest país augmentarà a mig termini.

A l'altre extrem, Algèria i Síria són dues economies relativament tancades, com posa en relleu la desigual evolució («tisores») dels preus agraris i industrials. El cas d'Algèria, a més, resulta paradigmàtic d'una economia intervinguda en què els mecanismes de mercat han operat amb fortes restriccions. Això es revela en l'anòmala relació de preus relatius —únic país en què els industrials creixen decididament per damunt dels agraris— i en la peculiar evolució del salari real, que no ha deixat de reduir-se, per bé que lentament, en tot el període considerat. Tanmateix, les inferències del model teòric són clares. Totes dues anomalies estan relacionades, a saber: els preus agraris han estat mantinguts artificialment baixos per evitar una caiguda més brusca del salari real. El model teòric prediu que la forma de mantenir els preus agraris plenament equiparats als industrials consisteix en el fet que el govern, al qual reverteix la renda agregada de la terra, la utilitza per subvencionar el consum d'aliments; per tant, perquè, com en el cas d'Algèria, els preus agraris hagin caigut per sota dels industrials, el govern ha hagut de subvencionar el consum d'aliments no solament amb la renda de la terra, sinó a més amb una part de les rendes agregades del capital. Les conseqüències d'una política així sobre el desenvolupament econòmic estan a la vista: Algèria és el país on el valor afegit industrial real ha crescut menys amb un increment acumulat que no arriba al 30 per cent en vint anys, mentre que el que menys ha crescut dels restants (Marroc), ho ha fet en un 200 per cent. Aquesta circumstància es veu agreujada per l'intens procés d'urbanització que ha viscut Algèria: en aquest mateix període, mentre la població urbana augmentava en dos milions de persones, la rural ho feia en dues-centes mil. Com a conseqüència, la població algeriana no deixa d'estar alimentada, però una gran part s'apila en ciutats on la indústria no li ofereix oportunitats de millorar la seva vida. Com a resposta a aquest model de desenvolupament, fortament estatalista, comença a perfilar-se un altre, inspirat en principis religiosos que preconitzen el retorn a un passat idíl·lic de petita empresa privada. En la mesura que aquest conflicte no es resolgui en una reforma econòmica profunda, la crisi política pot sumar-se a la caiguda del salari real per provocar, en un termini incert, fluxos emigratoris de caràcter més o menys «catastròfic».

Síria ofereix un altre exemple d'economia relativament tancada, però de característiques ben diferents: en aquest cas, les «tisores» de preus mostren el perfil esperat. En un país mancat de producte exportables —com els hidrocarburs algerians—, l'autosuficiència alimentària sembla haver estat l'objectiu prioritari del govern sirí; com a conseqüència, les importacions s'han reduït progressivament en les últimes dècades. L'efecte immediat ha estat un acusat encariment dels productes agraris, en relació amb els industrials. Aquest efecte, que incrementa la renda de la terra, i la redistribució de la renda entre capital i treball que és conseqüència del creixement

demogràfic per damunt de l'estoc de capital, han determinat una pronunciada caiguda del salari real (només aturada els últims anys) i la disponibilitat de creixents recursos per a la seva inversió en la formació de capital industrial. El resultat d'aquesta política ha estat un fort creixement de la indústria, reflectit en la dada que el valor afegit real d'aquest sector s'ha més que quadruplicat en menys de vint anys. Ara bé, sembla evident que aquest model de desenvolupament, de tant d'èxit aparentment, solament ha pogut mantenir-se en l'ambient de permanent mobilització militar imposat pel govern siríà en el context del seu enfrontament amb Israel. L'assoliment de la pau al Pròxim Orient portaria indefectiblement la transformació d'aquest model, amb conseqüències previsiblement favorables per al salari real, tot i que no per al sosteniment del ritme d'industrialització assolit fins a la data.

Al Marroc, l'evolució del salari real pot ser considerada normal, atès el creixement de la població laboral. Fins a mitjan la dècada de 1980, l'evolució dels preus interiors mostra unes «tisorres» capgirades, amb preus agrícoles artificialment baixos per efecte de subvencions públiques al consum d'aliments a costa de la indústria, que mostra el segon pitjor registre en valor afegit real dels cinc considerats: un model comparable al d'Algèria, si bé de trets menys marcats. Successius intents governamentals de liberalitzar els preus agrícoles, com a pas previ a suprimir la subvenció a aquest sector, van topar amb violentes explosions de malestar popular. A començaments d'aquesta dècada, l'intent sembla haver reeixit, finalment; el resultat ha estat una forta pujada de preus agrícoles, indicativa que l'economia continua relativament tancada a l'exterior. L'obertura de l'economia facilitaria, previsiblement, una millora del salari real i alleugiria les tensions migratòries que suporta el país.

4. CONCLUSIONS

La generalitat dels models teòrics proposats per predir la intensitat de fluxos migratoris internacionals accepta la hipòtesi que el diferencial de salaris reals és la principal variable explicativa del fenomen. Tanmateix, els models divergeixen pel que fa a la seva capacitat per predir l'evolució d'aquesta variable. Així, els models neoclàssics inspirats en l'equilibri general walrasià, que postula rendiments constants a escala en tots els sectors, prediuen el salari real a partir de constatar la flexibilitat o rigidesa dels mercats laborals i les seves probabilitats de reforma. L'alternativa l'ofereixen teories escassament formalitzades, en les quals la intensitat del flux migratori es fa dependre de la ruptura de cert equilibri intern entre població i recursos disponibles per alimentar-la.

Aquest treball presenta la versió preliminar d'un model teòric que pretén formalitzar la hipòtesi de desequilibri intern. El model en qüestió combina les exigències de l'equilibri general amb el postulat de rendiments decreixents a escala en l'agricultura i constants en la indústria. La predicció bàsica és que el salari real caurà en presència d'un creixement demogràfic més intens que la formació de capital. Indiscutiblement, aquesta predicció pot deduir-se també de models neoclàssics de comerç internacional. No obstant això, prediccions connexes, que associen la distribució de la renda agregada a la marxa del sector industrial, resulten menys òbvies.

A primera vista, el model teòric situa Turquia a mig camí entre el grup de països del Mediterrani Sud i de les economies europees, explica satisfactòriament la crisi del model de desenvolupament algerià, el (relatiu) èxit del siríà, i sembla compatible amb la marxa dels indicadors tant d'Egipte com del Marroc. Seguint les inferències del model teòric, la pressió immigratòria de Turquia és cosa del passat; l'obertura econòmica a l'exterior ajudarà a frenar les pressions emigratòries a Síria i al Marroc, en tant que tota liberalització serà insuficient per frenar-les a Egipte; per últim, només una profunda reforma econòmica podrà evitar que la crisi política algeriana desencadeni una emigració de caràcter «catastròfic». Totes aquestes proposicions semblen estar d'acord amb el sentit comú.

Prediccions més precises i el marge de confiança que s'hi pot disposar, exigirien la contrastació econòmica del model.

APÈNDIX MATEMÀTIC

a) Sector agrari

Blaug, donant per bona l'opinió de Ricardo, sosté que la tesi que la teoria de la renda diferencial de la terra pressuposa «una dosi homogènia i única de capital i treball combinats en proporcions fixes (“homes amb pales”) i aplicada a la terra mitjançant increments successius iguals: malgrat les al·lusions a una tríada productiva, l'argument es basa en realitat en un model de dos factors» (Blaug, 1973, pp. 114 ss). El prejudici que exigeix formalment un únic factor capital-treball, en el qual tots dos es combinarien segons proporcions fixes, ha contribuït notablement a envoltar la teoria de la renda ricardiana d'un halo de tosquedat i primitivisme conceptual totalment injustificat. És perfectament admissible l'existència de tres factors susceptibles de ser combinat en qualsevol proporció que es pugui concebre. És cert que, per al repartiment del producte, els tres no se situen en el mateix pla: el capital i el treball ho fan en un, i tots dos junts, enfront de la terra, ho fan en un altre. Però això és reflex, senzillament, del fet que, en pura teoria, el capital i el treball són perfectament substituïbles entre si, mentre que el capital i/o el treball, d'una banda, i la terra, de l'altra, no ho són en absolut: tan absurd és pensar una producció agrícola sense terra com sense treball o capital de cap mena.

Formalment, siguin

S_0 = superfície de terra conreada

Y_1 = producte agrari, en termes físics

N_1 = nombre d'assalariats empleats en l'agricultura

K_1 = quantitat de factor-capital emprada en l'agricultura

p = preu dels aliments, relatiu a les manufactures

La funció de producció agrària serà:

$$Y_1 = f(N_1, K_1, S_0) \quad [1]$$

S'assumeix que la funció de producció és homogènia de primer grau; és a dir, s'assumeix el comportament competitiu de tots els agents: no hi ha monopoli d'oferta o demanda per a cap factor. En aquest cas, es podrà multiplicar cadascuna de les dotacions de factors per $p \cdot S_0^{-1}$. El resultat serà

$$p \cdot S_0^{-1} \cdot Y_1 = f(p \cdot S_0^{-1} \cdot N_1, p \cdot S_0^{-1} \cdot K_1, p) \quad [2]$$

Sigui $y_1 = S_0^{-1} \cdot Y_1$, $n_1 = S_0^{-1} \cdot N_1$, i $k_1 = S_0^{-1} \cdot K_1$; [2] s'escriurà

$$p \cdot y_1 = f(p \cdot n_1, p \cdot k_1, p) \quad [1a]$$

A diferència de la fórmula [1], que reflecteix una funció de producció agrícola en termes físics —és a dir, incommensurables amb una funció de producció industrial anàloga—, la [1a] descriu una funció de producció de *valor afegit* en l'agricultura, en termes *nominals* (ja que totes les variables de [1a] estan expressades en quantitats de manufactures). Que el preu relatiu, p , aparegui en el primer membre de [1a] indica que un augment de la demanda d'aliments de part del conjunt de l'economia pot rebre com a resposta un augment de l'output físic de l'agricultura, y_1 , i un augment del preu dels aliments en termes de manufactures, p . En quina mesura s'esdevindran l'un i l'altre és el que es tracta de determinar amb el model.

En virtut del teorema d'Euler per a funcions homogènies, la funció de producció [1a] dóna lloc a la funció de distribució

$$p \cdot y_1 = n_1 \cdot f_n + k_1 \cdot f_k + f_p \quad [2a]$$

on

$$f_n = \frac{\partial f}{\partial (p \cdot n_1)} > 0$$

representa el producte marginal del treball agrícola expressat en quantitat de manufactures;

$$f_k = \frac{\partial f}{\partial (p \cdot k_1)} > 0$$

el producte marginal del capital agrícola, també en manufactures; i

$$f_p = (p - 1) \cdot y_1 \quad [3a]$$

és la renda de la terra, valorada de la mateixa forma. Les segones derivades són negatives en els casos del treball i el capital i de signe incert en el de la terra. La fórmula [3a] caracteritza la renda de la terra com una renda diferencial (és a dir, ricardiana).

De [2a] i [3a] s'obté

$$y_1 = n_1 \cdot f_n + k_1 \cdot f_k \quad [4]$$

b) Sector industrial

Siguin

Y_2 = producte del sector industrial

N_2 = nombre d'assalariats empleats a la indústria

K_2 = quantitat de capital empleat a la indústria

Tenint en compte que el preu de les manufactures relatiu a elles mateixes és la unitat, la funció de producció de valor afegit en la indústria, en termes nominals i homogènia de primer grau, serà:

$$y_2 = g(n_2, k_2, 1) \quad [4a]$$

on $y_2 = S_0^{-1} \cdot Y_2$, $n_2 = S_0^{-1} \cdot N_2$, i $k_2 = S_0^{-1} \cdot K_2$, són l'output industrial, i l'ús de treball i capital en la indústria, respectivament; tot això, en termes proporcionals a la unitat de superfície de terres conreables.

La funció de distribució, justificada pel teorema d'Euler, serà:

$$y_2 = n_2 \cdot g_n + k_2 \cdot g_k \quad [5a]$$

on

$$g_n = \frac{\partial g}{\partial n_2} > 0$$

representa el producte marginal del treball industrial expressat en quantitat de manufactures, i

$$g_k = \frac{\partial g}{\partial k_2} > 0,$$

el producte marginal del capital industrial, també en manufactures.

c) Equilibri intersectorial

Sumant les equacions [4] i [5a], s'obté

$$y_1 + y_2 = n_1 * f_n + k_1 * f_k + n_2 * g_n + k_2 * g_k \quad [6]$$

Ara bé, si

$$n_0 = n_1 + n_2 \quad [6a]$$

i

$$f_n = g_n \quad [7a]$$

reflecteixen les condicions d'equilibri en el mercat de treball, i segons les quals el mercat ha de buidar-se [6a], i el producte marginal d'aquest factor ha d'igualar-se en tots dos sectors [7a]; i si al seu torn

$$k_0 = k_1 + k_2 \quad [8a]$$

i

$$f_k = g_k \quad [9a]$$

reflecteixen les condicions d'equilibri en el mercat de capital, i segons les quals el mercat ha de buidar-se [8a], i l'eficàcia marginal del capital ha d'igualar-se en tots dos sectors [9a]; aleshores, l'equilibri simultani dels mercats de factors pot reflectir-se de la manera següent, obtinguda de [6]:

$$y_1 + y_2 = n_0 * f_n + k_0 * f_k \quad [10]$$

La fórmula [6] reflecteix la possibilitat que cada dotació agregada de factors (n_0 , k_0) doni lloc a distints valors de $y_1 + y_2$, segons l'assignació factorial a cada sector productiu (és a dir, com més gran sigui n_1 respecte a n_2 , menor serà el producte agregat $y_1 + y_2$). És a dir, l'equilibri plasmat a [10] és resultat d'un complex procés d'ajustos microeconòmics, en els quals la retribució relativa dels factors ($f_n/f_k = g_n/g_k$) no és efecte immediat de la dotació agregada dels mateixos (n_0 , k_0); ja que una mateixa dotació agregada pot donar lloc a distintes assignacions sectorials i, per tant, a distribucions diverses del valor afegit susceptible de repartiment entre tots dos factors.

El preu dels aliments, relatiu a les manufactures, serà:

$$p = p(y_1, y_2) \quad [10a]$$

tal que $p_1 > 0$ i $p_2 = 0$, com a reflex de l'existència de rendiments decreixents i creixents a escala en l'agricultura i la indústria, respectivament.

Quan tots els salaris es gasten en aliments i totes les rendes de la propietat (terra i capital) en manufactures, l'equilibri en el mercat de béns exigirà dues equacions. S'admet que part de l'oferta d'aliments pot ser d'importació, que ha de ser pagada amb l'exportació de manufactures. Sigui M la quantitat física de manufactures que cal exportar en contrapartida a la importació d'aliments. S'assumeix el supòsit que es tracta d'un país petit, la demanda d'importacions del qual no alterarà el preu de l'oferta mundial d'aliments. En aquest cas es pot admetre que el preu dels aliments importats, en termes de les manufactures exportades per pagar-los, és constant.

L'equació que reflecteix l'equilibri en el mercat d'aliments serà:

$$p \cdot y_1 + m = n_0 \cdot f_n \quad [11a]$$

on $m = S_0^{-1} \cdot M$, és la quantitat física de manufactures exportades, per unitat de superfície conreable, per pagar les importacions alimentàries.

L'equilibri en el mercat de manufactures exigeix

$$y_2 = k_0 \cdot f_k + f_p + m \quad [12a]$$

Una de les equacions [2a], [3a], [5a], [11a] i [12a] és combinació lineal de les altres. En el sistema [1a] a [12a] hi resulta haver, així, onze equacions linealment independents, dos paràmetres predeterminats (n_0 , k_0) i tretze incògnites (y_1 , p , n_1 , k_1 , f_n , f_k , f_p , y_2 , n_2 , k_2 , g_n , g_k , m). Amb perfecta mobilitat de factors i plena flexibilitat de preus i rendes, el sistema està indeterminat. Per determinar-lo, cal fixar dues de les incògnites com a paràmetres, a part de les dotacions inicials de factors productius. Això confereix un marge a la política econòmica. S'han de distingir dos esquemes principals.

- Economia oberta

En condicions de lliure comerç, els preus agrícoles no pujaran a l'interior per damunt dels del mercat mundial. Per tant, l'equació [14a] serà substituïda per

$$p = p_0 \quad [10b]$$

on p_0 és el producte dels aliments en el mercat mundial. El producte marginal *conjunt* del capital i el treball en l'agricultura nacional s'igualarà al d'aquests mateixos factors en l'agricultura mundial. El valor afegit real per hectàrea romandrà constant —tot i que no necessàriament la dotació relativa de factors amb què és produït— en el nivell $(y_1)_0$, i la renda de la terra en $(f_p)_0$, que només s'alteraran quan ho faci el preu mundial dels aliments. El nombre d'incògnites es reduirà a dues, i el sistema quedarà determinat.

Diferenciant [11a], serà

$$y_1 \cdot dp + p \cdot dy_1 + dm = f_n \cdot dn_0 + n_0 \cdot df_n \quad [13]$$

Com que $dp = dy_1 = 0$, resultarà

$$dm = f_n \cdot dn_0 + n_0 \cdot df_n \quad [14]$$

Quan el desequilibri ve produït pel creixement demogràfic, $dn_0 > 0$ i $df_n > 0$, en el segon membre; el signe de dm dependrà, per tant, de quin sigui l'efecte net de l'augment de la població sobre les rendes salarials agregades. D'altra banda, diferenciant [12a], es té

$$dy_2 = f_k \cdot dk_0 + k_0 \cdot df_k + df_p + dm \quad [15]$$

I com que $df_p = 0$, [15] es transforma en

$$dy_2 = f_k \cdot dk_0 + k_0 \cdot df_k + dm \quad [16]$$

És a dir, la variació de la producció industrial dependrà de la de les rendes del capital agregades i del canvi en les importacions.

- Economia tancada

L'economia tancada pressuposa un esquema proteccionista, en el qual la importació d'aliments està severament regulada. Al sistema [1a] a [12a], que compta amb onze equacions lineal-

ment independents i tretze incògnites, s'hi afegiria una catorzena equació independent, fixant el *mix* de producció agrària i d'importacions políticament acceptable. El producte marginal del capital i el treball agrícoles nacionals podrà caure per sota del d'aquests mateixos factors en l'agricultura mundial, i el preu dels aliments, relatiu a les manufactures, podrà elevar-se per damunt del vigent a la resta del món. La forma òbvia de determinar el sistema és reduir en una les incògnites, fixant el preu dels aliments, relativa a les manufactures, com a objectiu de política econòmica.

Una fixació administrativa del preu relatiu aliments/manufactures no pressuposa, per ella mateixa, una alteració en el supòsit de funcionament competitiu dels mercats de factors; ni, per tant, en el d'homogeneïtat de primer grau de la funció de producció. La situació descrita podria ser aquella en la qual el govern actua com a propietari de la terra i, posant un preu competitiu a l'ús d'aquest factor, destina la renda així percebuda a subvencionar el consum d'aliments. En aquest cas [11a] haurà de ser substituïda per

$$p^*y_1 + m = n_0^*f_n + f_p \quad [17]$$

Substituint f_p conforme a [3a]

$$p^*y_1 + m = n_0^*f_n + (p - 1)^*y_1$$

O bé, eliminant termes comuns i transposant

$$y_1 + m = n_0^*f_n \quad [11c]$$

Corresponentment, [12a] serà substituïda per

$$y_2 = k_0^*f_k + m \quad [12c]$$

El sentit de [11c] sembla clar: l'efecte de subvencionar els preus agraris mitjançant la devolució al consumidor de la renda diferencial és, justament, mantenir constant el preu dels aliments relatiu a les manufactures, fins i tot en presència de desequilibris introduïts en el sistema (per exemple, com a conseqüència del creixement demogràfic). Això, lògicament, es fa a costa de l'activitat industrial [12c].

Bibliografia

- BELADI, H. i CH. A. INGENE (1994), «A General Equilibrium Analysis of Rural-Urban Migration under Uncertainty», *Journal of Regional Science* 34, 91-103.
- BIAUG, M. (1973), *La Teoría Económica Actual. Examen de sus grandes doctrinas*, Barcelona: Luis Miracle.
- CEBULA, R. S. i R. K. VEDDER (1973), «A Note on Migration, Economic Opportunity, and the Quality of Life», *Journal of Regional Science* 13, 205-211.
- CLARK, D. E. i J. C. COSGROVE (1991), «Amenities versus Labor Market Opportunities: Choosing the Optimal Distance to Move», *Journal of Regional Science*, 31, 311-328.
- COGNEAU, D. i G. TAPINOS (1995), «Libre-échange, repartition du revenu et migrations au Maroc», *V incontro di studio*, Associazione italiana per la collaborazione tra economisti di lingua neolatina/Colegio de Economistas de Madrid, Bertinoro (FO), 19-20 maig 1995 (mimeo).
- DIAMOND, D. B. i G. J. TOLLEY (1982), eds., *The Economics of Urban Amenities*, Nova York: Academic Press.
- GRAVES, P. E. (1979), «A Life-Cycle Empirical Analysis of Migration and Climate, by Race», *Journal of Urban Economics* 6, 135-147.
- GRAVES, P. E. (1980), «Migration and Climate», *Journal of Regional Science* 20, 227-237.
- P. E. GRAVES (1983), «Migration with a Composite Amenity: The Role of Rents», *Journal of Regional Science* 23, 541-546.
- GRAVES, P. E. i P. D. LINNEMAN (1979), «Household Migration: Theoretical and Empirical Results», *Journal of Urban Economics* 6, 383-404.
- GRAVES, P. E. i J. REGULSKA (1982), «Amenities and Migration Over the Life-Cycle», en D. B. Diamond y G. J. Tolley (1982), eds., *The Economics of Urban Amenities*, Nueva York: Academic Press, capítol 10, 210-221.
- GREENWOOD, M. J. i D. SWEETLAND (1971), «The Determinants of Migration Between Standard Metropolitan Areas», *Demography* 9, 665-681.
- HARRIS, J. R. i M. P. TODARO (1970), «Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis», *American Economic Review* 40, 126-142.

- HATAWAY, D. E. (1960), «Migration from Agriculture: The Historical Record and its Meaning», *American Economic Review* 50 (Papers and Proceedings), 379-391.
- JEROME, J. G. (1926), *Migration and Business Cycles*, Nueva York: National Bureau of Economic Research.
- KNAPP T. A. y P. E. GRAVES (1989), «On the Role of Amenities in Models of Migration and Regional Development», *Journal of Regional Science* 29, 71-87.
- MADDOX, J. G. (1960), «Private and Social Costs of Movement of People out of Agriculture», *American Economic Review* 50 (Papers and Proceedings), 392-402.
- MASSEY, D. S. (1988), «Economic Development and International Migration in Comparative Perspective», *Population and Development Review* 14, 383-413.
- MUESER, P. R. i P. E. GRAVES (1995), «Examining the Role of Economic Opportunity and Amenities in Explaining Population Redistribution», *Journal of Urban Economics*, 37, 176-200.
- PNUD (1995), *Informe sobre el desarrollo humano*, México: Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo.
- RAVENSTEIN, E. G. (1885), «The Laws of Migration», Part 1, *Journal of the (Royal) Statistical Society* 48, 167-227.
- RICHMOND COOPER, J. M. (1994), «Migration and Market Wage Risk», *Journal of Regional Science* 34, 563-582.
- ROBACK, J. (1982), «Wages, Rents, and the Quality of Life», *Journal of Political Economy*, 90, 1257-1278.
- ROBACK, J. (1988), «Wages, Rents, and Amenities: Differences Among Workers and Regions», *Economics Inquiry* 26, 23-41.
- RÓDENAS, C. (1994), «Migraciones interregionales en España», *Revista de Economía Aplicada* 2(4), 5-36.
- SAEZ, F. (1995), «Flujos migratorios y mercado de trabajo: Algunas cuestiones de interés», V *Incontro di studio*, Associazione italiana per la collaborazione tra economisti di lingua neolatina/Colegio de Economistas de Madrid, Bertinoro (FO), 19-20 de mayo 1995 (mimeo).
- SCHACHTER, J. i P. G. ALTHAUS (1989), «An Equilibrium Model of Gross Migration», *Journal of Regional Science* 29, 143-159.
- SJAASTAD, L. A. (1962), «The Costs and Returns of Human Migration», *Journal of Political Economy* 70, 80-93.
- TAPINOS, G. (1974), *L'Economie des migrations internationales*, París: Armand Colin.
- TAPINOS, G. (1994), «International Migrations and Development», *Population Bulletin of the United Nations* n.º 36, Nueva York.
- TIEBOUT, C. M. (1956), «A pure theory of local expenditures», *Journal of Political Economy* 64, 416-424.
- TODARO, M. P. (1969), «A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries», *American Economic Review* 59, 138-148.
- VIANA, E. (1995), «Nueva realidad y perspectivas de los flujos migratorios en la Europa meridional», V *incontro di studio*, Associazione italiana per la collaborazione tra economisti di lingua neolatina/Colegio de Economistas de Madrid, Bertinoro (FO), 19-20 mayo 1995 (mimeo).
- VOITH, R. (1991), «Capitalization of Local and Regional Attributes into Wages and Rents: Differences Across Residential, Commercial and Mixed-Use Communities», *Journal of Regional Science*, 31, 127-145.

La integració regional: una oportunitat històrica per a les economies del Mediterrani

JOSEP LLADÓS

Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona i Universitat Autònoma de Barcelona

El Mediterrani és el punt de contacte d'un mosaic de cultures, de civilitzacions i de tradicions religioses molt diverses. Aquesta àmplia varietat de registres també es produeix en l'àmbit econòmic, on les diferències si bé no són antagòniques ni irreconciliables, també prenen una dimensió notable.

Separades per les riberes del mar, existeixen economies amb estructures polítiques diferenciades i amb graus de desenvolupament molt desiguals. La presència de variables econòmiques i socials molt diferents no hauria de ser obstacle per construir un espai comú de solidaritat i prosperitat, interpretant el Mediterrani més com a Mare Nostrum integrador que com a muralla protectora.

1. EL COMERÇ: PRINCIPAL FACTOR DE DEPENDÈNCIA

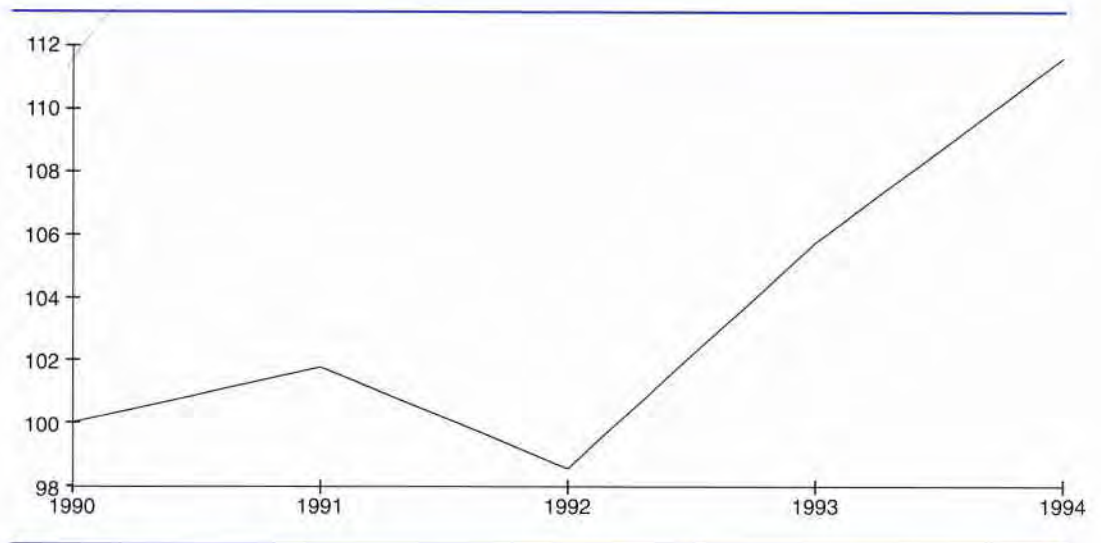
Totes les economies de la ribera sud i oriental del Mediterrani tenen, actualment, una dependència econòmica important de la Unió Europea, que es concreta tant en l'àmbit comercial com en els serveis —especialment en el turisme— i en les inversions directes. La connexió de la Unió Europea amb els països tercers mediterranis (PTM) té en l'àmbit demogràfic i laboral una mostra significativa de la intensitat del contacte existent entre els diferents pobles de la regió. Més de quatre milions d'emigrants procedents de les riberes sud i est del Mediterrani viuen en territori comunitari, cosa que representa quasi la meitat de la població estrangera no comunitària resident a la Unió Europea.

Però és en l'àmbit comercial on el grau de dependència pren una significació particular, en la mesura que els països que integren la Unió Europea són els principals socis comercials de la gran majoria d'aquestes economies.

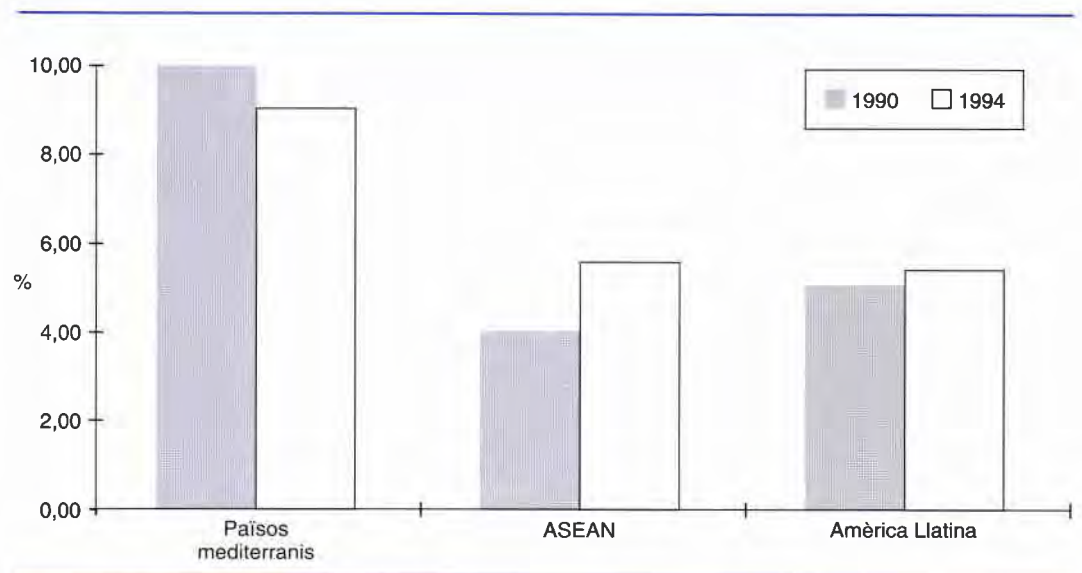
Les relacions comercials entre els països comunitaris i les economies del mediterrani sud i oriental han experimentat un avenç moderat els darrers anys, amb un creixement del 2,7 % en el període 1990-1994 (gràfic 1). Aquest dinamisme ha estat insuficient, però, per impedir una progressiva davallada del pes de la regió mediterrània en els intercanvis comercials de la Unió Europea. Els països tercers mediterranis protagonitzen actualment el 9 % dels intercanvis totals, que representa una activitat comercial de 100.000 milions d'ecus l'any. En el mateix període, s'ha produït un augment del pes d'altres àrees en desenvolupament en el comerç europeu, com és el cas del sud-est asiàtic o les economies d'Amèrica Llatina (gràfic 2). Tot i amb això, l'àrea mediterrània és el segon soci comercial de la Unió Europea i el primer soci pel que fa a les economies en desenvolupament.

En aquests anys, a més, la progressió de les exportacions de la Unió Europea als PTM ha estat molt superior: el 4,8 % anual, enfront del 0,2 % de les importacions. Com a resultat, el saldo comercial presenta un desequilibri important, que és favorable a la Unió Europea en més de 12.300 milions d'ecus l'any 1994, cinc vegades superior al de l'any 1991 (gràfic 3). Un superàvit d'aquesta magnitud no es produeix en el comerç europeu amb altres regions en desenvolupament. Així, la Unió Europea manté un dèficit comercial important amb els països de l'Associació de Nacions del Sud-est Asiàtic (ASEAN) i una situació propera a l'equilibri comercial amb el con-

GRÀFIC 1
INTERCANVIS COMERCIALS UNIÓ EUROPEA-PAÏSOS MEDITERRANIS (BASE ANY 1990 = 100)

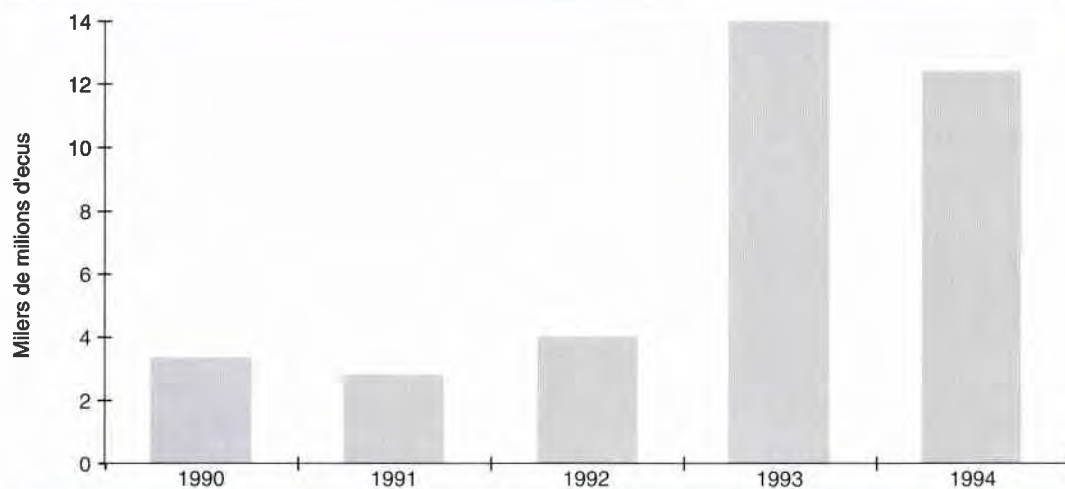
GRÀFIC 2
PARTICIPACIÓ EN EL COMERÇ EXTERIOR UNIÓ EUROPEA (%)

junt d'economies d'Amèrica Llatina. En conseqüència, el grau de cobertura exterior dels PTM se situa en el 77,6 %, nivell significativament inferior al 95,5 % de les economies llatinoamericanes o al 107,9 % dels països de l'ASEAN.

L'activitat comercial amb els PTM es concentra, principalment, en els cinc països europeus de major dimensió econòmica —Alemanya, França, Itàlia, Gran Bretanya i Espanya—, que agrupen conjuntament més del 80 % dels intercanvis comercials a la regió. Tots aquests països presenten, a més, saldos favorables en les relacions comercials amb els països de la ribera sud i oriental del Mediterrani. Tanmateix, aquesta presència dels intercanvis comercials és heterogènia entre les economies europees. Així, els països del Mediterrani sud i oriental tenen una participació molt superior en el comerç exterior de les economies mediterrànies de la Unió Europea, principalment a Grècia, Itàlia, Espanya i França. La dependència també és significativa a Portu-

GRÀFIC 3
SALDO COMERCIAL UNIÓ EUROPEA-PAÏSOS MEDITERRANIS (MILERS DE MILIONS D'ECUS)

gal i Bèlgica mentre que la presència de productes provinents dels PTM és comparativament molt inferior a Alemanya, Holanda, el Regne Unit, Irlanda i, sobretot, Dinamarca (quadre 1). El component de proximitat geogràfica dels mercats resulta, per tant, decisiu a l'hora de determinar els graus de penetració i les quotes de mercat dels intercanvis comercials mediterranis.

En el període 1991-94, l'estructura del comerç a la regió ha sofert modificacions d'una certa significació, sobretot pel que fa a les importacions europees procedents dels PTM (quadre 2).

QUADRE 1
PARTICIPACIÓ DELS PTM EN EL COMERÇ EXTERIOR DELS PAÏSOS DE LA UNIÓ EUROPEA (1994)

	Exportacions	Importacions
Bèlgica	13,8 %	7,0 %
Dinamarca	3,9 %	2,8 %
Alemanya	7,3 %	7,3 %
Grècia	34,2 %	16,6 %
Espanya	15,3 %	11,1 %
França	13,2 %	10,8 %
Irlanda	5,2 %	1,5 %
Itàlia	16,6 %	16,7 %
Holanda	8,6 %	4,5 %
Portugal	8,7 %	9,2 %
Regne Unit	6,2 %	3,2 %
Unió Europea	10,2 %	7,9 %

QUADRE 2
ESTRUCTURA DEL COMERÇ UNIÓ EUROPEA - PAÏSOS MEDITERRANIS

	1991		1994	
	Exportacions	Importacions	Exportacions	Importacions
Alimentació, begudes i tabac	8,3 %	7,9 %	8,8 %	7,7 %
Primeres matèries	3,0 %	4,2 %	3,2 %	4,3 %
Productes energètics	3,2 %	39,9 %	3,2 %	33,1 %
Productes químics	11,1 %	4,2 %	11,6 %	4,9 %
Maquinària i material transport	38,3 %	9,5 %	38,7 %	12,2 %
Altres manufactures	31,5 %	30,7 %	31,8 %	34,9 %
Reste	4,6 %	3,6 %	2,7 %	2,9 %
Total	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Font: Eurostat.

$$(1) \frac{(x_i + M_i) - |x_i - M_i|}{x_i + M_i} * 100$$

Així, ha disminuït progressivament el pes preponderant dels productes energètics dins de les exportacions d'aquests països, produint-se una major diversificació en favor de les exportacions de productes manufacturats. En canvi, es manté a un nivell molt baix la presència en el comerç mediterrani dels aliments i de les primeres matèries.

D'altra banda, tot i la menor importància relativa dels mercats mediterranis com a destí de les exportacions europees, el grau de penetració ha augmentat significativament en el cas dels productes primaris. En canvi, tot i el descens en la quota de mercat de les exportacions dels PTM a la Unió Europea, el conjunt de productes manufacturats han millorat la seva presència relativa en el total d'importacions europees (quadre 3). Aquests dos canvis podrien induir a pensar tant en una modificació significativa dels avantatges comparatius entre la regió nord i la regió sud i est del Mediterrani, com també en un creixent patró de comerç intraindustrial, en principi poc probable entre economies amb graus de desenvolupament molt desiguals, que portaria a una menor especialització productiva entre les diferents regions de l'àrea.

Per contrastar aquestes hipòtesis cal tenir en compte, en primer lloc, que els PTM exclusivament mantenen un superàvit en les seves relacions exteriors amb la Unió Europea en els intercanvis de productes energètics mentre que el comerç de productes alimentaris i de primeres matèries presenta una situació propera a l'equilibri i, en canvi, el comerç de manufactures ofereix un saldo molt favorable per als països europeus, en especial pel que fa a la maquinària i al material de transport on el grau de cobertura del comerç per als PTM és inferior al 25 %.

Del càlcul de l'índex de Grubel-Lloyd¹ (quadre 4), com a indicador del pes del comerç intraindustrial en la regió, s'observa que, pel conjunt del comerç, l'índex no mostra ni variacions molt significatives ni una tendència clara d'evolució entre 1991 i 1994. L'anàlisi més detallada pels sectors disponibles evidencia la presència dels valors més baixos de l'índex en els productes químics, la maquinària i material de transport i els productes energètics, tot i que en aquest darrer cas l'índex mostra una tendència a l'alça. De fet, la presència d'aquests valors evidencia l'existència d'uns patrons d'especialització productiva basada en dotacions de recursos i, per tant, en avantatges de preus i costos comparatius entre les dues riberes de l'àrea. Un altre element que també resulta significatiu en l'anàlisi per sectors és la progressiva pèrdua de valor de l'índex en el cas dels productes alimentaris.

QUADRE 3
PRESENCIA DELS PAÏSOS MEDITERRANIS EN L'ESTRUCTURA DEL COMERÇ EXTERIOR DE LA UNIÓ EUROPEA

	1991		1994	
	Exportacions	Importacions	Exportacions	Importacions
Alimentació, begudes i tabac	12,2 %	9,0 %	12,6 %	7,9 %
Primeres matèries	14,4 %	5,2 %	14,7 %	4,6 %
Productes energètics	14,1 %	24,3 %	13,0 %	22,4 %
Productes químics	10,0 %	5,6 %	8,9 %	5,2 %
Maquinària i material transport	10,2 %	2,8 %	9,1 %	3,1 %
Altres manufactures	11,2 %	9,3 %	10,9 %	8,7 %
Total	10,8 %	8,8 %	10,2 %	7,9 %

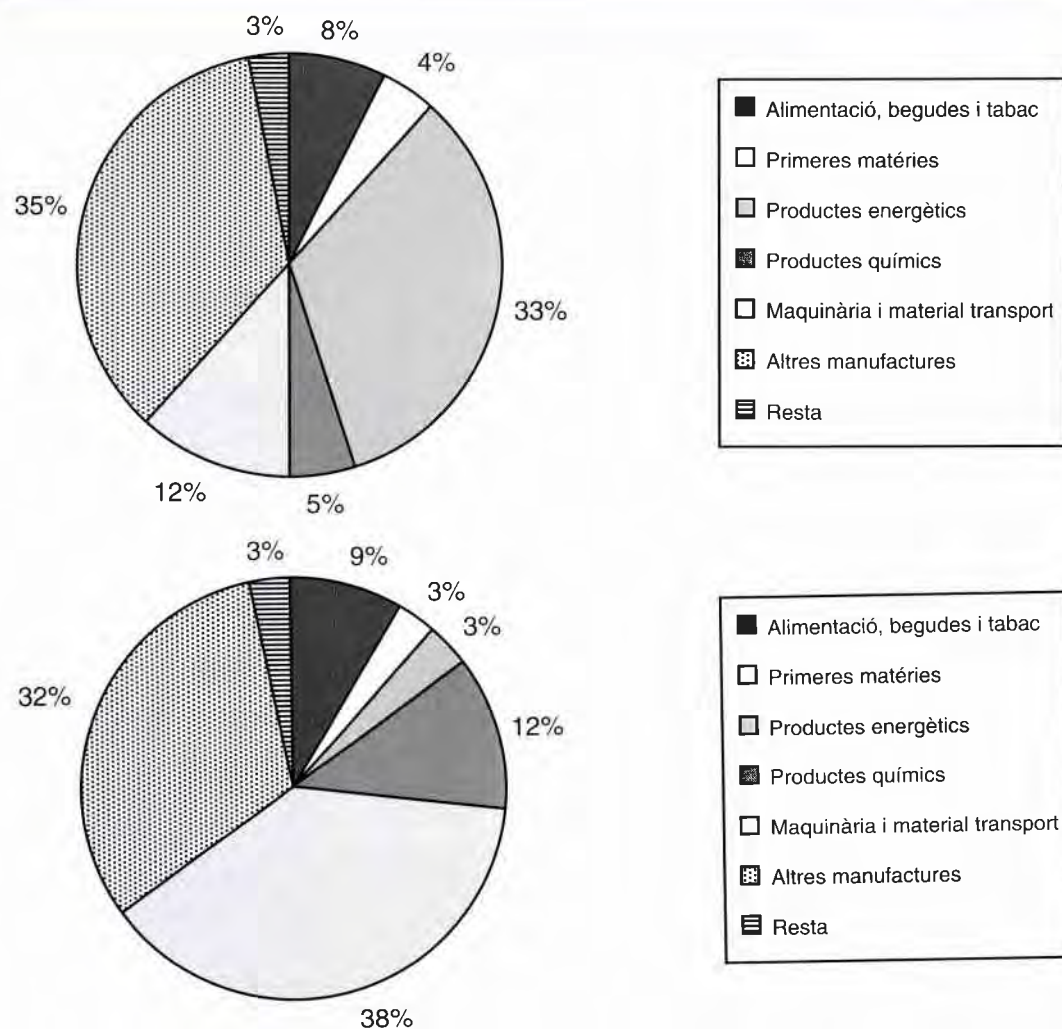
QUADRE 4
ÍNDEX DE COMERÇ INTRAININDUSTRIAL*

	1991	1992	1993	1994
Alimentació, begudes i tabac	94,7	89,0	74,9	80,6
Primeres matèries	84,7	95,2	91,9	97,5
Productes energètics	15,8	13,9	20,7	22,5
Productes químics	52,7	47,9	42,4	49,7
Maquinària i material transport	38,2	40,3	34,4	39,3
Altres manufactures	96,2	94,3	86,9	91,9
Reste	85,1	78,9	94,9	91,8
Total	60,8	60,6	56,6	61,9

(*) Índex de Grubel-Lloyd.

GRÀFICS 4 I 5
DISTRIBUCIÓ DE LES EXPORTACIONS DELS PTM A LA UNIO EUROPEA (1994)

$$(2) \frac{(x_i - M_i)}{(x_i + M_i)} = \frac{\Sigma(x_i - M_i)}{\Sigma(x_i + M_i)}$$

Cal contrastar, doncs, en quins sectors les economies mediterrànies disposen d'avantatges comparatius i com aquests han evolucionat en els darrers anys. Mitjançant la construcció de l'índex d'avantatge comparatiu revelat² (quadre 5), s'observa una posició comercial favorable a la Unió Europea sobretot en maquinària i material de transport i en els productes químics, mentre que pel que fa als PTM es revela un clar avantatge de competitivitat en el cas dels productes energètics.

Si s'observa l'evolució d'aquest índex en el període 1991-94, es pot deduir que millora de forma lenta però progressiva la competitivitat dels productes manufacturats per part dels PTM, resultat probable de la industrialització de la regió sud i oriental i del flux d'inversió exterior cap aquestes economies mentre que, en canvi, es pot induir una teòrica situació d'avantatge comparatiu en els productes alimentaris en favor de la Unió Europea. Aquestes dues tendències observades es troben directament afectades per la política comercial de la Unió Europea, tant pel que fa als contingents aplicats a les importacions de productes tèxtils com als preus mínims d'importació als productes agrícoles procedents dels PTM. La major liberalització d'aquests dos sectors, associada als acords de la Ronda Uruguai del GATT i al procés d'integració regional, reorientarà aquests fluxos comercials en favor dels PTM.

QUADRE 5
INDEX D'AVANTATGE COMPARATIU REVEL·LAT

	1991	1992	1993	1994
Alimentació, begudes i tabac	2,64	6,13	9,80	6,77
Primeres matèries	-17,95	-9,73	-7,24	-15,07
Productes energètics	-86,83	-90,98	-94,66	-90,08
Productes químics	44,67	47,19	42,29	37,67
Maquinària i material transport	59,17	54,85	50,21	48,13
Altres manufactures	1,17	0,77	-2,24	-4,51
Reste	12,25	-26,00	-20,40	-4,39

2. LA COOPERACIÓ DE LA UNIÓ EUROPEA EN LA REGIÓ

L'atenció preferent al Mediterrani ja va estar present en la política exterior comunitària en les primeres etapes del procés d'integració europea, amb l'anomenada *Política Global Mediterrània*. L'impuls als acords comercials preferents i l'assistència directa mitjançant protocols financers van ser els instruments bàsics de la cooperació europea en la regió.

El pas següent es va concretar en la *Política Mediterrània Renovada*, dirigida a accelerar el desarmament aranzelari en la regió i reforçar el suport financer, impulsant projectes regionals mitjançant les accions de cooperació horitzontal.

Però el canvi substancial en l'orientació de la política exterior europea en favor de l'àrea mediterrània ha sorgit de les cimeres europees més recents. L'any 1994 va marcar un punt d'inflexió qualitatiu. A la Cimera de Corfú, el Consell Europeu va urgir a aprofundir en les relacions amb els socis mediterranis i en el següent Consell Europeu, a Essen, es va declarar el Mediterrani *zona prioritària estratègica* i es va anunciar l'establiment d'una *associació euromediterrània*.

Posteriorment, el juny de 1995, el Consell Europeu de Cannes va concretar, en primer lloc, l'objectiu d'un espai euromediterrani basat en el lliure comerç, a aplicar com a més tard l'any 2010 i, en segon lloc, la dotació a partir de 1997 del programa MEDA de suport a la transició econòmica, al millor equilibri socioeconòmic en l'àrea i a la integració comercial. La Unió Europea adopta, doncs, una estratègia integrada de caràcter associatiu, substituïnt el tracte preferent per l'obertura de mercats.

S'aprova també la dotació de 4.685 milions d'ecus en forma de recursos pressupostaris de la Unió Europea destinats a la cooperació financera en la regió durant el període 1995-99 (quadre 6). A aquesta quantitat caldrà afegir les operacions creditícies del Banc Europeu d'Inversions (BEI), estimades en 5.000 milions d'ecus addicionals. A hores d'ara, ja s'han concretat acords d'associació amb Xipre, Malta, Turquia, Tunísia, Israel i el Marroc, i està prevista una extensió propera d'aquests acords a Egipte, Jordània i el Líban, com també a Algèria, Síria i els Territoris Autònoms Palestins.

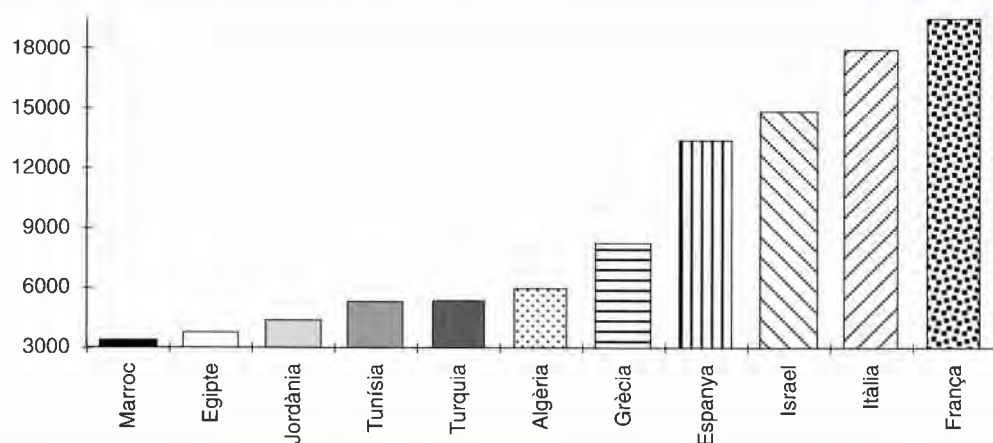
Les línies de cooperació apuntades pels acords signats van en la direcció d'incloure un compromís temporal per a l'establiment d'una zona de lliure comerç, disposicions relatives a la

QUADRE 6
COOPERACIÓ FINANCERA AMB ELS PAÏSOS TERCERS MEDITERRANIS (1995-99)

Anys	Milions d'ecus
1995	550
1996	900
1997	1.000
1998	1.092
1999	1.143
Total	4.685

Font: Consell Europeu de Cannes (juny de 1995)

GRAFIC 6
PNB PER HABITANT SEGONS PPA (1992)

llibertat d'establiment, la liberalització dels serveis, la lliure circulació de capitals i la defensa de la competència, la cooperació econòmica, social i cultural, i l'establiment d'un diàleg polític regular. En els casos de cooperació més antiga, l'objectiu d'integració és més ambiciós. Pel que fa a Malta i Xipre, en el segon semestre de l'any en curs es produiran les negociacions finals que han de concretar la seva adhesió a la Unió Europea. En el cas de Turquia, en aquest any entra en vigor l'acord d'unió duanera amb la Unió Europea.

Finalment, a la Conferència Euromediterrània de Barcelona s'ha refermat la importància d'assolir un desenvolupament socioeconòmic sostenible i equilibrat a la regió, a fi de crear una zona de prosperitat compartida i s'ha especificat un programa concret de col·laboració econòmica i financera.

3. LA VERTEBRACIÓ ECONÒMICA DEL TERRITORI

Mentre que els països de la Unió Europea han experimentat durant els darrers anys un progrés accelerat de la qualitat de vida dels seus ciutadans i de les relacions comercials mútues, els països del nord d'Àfrica i del Mediterrani oriental han vist com aquestes variables evolucionaven menys positivament en el temps.

Alguns dels PTM han mostrat un dinamisme econòmic important durant els darrers anys i en moltes d'aquestes economies s'han observat avenços socials molt significatius, especialment en l'àmbit sanitari i educatiu. Tot i amb això, hi ha països mediterranis que tenen encara problemes de tensions en les estructures polítiques internes i d'altres afronten resistències a les reformes que pretenen modernitzar la seva economia.

A hores d'ara, la interdependència ja és important entre els principals actors mediterranis, però continua pendent el repte de millorar la cohesió del territori. Diferents factors, vinculats a l'estructura econòmica mateixa dels PTM i a les seves relacions comercials i productives, dificulten assolir aquest objectiu. Alguns d'ells serien:

1. Una pressió demogràfica elevada, amb taxes de creixement anual de la població superiors al 2 %. Tot i que els principals països del Magrib semblen haver iniciat la seva transició demogràfica, les taxes de creixement demogràfic previstes per als propers anys encara se situen a nivells molt superiors als de les economies europees del Mediterrani. El centre de gravetat poblacional es desplaçarà progressivament cap al sud-est del Mediterrani. Una forta pressió demogràfica, sense contrapartides en acceleració del ritme de creixement econòmic, ha agreujat la situació

de pobresa en algunes economies de la regió. Els ritmes d'augment demogràfic més elevat han estat vinculats negativament a l'evolució de la renda per habitant en la regió. El cas de Jordània ha resultat el més paradigmàtic (quadre 7).

2. Una dependència important de l'agricultura, que encara representa més del 15 % del PIB en la majoria dels països. Tot i mantenir una participació relativa important en el PIB i en les exportacions d'algunes economies de la ribera sud del Mediterrani, el sector agrícola ofereix un rendiment escàs. El percentatge de la superfície conreada és molt reduït —el 4 % en els països del Magrib— i, a més, està vinculat a unes condicions climàtiques i productives poc favorables —menys del 10 % de la superfície gaudeix d'accés al regadiu. En conseqüència, les possibilitats de rendiment agrari resulten molt limitades, en comparació amb les ofertes per les explotacions europees.

Una distribució molt heterogènia de la terra, el fracàs de les polítiques de promoció i l'existència de conflictes envers la possessió de la terra també han dificultat els intents de millorar els rendiments productius del sector i han generat tensions socials i econòmiques en termes d'acceleració del fenomen migratori des del camp a les zones urbanes i un creixent dèficit comercial en els intercanvis agroalimentaris. A més, en algunes economies la transformació de les estructures productives ha avançat de forma regressiva, i els darrers anys s'ha produït un augment de la importància de l'agricultura en el PIB que ha acompanyat el procés de desindustrialització de l'economia. Així, a Algèria la participació de la indústria en el PIB recula 14 punts entre 1980 i 1993.

3. Una diversificació reduïda de la producció i dels intercanvis comercials, amb una participació preponderant dels productes primaris i de la indústria tèxtil. Les economies del Mediterrani sud i oriental són fortament depenents del comerç exterior i presenten un apreciable grau d'obertura exterior en comparació amb altres regions en desenvolupament. Aquesta alta dependència exterior fa més vulnerable aquestes economies als canvis conjunturals en els mercats exteriors i a l'evolució de la relació real d'intercanvi.

Tot i haver-se moderat en els darrers 20 anys, continua predominant la presència dels productes energètics o d'altres del sector primari en les exportacions dels principals països de la regió. A més, el pes de les exportacions dels productes tèxtils, amb poc valor afegit, continua sent molt important. Malgrat la millora observada, les exportacions dels països mediterranis estan, doncs, poc diversificades. A més, la caiguda de la demanda exterior i les fortes oscil·lacions en els preus de l'energia o dels productes bàsics han empitjorat significativament la relació real d'intercanvi dels països del nord d'Àfrica. En el període 1977-95 la relació real d'intercanvi dels països en desenvolupament on predominaven els productes agrícoles en les seves exportacions ha caigut a un ritme del 2,2 % anual. Els resultats no són excessivament millors en el cas de predomini de les exportacions de combustibles (—0,7 %) o de minerals (—0,6 %). Aquesta pèrdua de capacitat de compra de les exportacions s'explica per un comportament menys favorable, en aquests anys, dels preus dels productes bàsics (creixen un 2,1 % anual), en comparació amb els preus de les manufactures (4,3 %) que continuen sent el component principal de les importacions dels PTM.

De fet, en aquelles economies en les quals la presència dels productes primaris en les ex-

QUADRE 7
INDICADORS ECONÒMICS DE LES ECONOMIES MEDITERRÀNIES

	Egipte	Marroc	Jordània	Túnia	Algèria	Turquia	Israel	Grècia	Espanya	Itàlia	França
PIB, Milers de Milions \$ (1994)	51,6	28,8	6,0	15,7	46,8	176,4	73,5	77,8	482,8	1.017,8	1.419,9
Creixement anual població (1980-82)	2,4	2,5	4,9	2,3	2,8	2,3	2,3	0,5	0,4	0,2	0,5
Creixement anual PIB per habitant (1980-82)	1,8	1,4	—5,4	1,3	—0,5	2,9	1,9	1,0	2,9	2,2	1,7
Creixement anual del consum públic (1980-92)	2,9	4,9	—	3,9	4,2	3,4	0,7	2,1	5,4	2,6	2,2
Creixement anual del consum privat (1980-92)	3,1	4,0	—	3,5	1,9	6,2	5,3	3,5	3,4	3,0	2,4
Creixement anual de la inversió (1980-92)	—0,6	2,6	—	—0,3	—3,3	2,5	5,1	—0,5	5,9	2,2	2,7
% Deute extern/PIB (1992)	67,7	71,2	163,2	49,6	59,9	47,8	—	—	—	—	—
% Servei del deute extern/Exportacions (1992)	15,5	23,6	20,0	20,6	71,3	31,9	—	—	—	—	—

Font: Banc Mundial i Fons Monetari Internacional.

QUADRE 8
FLUXOS NETS D'INVERSIÓ EXTERIOR DIRECTA (MILIONS DE DÒLARS)

	1986	1991	1992	1993
Jordània	23	-12	41	-34
Marroc	1	320	424	522
Síria	65	62	67	70
Algèria	5	12	12	15
Egipte	1.217	253	459	493
Turquia	125	810	844	636
Xipre	46	67	107	107
Israel	80	-73	-112	-374
Total països mediterranis	1.562	1.439	1.842	1.435
% del total dels països en desenvolupament:				
Països mediterranis	15	4	4	2
Est d'Àsia	35	38	44	55
Amèrica Llatina	36	33	29	24

Font: Banc Mundial i Fons Monetari Internacional

portacions es manté per sobre del 50 %, s'ha observat una intensa davallada de la relació real d'intercanvi i els resultats menys satisfactoris en matèria d'equilibri exterior. Una insuficient aflluència de capital exterior que transfereixi tecnologia avançada i modernitzi les estructures productives, la presència reduïda en el PIB de la producció de manufactures amb elevat valor afegit, l'escassa penetració en els mercats europeus i la feblesa del comerç intraregional, que explica menys del 5 % dels intercanvis comercials dels PTM, també han dificultat un avenç significatiu en la diversificació de les exportacions.

4. La insuficiència d'estalvi intern i d'inversió exterior. Els fluxos nets d'inversió estrangera directa cap a les economies del Mediterrani sud i oriental continuen sent insuficients, en la mesura que en el període 1991-93 la regió només va rebre el 3 % del total d'inversió directa exterior dirigida a les economies en desenvolupament. La pèrdua d'atractiu és significativa ja que, el 1986, aquestes economies absorben el 15 % dels fluxos de capital extern. La capacitat de captura de la inversió exterior ha estat, per tant, considerablement inferior a la mostrada per Amèrica Llatina o, sobretot, per les economies de l'est d'Àsia (quadre 8).

La manca d'estalvi intern i l'aflluència insuficient de capital privat cap a aquestes economies han dificultat, a més, un descens sostingut dels ratios d'endeutament exterior respecte del PIB i del servei del deute respecte dels ingressos per exportacions, en la mesura que els crèdits exteriors han continuat sent un element indispensable en el finançament del dèficit per compte corrent. A més, tot i que la inversió presenta ritmes molt baixos de creixement —fins i tot ha evolucionat negativament els darrers anys en la majoria dels PTM—, el dèficit exterior ha augmentat com a resultat de les reduïdes taxes d'estalvi intern.

Una distribució personal molt heterogènia de la renda i la presència d'un sector públic poc eficaç i excessivament dimensionat, dificulten la millora en les taxes d'estalvi. La participació del consum públic en el PIB, a més, és significativament elevada en els PTM, perquè des de 1980 el consum públic ha estat el component del PIB amb un comportament més dinàmic, principalment a l'àrea del Magrib.

4. CONCLUSIONS: LES PRIORITATS EN LA COOPERACIÓ MEDITERRÀNIA

La persistència dels desequilibris descrits demostra que encara cal consolidar les reformes en alguns dels països mediterranis, a fi de vertebrar econòmicament tot el territori i, per tant, de garantir que la cooperació tècnica i financera, que dona suport a les reformes econòmiques i a l'estabilitat política, sigui un eficaç pas previ a la liberalització comercial.

En aquest objectiu, el paper de la Unió Europea és decisiu. Sense un esforç important

de la comunitat internacional, l'estratègia de relançar la regió no portarà als resultats esperats. La política de suport a la regió s'hauria d'assentar, en primer lloc, sobre una generosa aportació externa, tant en forma de contribució financera des dels diferents nivells d'administració com de cooperació econòmica des del sector privat. D'altra banda, els millors resultats de les polítiques que tracten d'afavorir el desenvolupament econòmic d'una regió sempre han anat de la mà d'una liberalització comercial. Si Europa desitja cohesió i estabilitat política i prosperitat econòmica en el Mediterrani, haurà de reforçar, per tant, tots els mecanismes disponibles de cooperació.

En contrapartida, de l'estratègia d'integració econòmica regional, els països europeus han d'obtenir oportunitats més favorables d'accés a uns mercats amb elevat potencial de demanda, com també de deslocalització industrial cap a una àrea propera, estratègies que són necessàries per mantenir o millorar la posició competitiva en un entorn de globalització dels mercats i gran dinamisme dels factors de competitivitat.

Cal tenir en compte també que la creació d'una zona de lliure comerç podria produir efectes negatius, principalment en l'àmbit de l'asimetria en el repartiment dels guanys i dels costos. La presència de divergències econòmiques i socials molt importants entre els pobles del Mediterrani fa pensar que apareixeran regions, sectors o col·lectius socials que resultin perjudicats amb la integració econòmica, particularment pel que fa als territoris més endarrerits econòmicament, als col·lectius laborals menys qualificats o a les activitats més protegides respecte a l'exterior i que, per tant, són menys competitives. La necessitat de disposar, doncs, d'ambiciosos instruments financers de compensació obliga que la integració mediterrània no sigui un objectiu a assolir còmodament. Haurà de ser acompanyada d'un conjunt d'iniciatives per part dels agents econòmics que catalitzin el procés:

- Facilitar que la inversió directa exterior actuï com a instrument eficaç per oferir recursos financers i transferir tecnologia a les economies menys desenvolupades. Caldrà garantir que aquestes inversions no rebin un tracte discriminatori i que, per tant, no es desvirtui el rendiment previst de les estratègies de localització industrial en aquests països. Convindrà, alhora, dinamitzar els agents privats interns mitjançant les mesures fiscals que siguin necessàries per reforçar el nivell d'estalvi d'aquestes economies.

- Una nova estructura institucional podria optimitzar, sota els principis d'eficiència i subsidiarietat, el funcionament de la nova estratègia de suport al desenvolupament de la regió, com un Banc de Desenvolupament Mediterrani —que substitueixi o complementi el suport del BEI en el finançament dels projectes d'inversió regional— o la creació d'agències mediterrànies en els àmbits del medi ambient, la recerca tecnològica o l'energia.

- Incentivar la liberalització comercial també entre els mateixos PTM. En aquest sentit, la recent Cimera de Casablanca va posar en funcionament les bases per a la creació en el futur d'un mercat comú a l'Orient Mitjà. Un acord d'integració d'aquestes característiques ofereix possibilitats de desenvolupament comercial importants mentre que, alhora, una major integració comercial entre els PTM reforçaria la fortalesa dels seus mercats interns i la capacitat d'atracció de les inversions exteriors.

- Reconciliar el desenvolupament econòmic amb la protecció del medi ambient, per assolir un desenvolupament sostenible de la regió. Particular atenció mereixen els problemes d'abastament i sanejament d'aigua.

- Dissenyar un sistema de transport i comunicacions en l'espai mediterrani que faciliti l'expansió dels fluxos comercials, millori l'eficàcia de les infraestructures, fomenti el transport intermodal i desenvolupi les noves infraestructures necessàries per a la connexió amb les xarxes europees.

- Facilitar una major diversificació de la producció agrícola, propiciar un desenvolupament rural integrat i fomentar la cooperació entre organitzacions sectorials.

- Finalment, activar el paper de les organitzacions econòmiques intermèdies ja existents en la regió —com és el cas de l'Associació de Cambres de Comerç del Mediterrani—, a l'hora

d'impulsar els acords entre empreses a l'interior de la zona mediterrània i servir de fòrum i d'instrument de contacte permanent entre agents econòmics que permeti agilitzar el procés d'obertura exterior mitjançant acords en matèria d'homologació tècnica, normes d'estandardització, certificacions de qualitat o d'altres possibles obstacles no aranzelaris a la integració.

En definitiva, caldrà tenir present que la cooperació en la regió només tindrà èxit si s'activen els mecanismes de debat i de contacte entre els diferents països. El diàleg mediterrani, sens dubte, haurà de ser protagonitzat per les societats mateixes.

Bibliografia

- BANC MUNDIAL (1994), «Informe sobre el desarrollo mundial».
- BATALLER, F. i JORDÁN, J. M. (1995), «El Mediterráneo sur y oriental y la UE: las relaciones comerciales y su entorno estratégico». ICE. Revista de Economía, 744-745.
- CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ DE BARCELONA. (1995), «L'economia euromediterrània».
- COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES, (1994), «La situación demográfica en la Unión Europea. Informe 1994». Com (94) 595.
- EUROSTAT. (1991-1994), «Statistiques du Commerce Extérieur».
- FONS MONETARI INTERNACIONAL. (1995), «Anuario de Estadísticas Financieras Internacionales».
- FONS MONETARI INTERNACIONAL. (1994-1995). «Perspectives de la economía mundial».
- FÒRUM CIVIL EUROMED. (1995), «Declaració civil de Barcelona».
- KHADER, BICHARA (1995a), «El muro invisible». Icaria.
- KHADER, BICHARA (1995b), «Europa y el Mediterráneo». Icaria.
- MIR, PERE (1995), «Crisi i subdesenvolupament: El cas del Magrib». A Esteve Oroval Planas, «Crisi econòmica i nou context internacional».
- NAIR, SAMI (1995), «Mediterráneo hoy». Icaria.

La conferència euromediterrània

Una sinopsi dels fòrums de la Mediterrània a Barcelona

JORDI BACARIA

Universitat Autònoma de Barcelona i Institut Català de la Mediterrània

El 27 i 28 de novembre de 1995, va tenir lloc a Barcelona la Conferència Euromediterrània, a la qual van assistir els Ministres d'Afers Estrangers dels 15 països membres de la UE i els Ministres d'Afers Estrangers dels 12 països socis mediterranis de la Unió Europea. En la seva declaració final (Declaració de Barcelona), convenen en establir tres eixos de col·laboració global Euromediterrània, mitjançant un diàleg polític regular i més intens, el desenvolupament de la cooperació econòmica i financera i una més gran consideració de la dimensió social, cultural i humana.

Un aspecte de la Conferència Euromediterrània de Barcelona que cal assenyalar, es que representa un punt de inflexió en la política mediterrània de la Unió Europea i dels seus socis mediterranis vers el plantejament dels objectius d'associació econòmica. La iniciativa de la Unió Europea en aquesta estratègia global mediterrània és decisiva. A la Cimera Europea de Corfú, al juny de 1994, es planteja la possibilitat de realitzar aquesta Conferència Euromediterrània. El Consell Europeu d'Essen, de desembre de 1994, concreta l'establiment d'una associació Euromediterrània. En el Consell Europeu de Cannes, al juny de 1995 es decideix la proposta d'anar vers una àrea de lliure comerç Euromediterrània, que s'hauria d'assolir a l'any 2010 i la dotació d'ajuda financera.

El capítol de la cooperació econòmica i financera, i sense que això signifiqui restar importància als de col·laboració en el àmbit social, cultural i humà, la Conferència Euromediterrània ha motivat un significatiu debat sobre les possibilitats de desenvolupament dels països de la Mediterrània. Lògicament, dues iniciatives de la Unió Europea, la de crear una àrea de lliure canvi Euromediterrània amb l'objectiu de que sigui factible l'any 2010, i la de dotar una assistència financera amb crèdits per un import de 4.685 ecus pel període 1995-1999 en forma de fons pressupostaris, —als quals s'hauria d'afegir les intervencions del Banc Europeu d'Inversions per un import equivalent—, han estat prou importants per estimular aquest debat econòmic. Però el programa de treball de la Conferència Euromediterrània, abasta aspectes més concrets de l'àmbit econòmic, tal com el de la indústria i les pimes, el de l'agricultura, el transport, la energia, les telecomunicacions, el medi ambient, la planificació regional, el turisme, la ciència i la tecnologia, l'aigua, i la pesca. Aspectes tots ells que són d'una gran importància estratègica i que afecten plenament el futur desenvolupament econòmic dels països de la Mediterrània.

D'aquesta manera, la política de la Unió Europea vers aquesta àrea, adquireix a partir de la Conferència Euromediterrània, una perspectiva de globalitat que abans no havia tingut. Des del punt de vista econòmic, aquesta globalitat queda representada per l'objectiu de aconseguir una integració econòmica, no sols en el reforçament dels acords bilaterals de la UE amb els seus socis mediterranis, sinó a més amb un objectiu multilateral de millorar els intercanvis comercials entre els països mediterranis, intercanvis que avui per avui són molt febles. La iniciativa de la consecució d'una àrea de lliure comerç, es reforça amb el nou concepte d'associació econòmica entre empresaris de les dues riberes i amb el concepte de cooperació descentralitzada on els ac-

tors de la societat civil esdevenen protagonistes en el desenvolupament d'aquestes relacions econòmiques, que a més poden comptar amb un incrementat suport financer de la UE.

Amb aquests plantejaments previs no és estrany, doncs, que l'anunci de la celebració de la Conferència Euromediterrània i el coneixement de les propostes, hagi estat un punt de referència per convocar simultàniament des de diferents iniciatives, un ampli ventall de fòrums i seminaris per debatre i posicionar-se en el nivell més descentralitzat de la societat civil, de les ciutats i de les regions, sobre les propostes de la Unió Europea i la «Declaració de Barcelona» aprovada per unanimitat pels Estats representants a la Conferència.

En resum, uns debats que al mateix temps que han permès discutir sobre les nombroses expectatives del potencial de desenvolupament econòmic de l'àrea, no han escatimat crítiques a diferents aspectes econòmics i polítics vinculats a aquest procés. Amb tot, cal destacar un punt en comú en tots ells, el de la necessitat que, la col·laboració entre els Estats, compti amb el suport i la col·laboració, en els nivells de la administració local i regional més properes als ciutadans i també amb les iniciatives de la societat civil dels diferents països implicats, per tal que els projectes que es portin a terme siguin efectius i no quedin com a propostes impossibles de realitzar.

Només assenyalar per concloure aquesta breu sinopsi, que en la taula adjunta es presenten les reunions i fòrums que estan directament relacionades amb la celebració de la Conferència Euromediterrània a Barcelona, i per tal de veure el procés, cronològicament es comença amb la de Tabarka (amb representants d'alguns dels Estats implicats). No tots els fòrums han tingut lloc a Barcelona, però si la seva major part. Seguint —i en aquest cas reforçant en escriu— la tradició de celebrar de manera emblemàtica, en paral·lel a la reunió «oficial» dels Governos, las convocades per iniciatives descentralitzades. Aquestes reunions, que aprofiten el ressò de les oficials davant la opinió pública, tenen com a finalitat, influir les mateixes decisions dels governs, criticar-les i oferir perspectives alternatives, i també bé donar-li suport i explotar les possibilitats de treball conjunt. En el ampli ventall de reunions i resolucions dels fòrums de la Mediterrània a Barcelona s'hi troben totes aquestes possibilitats. La simple enumeració que es presenta té aquest objectiu clarificador. L'avaluació per tant, no s'ha de buscar en aquestes línies de presentació.

SINOPSI DELS FÒRUMS CELEBRATS ENTORN LA CONFERÈNCIA EUROMEDITERRÀNIA DE BARCELONA

FÒRUM: OBJECTIUS I TEMES DE DEBAT	DATA	INICIATIVA DE:	LLOC
Fòrum de Tabarka Donar a conèixer els acords de la UE del Consell de Cannes, preparatori de la Conferència Euromediterrània.	28/29 de juliol	Tunísia (Ministres d'Afers exteriors d'Egipte, Espanya, França, Itàlia, Malta, Portugal y Turquia, i representants de Grècia i Marroc).	Tunísia
Cimera Empresarial Euromediterrània Reunió de representants de 27 països amb l'objectiu de establir les bases de la futura àrea de lliure canvi. Les resolucions es comuniquen a la Conferència Euromediterrània.	24-25 d'octubre	CEOE	València
Fòrum d'Amman Segona reunió dels països MENA, continuació de la celebrada a Casablanca el 1994. Reunió d'empresaris i dirigents polítics per recolzar i afavorir les perspectives de pau i desenvolupament econòmic en el Mediterrani.	29/31 d'octubre	Conferència dels Països MENA (Països de Nord d'Àfrica i Pròxim Orient)	Amman
Conferència Mediterrània Alternativa Avaluació crítica dels objectius de la Conferència Euromediterrània. Reivindicació de la societat civil en el procés de desenvolupament del Mediterrani.	24/28 de novembre	Organitzacions-No-Governamentals (ONG'S)	Barcelona
Fòrum de les Regions Mediterrànies de la Unió Europea Sol·licitar la participació de les regions en el procés de construcció del Mediterrani. Que s'afirmi en el pla institucional el paper del Comitè de les regions en el desenvolupament del diàleg Mediterrani.	26 de novembre	Presidents de les Regions Mediterrànies de la Unió Europea	Barcelona
II Conferència de Ciutats de la Mediterrània Reclamar l'atenció per a les ciutats en els nous programes de cooperació mediterrànies. Oferir a les ciutats com agents de la cooperació.	27/28 de novembre	Ajuntament de Barcelona i I Conferència de Ciutats	Barcelona

SINOPSI DELS FÒRUMS CELEBRATS ENTORN LA CONFERÈNCIA EUROMEDITERRÀNIA DE BARCELONA (continuació)

FÒRUM: OBJECTIUS I TEMES DE DEBAT	DATA	INICIATIVA DE:	LLOC
Seminari Internacional «El futur de la PAC a la Mediterrània» Reunió de representants de les unions agràries estatals i del sud d'Europa per valorar les repercussions pel sector agrari de la creació de l'àrea de lliure canvi. Inclou manifestació reivindicativa.	27 de novembre	COAG - Unió de Pagesos	Barcelona
Reunió de las Cambres Europees amb l'Associació de Cambres del Mediterrani (ASCAME) Coincidint amb la Conferència Euromediterrània, reunió de treball d'àmbit Europeu i Mediterrani, de EUROCHAMBRES i ASCAME.	28 de novembre	Cambra Oficial de Comerç Indústria i Navegació Barcelona	Barcelona
FORUM CIVIL EUROMED Trobada de 1.117 representants de la societat civil, reunits en 11 fòrums de treball. Crear un escenari de cooperació a través dels agents socials, econòmics i culturals d'Europa i la Mediterrània.	29/30 de novembre i 1 de desembre	Institut Català de la Mediterrània. Generalitat de Catalunya	Barcelona
Cimera Económico-Social Euromediterrània Reunió dels Consells Socials d'Espanya, França, Grècia, Itàlia, Portugal, Algèria, Marroc, Tunísia, el Comitè Econòmic i Social de las CE i representants d'altres països d'Europa i el Mediterrani. Proposta de celebrar una Cimera anual Econòmica Social Euromediterrània per avaluar la col·laboració Euromediterrània.	12/13 de desembre	Consejo Económico y Social de España	Madrid
Seminari «Joventut i Mediterrània» Trobada de personalitats significatives del món juvenil de 14 països de la Mediterrània amb l'inici de començar la col·laboració.	13/17 de desembre	Secretaria General de Joventut. Generalitat de Catalunya	Barcelona

Euromediterraneum

MIGUEL ÀNGEL MORATINOS

Ministerio de Asuntos Exteriores

«La Mediterrània, deia Braudel, és tal com la fan els homes», i els homes s'han posat d'acord perquè sigui una regió de pau i seguretat, fermament assentada en principis d'interdependència i de co-desenvolupament.

Aquesta podria ser la magna conclusió de la Conferència Euromediterrània de Barcelona, una de les conferències diplomàtiques que majors expectatives han despertat últimament en l'opinió pública internacional, en la qual hi han participat, a més dels 15 ministres d'Afers Exteriors de la Unió Europea, els 7 ministres d'Exteriors dels països àrabs mediterranis, el President de l'Autoritat Nacional Palestina i els Caps de la diplomàcia de Turquia, Xipre, Malta i Israel; i en què destaca també l'assistència del ministre d'AAEE de Mauritània i els Secretaris Generals de la Lliga Àrab i la OUA en qualitat d'invitats especials.

La Conferència ha estat una resposta a les nombroses alarmes que aquests últims temps han anat produint-se a les diferents àrees existencials de «l'ésser mediterrani», degudes, sens dubte, a l'empobriment de la seva essència immemorial, és a dir, del continu i permanent anar i venir de persones, idees i mercaderies; però també abonades pel perceptible desinterès europeu cap a la Mediterrània des del final de la Segona Guerra Mundial; i palesades en les grans fissures polítiques, econòmiques i sòcio-culturals, que s'estaven obrint entre les dues riberes, de les quals han anat donant compte molt variats indicadors, entre els quals caldria ressaltar les enormes diferències en activitat i creixement econòmic, en autosuficiència alimentària, en creixement de població, en vertebració social d'aquesta, en desconeixement i incomprensió mutus, etc.

Malgrat tot, va ser necessària una progressiva sensibilització de tots els països de la UE, animada substancialment pels euromediterranis, i molt en primer lloc per Espanya, per arribar a la convocatòria d'aquest magne esdeveniment. Una sensibilització, esglaonada de meritoris plantejaments, la cita succinta dels quals mereix ser recordada: Iniciativa del Mediterrani Occidental,

Conferència de Seguretat i Cooperació en el Mediterrani i, la més recent, el Fòrum Mediterrani. Sense oblidar la tasca d'enriquiment de la dimensió mediterrània dels distints fòrums europeus de seguretat (CSCE, UEO, OTAN, etc.)

Aquesta sensibilització mediterrània de la UE, en ple, va entrar a la seva recta final mitjançant un exercici de reflexió interna, que s'ha anat plasmanent en les successives decisions dels seus Consells Europeus: en el de Lisboa (1992) es va assolir un grau de conscienciació generalitzada, que primer es va referir al Magrib, per ampliar-se després a tota la regió, davant les perspectives obertes pel Procés de Pau a l'Orient Mitjà; en el de Corfú (1994) es va adoptar la decisió de convocar una Conferència sobre la Mediterrània; en el d'Essen (1994) es va fixar el segon semestre de 1995 per a la seva celebració; en el de Cannes (1995) es van assignar els mitjans i recursos necessaris per a la seva realització.

La meta final de la Conferència Euromediterrània de Barcelona (27-28/11/95) ha estat substancialment la de recuperar la dimensió global de les relacions intermediterrànies, superar l'enfoc purament economicista d'aquestes, tal i com la UE ho havia entès i aplicat en les seves polítiques mediterrànies, inclosa l'última Política Mediterrània Renovada, i optar per impulsar el co-desenvolupament solidari de tota la regió, però, aquesta vegada, primant el protagonisme renovat de les societats civils com a garants fonamentals del continu i permanent anar i tornar de mercaderies, persones i idees, que sempre ha assegurat la pau i estabilitat de la regió.

La Conferència Euromediterrània ha adoptat, per unanimitat, una Declaració i un Programa de Treball.

La Declaració de Barcelona recull les tres dimensions bàsiques de l'Associació Euromediterrània: 1) política i de seguretat, 2) econòmica i financera, i 3) social, humana i cultural.

En la dimensió política, s'estableixen un *diàleg polític institucionalitzat* i uns *principis rectors*, alguns dels quals citem tot seguit:

- a) Desenvolupament de l'Estat de Dret i la Democràcia.
- b) Respecte a la integritat territorial.
- c) No ingerència en els assumptes interns d'un altre estat mediterrani.
- d) Igualtat de drets dels pobles i dret d'autodeterminació.
- e) Abstenció de recórrer a l'amenaça o a l'ús de la força.
- f) Respecte als Drets Humans i les llibertats fonamentals, garantint-ne l'exercici efectiu i legítim.
- g) Respecte per la diversitat i el pluralisme.
- h) Foment de la tolerància i la lluita contra la xenofòbia i el racisme.
- i) Cooperació en la lluita contra el terrorisme.
- j) No proliferació d'armes de destrucció massiva.

Aquesta és segurament la dimensió de més gran abast de la Conferència: els països participants s'han compromès en ferm —per mitjà d'una solemne Declaració Política— a respectar uns principis de comportament, a fi de garantir la seguretat i l'estabilitat, tant de cada país com del conjunt de la regió.

En la dimensió econòmica i financera, es contempla la *instauració gradual d'una zona de lliure comerç*, per a la qual cosa s'instrumentarà una adequada *cooperació i concertació en el pla econòmic* i l'*augment substancial de l'assistència financera* comunitària als seus associats. Tot això amb vistes a assolir els següents objectius a llarg termini: 1) l'augment del ritme de desenvolupament socioeconòmic sostenible, 2) la millora de les condicions de vida de les poblacions, elevant el nivell d'ocupació i disminuint les disparitats, i 3) el foment de la cooperació i integració regionals.

La posada en pràctica d'una zona de lliure comerç, que cobrirà la majoria dels intercanvis, s'instrumentarà mitjançant els nous acords euromediterranis d'associació i els acords de lliure comerç que signin entre si els socis mediterranis de la Unió Europea. D'altra banda, s'ha fixat com a termini per a la seva entrada efectiva en vigor l'any 2010.

Aquesta obertura i integració de mercats suposarà un important repte de liberalització, modernització i adaptació de les economies, en particular les dels països de les riberes sud i oriental.

Al seu torn, la UE haurà d'incrementar la seva cooperació financera, conscient de l'enorme esforç que hauran de realitzar els seus socis mediterranis. En aquest sentit, el Consell Europeu de Cannes va decidir destinar a la regió mediterrània 4.685 mecus per al període 1995-1999, quantitat a la qual s'hi ha d'afegir els préstecs concedits pel BEI (en total la UE està disposada a mobilitzar més de 9000 mecus els propers 5 anys).

El nou programa MEDA (semblant als ja existents PHARE i TACIS) haurà de permetre gestionar la major part d'aquest important volum financer de manera flexible i eficaç.

Es tracta, doncs, de la construcció d'un edifici econòmic de grans proporcions, els primers passos del qual ja s'han donat. Des de començament d'any ha quedat pràcticament liberalitzat l'intercanvi industrial amb Israel i Turquia. S'han signat i rubricat els respectius acords d'associació amb Tunísia i Marroc. A l'agenda d'aquest any figuren Jordània, Egipte, Líban i els palestins; després li tocarà el torn a la resta dels països mediterranis.

En la dimensió social, cultural i humana, es reconeix el paper essencial del diàleg entre cultures i dels intercanvis humans en tots els camps, per facilitar l'apropament i la comprensió entre els diferents pobles de la regió, millorant així la seva percepció recíproca.

Es preveu també l'establiment d'una cooperació més estreta, en àmbits com ara el control dels fluxos migratoris, el tractament dels problemes demogràfics, la lluita contra el terrorisme, el tràfic d'estupefaents i la criminalitat organitzada.

El Programa de Treball té com a fi dur a la pràctica i desenvolupar els principis i objectius de la Declaració, i estableix un nombre d'iniciatives i accions concretes, que hauran d'endegar-se a curt i mitjà termini.

En definitiva, es podria dir que la Conferència: ha estat una iniciativa de caràcter i naturalesa específicament euromediterranis; ha afegit el concepte de globalitat en l'escenari mediterrani al de bilateralitat ja vigent en les relacions UE-Països Tercers Mediterranis; i ha reconegut la gran importància del protagonisme de les societats civils de totes dues ribes per a la recuperació de la tradicional vitalitat en les relacions euromediterrànies.

Finalment, caldria posar en relleu que la Conferència Euromediterrània de Barcelona ha marcat el final d'un llarg procés de reflexió i el naixement d'un nou ordre en les relacions entre la UE i els seus socis mediterranis, d'un nou estil batejat amb el nom d'Associació Euromediterrània.

Aquest és el gran desafiament de Barcelona; un desafiament que la societat civil euromediterrània s'ha aprestat a abordar sense demora, mitjançant la convocatòria del Fòrum Civil Euromed, una reunió que va congregar a la Ciutat Comtal un nombrós Col·lectiu d'agents socials, econòmics i culturals de 38 països de la Unió Europea, el Mediterrani i la seva àrea d'influència.

Forum Civil Euromed: crònica d'una àgora global mediterrània

JORDI BACARIA

Economista

Els dies 29 i 30 de novembre i l'1 de desembre de 1995, ha tingut lloc a Barcelona la reunió del Forum Civil Euromed. Aquesta reunió que ha estat convocada a iniciativa de la Generalitat de Catalunya i encomanada la seva organització a l'Institut Català de la Mediterrània, ha gaudit del patrocini de la Comissió de les Comunitats Europees, del Ministeri d'Afers Exteriors d'Es-

panya i de la Unesco. Per les seves característiques, ha estat una convocatòria institucional adreçada a la societat civil.

L'objectiu d'aquest Fòrum, que ha reunit 1.117 persones, més de set-centes de les quals han estat participants actius (la resta hi han assistit com a observadors), ha estat el de crear un escenari de cooperació a través dels agents econòmics, socials i culturals. Els participants, procedents de 38 països d'Europa i del Mediterrani, han representat les universitats, les cambres de comerç, les organitzacions empresarials i financeres, els sindicats, els mitjans de comunicació, les organitzacions no governamentals i els àmbits culturals.

El Fòrum Civil Euromed ha estat plantejat com un fòrum obert a la societat civil i en certa manera complementari de la Conferència Ministerial Euromediterrània. No ha estat un Fòrum alternatiu a la Conferència Ministerial, com la seva convocatòria i el seu patrocini palesa, i per això es pot dir que ha estat realitzat en el marc d'una política «d'Estat» vers la Mediterrània, amb tot el que això significa. Aquesta coincidència en cap cas no s'ha de entendre com una supeditació de la societat civil a la instància política, sinó com la voluntat d'aquella de ser protagonista d'un projecte comú de desenvolupament dels països mediterranis, fonamentat en la iniciativa de la nova política mediterrània de la Unió Europea del «paternariat» o associació, i de les polítiques de seguretat, econòmica i financera.

Aquesta relació entre ambdues reunions és molt important i a la vegada original respecte d'altres convocatòries coincidents en el període. Per això, s'ha de destacar el paral·lelisme entre els temes de la Conferència i els debats del Fòrum. Paral·lelisme que fins hi tot està en la imatge emblemàtica que significa la realització del Fòrum Civil Euromed en el mateix lloc de la Conferència Ministerial per tal d'aprofitar el simbolisme de la trobada, i començar-la just quan aquella finalitzava. D'aquesta manera, la societat civil ha afrontat el repte de donar la seva opinió sobre el treball de la Conferència de Ministres, a més d'expressar la voluntat d'organitzar-se per col·laborar en l'impuls de les propostes polítiques.

Aquesta estreta relació entre la Conferència Ministerial i el Fòrum Civil Euromed es palesa en la voluntat expressada en la Declaració de Barcelona, que les accions a emprendre no sols han de beneficiar els Estats i les seves autoritats locals i regionals, sinó també els actors de la seva societat civil. Aquesta voluntat de relació per part de la Presidència de la Unió Europea quedava recollida en el «programa de treball» previ a la Conferència Ministerial, en què s'apuntava que el futur de la cooperació Euro-Mediterrània hauria de tenir en compte els resultats del Fòrum Civil de Barcelona.

Amb aquesta perspectiva, el Fòrum Civil Euromed es va organitzar per reforçar el paper dels agents de la societat civil en la realització d'un projecte d'associació entre la UE i els països mediterranis. La idea era que, malgrat els acords a què arribessin els Estats per impulsar l'associació, sense el concurs de la societat civil, el concepte d'associació mediterrània restaria buit de contingut i no seria possible una veritable cooperació descentralitzada.

En aquesta línia, el Fòrum Civil Euromed iniciava el seu procés de preparació del treball sobre tres principis. El primer era que, com a reunió exclusiva de la societat civil, havia d'afrontar els temes que comprometien els actors econòmics, socials, culturals, i que des d'aquest àmbit hi podrien contribuir. El segon era prendre com a marc de referència de treball el temari del programa de la Conferència Euromediterrània, en la mesura que aquest proposava implicar la societat civil en el nou procés d'associació. Aspecte que d'altra banda, significava un viratge important en la concepció de la societat civil com a agents de la cooperació descentralitzada. I el tercer era la consideració que perquè el resultat del Fòrum fos efectiu, s'havia de treballar sobre la base de presentar projectes concrets, que fossin útils a l'associació, tot evitant les declaracions programàtiques i conceptuals, quan no polítiques, que malmetrien aquesta concepció pragmàtica del Fòrum.

Per això, els onze Fòrums de treball del Fòrum Civil, cobrien a bastament els aspectes plantejats pel programa de treball de la Conferència, entre els quals, l'establiment d'una àrea Euro-mediterrània de lliure canvi, la necessitat de la modernització industrial i la millora de la competi-

QUADRE 1
ASSISTENTS AL FÒRUM CIVIL EUROMED

PAÍS	NOMBRE D'ASSISTENTS
Albània	2
Algèria*	23
Austria	5
A. Palestina	13
Bèlgica**	62
Bosnia-Herzegovina	1
Croàcia	2
Dinamarca	3
Egipte	24
Eslovènia	2
Espanya***	134
Estats Units	1
Finlàndia	4
França	132
Grècia	24
Irlanda	3
Israel	28
Itàlia	67
Jordània	13
Líban	7
Luxemburg	4
Malta	6
Marroc	41
Mauritània	1
Noruega	2
Països Baixos	11
Portugal	10
P. d'Andorra	2
Regne Unit	16
R. Federal d'Alemanya	12
Romania	1
Síria	6
Suècia	5
Suïssa	5
Tunísia	43
Turquia	8
Xipre	13
Total = 38 països	736
Total amb observadors	1.117

* Per a més informació es pot consultar la documentació del Fòrum Civil Euromed o la publicació que resumeix el debat i les conclusions del Fòrum.

* Sahara l.

** Kurdistan l.

*** Estan exclosos els observadors

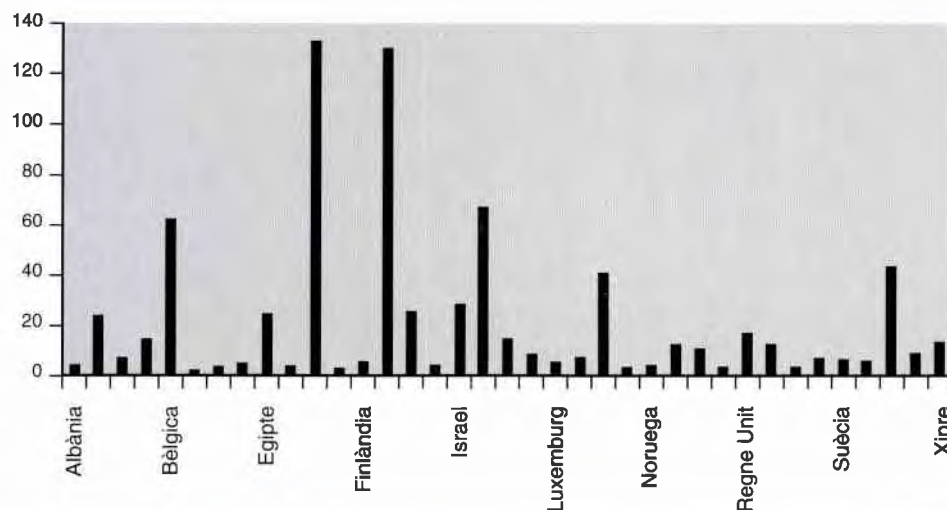
tivitat, l'eficiència dels transports entre la UE i els socis mediterranis, la necessitat de crear les condicions apropiades per invertir i portar a terme activitats en el camp de l'energia, l'exigència del món modern d'unes telecomunicacions efectives, la definició d'una estratègia de cooperació regional, la promoció de la cooperació transfrontera, la cooperació en el turisme de la Mediterrània, la problemàtica del medi ambient, la cooperació en ciència i tecnologia, la necessitat de fer front a l'escassetat d'aigua, el desenvolupament dels recursos humans i la formació, la relació entre els mitjans de comunicació i la millora del coneixement cultural, el diàleg entre religions, les migracions i el desenvolupament social.

ELS ONZE FÒRUMS

Els onze fòrums de treball, que van tenir lloc simultàniament el mateix dia (30 de novembre), van permetre debatre intensament, àdhuc en profunditat, gràcies al treball previ dels equips implicats els quals serien els encarregats d'induir una dinàmica de grup, i a la disposició dels participants, que eren representants sectorials o experts sobre el tema, provinents de països diferents.

La magnitud d'aquest debat i els seus resultats no eren per tant producte de la improvisació, malgrat la incògnita de saber si el treball preparatori seria suficient per obtenir uns resultats que fessin que el Fòrum Civil Euromed esdevingués quelcom més que un espectacle multinacio-

FIGURA 1
NOMBRE D'ASSISTENTS I PROCEDÈNCIA DEL FÒRUM CIVIL EUROMED

nal i plurisectorial, però sense efectivitat posterior. L'organització en onze fòrums obeeix a uns criteris de donar cobertura a tots els temes plantejats, en un temps i un espai limitat.

L'enumeració i breu contingut dels Fòrums de Treball és la següent:

1. *Comerç sense fronteres*. Establir un debat entre els actors de la UE i els països mediterranis sobre els productes concurrents i sensibles i sobre el projecte de creació d'un espai d'integració econòmica en el Mediterrani.

2. *Les inversions*. Impulsar la creació d'una agència Euromediterrània de garantia de les inversions. Establir mecanismes de cooperació entre empresaris i organitzacions financeres. Establir cooperació en el camp de la formació per a la empresa.

3. *El turisme*. Promoure una oferta turística diversificada en el Mediterrani. Promoure el turisme com a factor d'integració cultural. Potenciar la formació especialitzada en el sector.

4. *Tecnologia i cooperació*. Fomentar l'ús d'infraestructures i serveis de telecomunicacions. Avaluar la transferència de tecnologia en el cas de les tecnologies sanitàries.

5. *Transports i territori*. Promoure la millora de les infraestructures de comunicació en el Mediterrani. Identificar les àrees i àmbits adients per a la cooperació.

6. *Universitats i recerca*. Potenciar els intercanvis i la mobilitat en les xarxes de recerca, estimular els projectes de recerca interdisciplinària, augmentar la participació financera de la indústria i la transferència tecnològica al sector privat.

7. *Diàleg cultural*. Revisar la imatge «tòpica» de l'altre en el sistema educatiu de les dues ribes. Presentació de projectes conjunts relacionats amb el món de la edició.

8. *Espais de cooperació mediàtica*. Establir les bases per a elaborar un Llibre Blanc de la Comunicació a la Mediterrània. Autopistes de la informació i noves tecnologies entre el Nord i el Sud.

9. *El paper de la dona*. Les dones i els drets humans. Les dones com a agents del desenvolupament. L'organització associativa de les dones en el Mediterrani.

10. *Les migracions*. Facilitar la integració cultural dels emigrants. Els emigrants com a agents del desenvolupament i la cooperació cultural.

11. *Els reptes mediambientals i energètics.* La cooperació internacional d'empreses i institucions en el camp de les energies fòssils i les energies alternatives, vers una gestió sostenible dels recursos. La gestió i la qualitat de l'aigua.

ELS DEBATS D'ÀMBIT ECONÒMIC EN ELS FÒRUMS

L'àmbit econòmic del Fòrum Civil Euromed, no ha estat estrictament reduït als fòrums de comerç i de inversions, de fet, d'altres fòrums com els de turisme, tecnologia, transports, energia i migracions, tenen una relació directa amb aquells. Per aquesta raó, presentem tot seguit una breu ressenya d'aquests fòrums.

Els objectius del fòrum de comerç van ser: 1) identificar els obstacles al lliure comerç i les dificultats que sorgeixen quan hi ha productes concurrents i sensibles en una mateixa àrea; 2) identificar un escenari d'acord global entre els diferents actors de la societat civil que estaven interessats en el lliure canvi, i evitant les posicions polítiques de vegades sorgides dels grups de pressió; i 3) presentar projectes concrets i experiències per reforçar la funció de la societat civil, i donar un clima de confiança, absolutament necessari per a la consolidació de l'àrea de lliure canvi.

En aquest sentit, el diàleg que es va establir en el tema del comerç va ser molt positiu, tot i que, com era d'esperar, el debat sobre el conflicte latent en alguns àmbits de concurrència no va estar-hi absent. L'opinió generalitzada era que l'èxit de la creació de l'espai econòmic euromediterrani depenia exclusivament de l'acció de la societat civil, ja que les fórmules de cooperació empresarial tenen en aquest cas una transcendència decisiva.

Una de les fórmules de cooperació proposada és la que permet aprofitar la xarxa de relacions entre les organitzacions intermèdies, que hauria de servir com a punt de trobada, a la vegada que permetria homologar i normalitzar a nivell dels països del Mediterrani tot un conjunt de disposicions (certificacions de qualitat, estàndards tècnics, etiquetatge, propietat intel·lectual) que són absolutament necessàries perquè un àrea de lliure canvi funcioni. En aquest sentit, el paper de l'Associació de Cambres de Comerç del Mediterrani podria ser rellevant.

En la construcció de l'espai econòmic Euromediterrani, es va posar de manifest la necessitat que, a més d'alliberar el comerç nord-sud, també era fonamental la liberalització del comerç de manera horitzontal entre els Països Tercers Mediterranis. És en aquesta nova concepció de la integració econòmica on rau un dels potencials més importants del desenvolupament dels països mediterranis.

La dimensió social també va estar present tot remarcant el fet que la interdependència euromediterrània pot reduir els avantatges socials i el nivell de vida dels treballadors. Per això, les intervencions sindicals van insistir en el fet que la creació d'una àrea de lliure canvi obliga a la protecció de l'ocupació, dels sistemes de protecció social i al respecte de les normes universals de l'Organització Internacional del Treball.

En el cas de l'agricultura, una imatge és suficient per explicar el clima del debat, la sessió d'agricultura va estar presidida per un marroquí, acompanyat d'un espanyol, un israelià i un palestí, participants que representaven les àrees del Mediterrani amb conflictes més importants en el comerç de productes agraris. Però aquest no és l'únic conflicte en aquestes àrees i és per això que aquesta composició difícilment s'hauria pogut aconseguir uns mesos abans.

El debat sobre el comerç de productes agraris era difícil de defugir, i les conclusions a les quals es va arribar permeten pensar que en lliure canvi el conflicte pot solucionar-se si els avantatges globals del comerç i la seva distribució són coneguts prèviament. De fet, les tensions sorgeixen a causa de l'elevat proteccionisme de la UE. Proteccionisme que es justifica per la necessitat de protegir el nivell de renda dels agricultors de les regions mediterrànies de la UE. Malgrat això, globalment el proteccionisme de la UE és poc consistent perquè la balança comercial de productes agraris de la UE presenta superàvit amb els països mediterranis no europeus és pràcticament inexistent, tot i que aquest és un dels mercats potencials més importants.

Els participants en aquest fòrum de comerç van reconèixer que una bona part dels obsta-

cles a l'establiment d'una àrea de lliure canvi sorgeixen del desconeixement mutu que hi ha dels problemes agraris de les dues riberes del Mediterrani. Per això, caldria promoure projectes dirigits a la creació de fòrums de trobada entre els productors agraris i les empreses del sector agroalimentari, que permetessin l'apropament de posicions i l'inici d'accions de col·laboració. En aquest sentit, també es va proposar una adaptació de la Política Agrària Comuna (PAC) de la UE, amb la finalitat d'eliminar els obstacles que hi ha a l'àrea de lliure canvi. Això comportaria un tracte equilibrat dels instruments de la PAC als diferents productors i subsectors de l'agricultura mediterrània, de manera que el marc regulador no provoqués distorsions en els preus de mercat.

D'altra banda, en el Fòrum d'Inversions s'han plantejat des dels temes més bàsics per estimular les inversions, com les condicions macroeconòmiques, passant pel marc legislatiu, fins a les necessitats de formació a les empreses com un requisit per fomentar les inversions i el desenvolupament econòmic. Com s'ha posat en relleu, perquè augmentin i millorin les inversions és imprescindible l'establiment d'una associació (partenariat) per tal que sigui efectiva la cooperació descentralitzada. Per crear aquest partenariat, cal crear abans una atmosfera favorable per a les inversions directes estrangeres, afavorir els acords entre empreses amb un programa de suport tècnic a les Pimes, i la valorització dels recursos humans mitjançant una política adequada de formació.

Dins l'àmbit macroeconòmic, s'han posat en relleu les limitacions que afecten les possibilitats d'inversió a la zona, entre les quals es destaquen la manca d'informació i d'estadístiques fiables, que permetin als inversors conèixer millor l'estat de les economies i dels mercats dels països del sud. També els límits derivats de l'endeutament són una seriosa restricció al creixement econòmic, en la mesura que les polítiques econòmiques haurien de ser expansives per tal de facilitar el creixement, però en canvi, el reemborsament del deute exigeix un rigor monetari i pressupostari més gran.

En la línia del foment de les inversions directes, s'ha considerat indispensable un apropament del marc jurídic i legislatiu de les inversions, amb especial referència al tractament de les inversions directes estrangeres, i a les garanties que haurien de tenir els inversors, així com la protecció dels drets de propietat industrial i intel·lectual.

Es considera també que la construcció del gasoducte Magrib-Europa pot ser d'una gran importància en la industrialització competitiva, no sols del sud d'Europa, sinó dels països del Magrib que avui encara tenen uns límits importants en la provisió d'energia per al sector industrial.

Una proposta d'eficiència per a les inversions, a partir de l'aprofitament de l'ajuda financera pública, ha anat en la línia de suggerir l'especialització d'aquestes. D'aquesta manera el sector públic s'hauria d'especialitzar en grans projectes, en el desenvolupament d'una infraestructura de base, en els projectes d'interdependència regional, mentre que el sector privat s'hauria d'especialitzar en la promoció i finançament de les Pimes, importants en la generació d'ocupació. Malgrat la referència a les Pimes, la manca d'un mercat de capitals desenvolupat i d'instruments de canalització de l'estalvi privat en els països del sud de la Mediterrània, són les restriccions més importants al desenvolupament.

Tanmateix, ha estat controvertida la manera d'afrontar el problema del finançament a la zona, ja que mai no ha existit un banc o agència de desenvolupament que cobreixi globalment tota l'àrea mediterrània. Ni tan sols la proposta dels Estats Units de crear un banc de desenvolupament regional, arran del Fòrum d'Amman, té aquesta concepció i es dirigeix exclusivament a l'àrea del Pròxim Orient. Per això, un dels projectes més elaborats que s'han presentat, i que prové de les accions endegades en fòrums anteriors com les del Club Financer Mediterrani, és el de l'establiment d'una Agència de Garantia de les inversions, que permeti cobrir el risc comercial, que actuï de manera ràpida i que sigui autosuficient des del punt de vista financer. D'altra banda, i com a complement d'aquesta acció, hi ha la proposta de creació d'una xarxa de societats de capital-risc, que distribueixen fons propis a les petites i mitjanes empreses. L'origen dels fons d'aquestes societats financeres hauria de ser públic i privat i gaudir del suport de la Unió Europea i dels països del sud i de l'est de la Mediterrània.

La relació entre l'empresa i la formació justifica un capítol a part d'aquest tema. Els participants han presentat diversos projectes per aconseguir una millora de la formació professional i formació continua als països mediterranis. L'existència de sistemes formatius molt diferents en les dues ribes, no n'ha facilitat l'apropament, que es considera, però, com a indispensable per afrontar l'existència de barreres en la incorporació dels avenços productius i organitzatius al nivell de la empresa.

En definitiva, resumir en poques línies els debats i conclusions de tots els fòrums relacionats amb el món econòmic és més que agosarat. Però val la pena d'assenyalar els diversos aspectes tractats. Pel que fa al fòrum de tecnologia, es palesen les diferències existents en disponibilitat i qualitat de les seves infraestructures, així com la generalització del seu ús i les diferències en la disponibilitat de capital humà. Per això, és important destacar el caràcter pragmàtic i aplicat d'aquest fòrum. En aquest sentit, s'han presentat vuit projectes en l'àmbit de les infraestructures i regulació, vuit en el de serveis i aplicacions (relacionats amb la formació, recerca i cultura), i nou en el de les noves fórmules i vies per a la cooperació empresarial, entre els quals hi ha el de la creació d'una Àgora Electrònica (plaça pública) per a l'intercanvi d'informació i ajuda mútua entre els empresaris, els membres de l'administració, les universitats i els centres de recerca.

En aquesta línia aplicada, tampoc no poden deixar d'esmentar-se els projectes concrets presentats en el fòrum de transports i territori, en tant que les comunicacions són indispensables perquè el projecte de creació d'una àrea de lliure canvi euromediterrània tingui èxit. No sols les comunicacions entre Europa i els països mediterranis, sinó que en especial s'han tingut en compte els déficits en comunicacions entre països veïns, com a base per a l'establiment d'un intercanvi efectiu que és el que permet un potencial de desenvolupament més gran. Entre els projectes assenyalats com a prioritats hi ha: 1) El passadís terrestre magribí amb els seus dos components de l'autopista de la unitat magrebina i el ferrocarril transmagrebí. 2) El passadís litoral (autopista/ferrocarril) en el Pròxim Orient, entre Egipte i Turquia. 3) L'enllaç entre els passadissos transmagrebí i del Pròxim Orient per Egipte, així com d'aquests amb les xarxes europees per Espanya i per Turquia. 4) La constitució de xarxes per a l'eficàcia i la seguretat en el control i gestió del tràfic aeri. 5) Els sistemes d'informació, gestió i seguretat pel tràfic marítim. 6) La xarxa de plataformes intermodals portuàries i aeroportuàries i la seva connexió amb les xarxes de transport terrestres, tant amb les actuals com amb les previstes. 7) Projectes pilot de connexions coordinades aèries i marítimes intramediterrànies, incloses les illes.

Finalment, no es pot deixar de ressenyar el fòrum de turisme, perquè el turisme és la primera «indústria» del Mediterrani, i aquest, el punt de destí turístic més important del món. La voluntat de dissenyar estratègies comunes per tal de mantenir aquest caràcter del turisme mediterrani ha estat present en tot el fòrum, tant en els seus aspectes culturals com en el de la necessitat de preservació mediambiental i del paisatge, en l'establiment d'estàndards mínims de qualitat, i també en el de la formació sectorial.

ELS RESULTATS

Les conclusions dels diferents fòrums de treball van presentar una gran coincidència en el fet que no volien que el Fòrum Civil Euromed fos simplement una gran àgora on es manifestessin opinions i projectes diferents. La voluntat expressada va ser que el Fòrum Civil Euromed tingués una continuïtat amb l'objectiu de la seva institucionalització, de manera que es convertís en una via de diàleg permanent. Per això, una de les propostes que van sorgir des dels diferents àmbits de treball va ser de crear un comitè de seguiment per tal d'involucrar tots els agents de la societat civil dels països europeus i del Mediterrani, en un procés de reflexió i d'execució de projectes concrets que servissin en el camí de reforçar l'apropament entre les dues riberes, per tal de crear un espai econòmic de prosperitat, un intercanvi cultural, tot respectant les característiques de tots els participants.

Una vegada acabat el Fòrum, aquest és el repte, ja que la societat civil ha sabut emprendre un camí de diàleg, que ara, amb el suport de les instàncies governamentals, hauria de fertilitzar.

Atesa l'originalitat i els reptes plantejats en l'organització del Fòrum Civil Euromed, potser encara estem massa a prop per avaluar-ne els resultats. Però almenys es pot dir que entre els assistents hi havia un ampli consens en el sentit que l'experiència de la reunió havia estat positiva. Una vegada més, un esdeveniment celebrat a Barcelona per iniciativa d'institucions de Catalunya havia situat el llistó de l'organització molt amunt. És evident que la seva continuïtat dependrà de la manera com s'organitzin les convocatòries posteriors que d'altra banda tothom es demanava de fer. Però també dependrà dels esdeveniments que succeeixin des del nivell polític, i de l'efectivitat a l'hora d'impulsar i portar a terme les propostes i projectes presentats.

La Conferència Ciutats del Mediterrani

FRANCESC FREIXA

Gabinet de Relacions Exteriors, Ajuntament de Barcelona

Els dies 27 i 28 de novembre es reunia a Barcelona, coincidint amb la Conferència Euro-mediterrània, el Secretariat de la Conferència Ciutats del Mediterrani (CCM). Aquesta reunió tenia un objectiu doble: d'una banda, definir la posició de les ciutats respecte a la nova associació euromediterrània i, paral·lelament, avançar en l'estructuració de la CCM com a espai de diàleg i cooperació entre les ciutats de la regió.

La *Declaració de Barcelona*, que estableix les bases de la nova relació euromediterrània, s'estructura en tres àmbits clarament definits en el document i estretament relacionats: un àmbit polític, que té per objectiu la pau, la seguretat i l'estabilitat; un àmbit econòmic i financer, amb la fita de crear per a l'any 2010 una zona de lliure comerç; i un àmbit social, cultural i humà, que recull els aspectes relatius a la formació, al diàleg entre cultures, la sanitat, les migracions...

Aquests tres àmbits cal que avancin de manera simultània ja que tots tres es reforcen mútuament. Sense cooperació política —la política és importantíssima en el Mediterrani!—, sense estabilitat, no es pot avançar en la cooperació econòmica ni aconseguir un desenvolupament sostenible; les polítiques socials han de contribuir a fer possible el desenvolupament i han de pal·liar també els efectes negatius que a curt i mig termini poden provocar els canvis econòmics, evitant la marginalització d'amplis segments de població que acabarien sent un focus d'inestabilitat.

En tots tres nivells d'actuació les ciutats poden tenir un paper rellevant i fins i tot imprescindible.

En l'àmbit polític, les ciutats poden contribuir a la pau i l'estabilitat creant llaços de confiança i generant intercanvis entre les societats civils que reforcin la comprensió mútua. Les ciutats poden actuar com a *xarxa de seguretat* pels grans acords entre estats, de manera que si aquests acords es produeixen, les relacions entre ciutats ajudaran a desenvolupar-los i a fer-los créixer, però si, per les raons que siguin, aquests acords no s'assoleixen, les relacions entre ciutats —i entre ciutadans— garantirán un mínim d'intercanvi i de diàleg.

La Conferència Ciutats del Mediterrani ha insistit sovint en aquest paper de xarxa de seguretat. Les ciutats poden contribuir a la resolució pacífica dels conflictes. La flexibilitat de les ciutats a l'hora d'establir relacions els dóna un marge que sovint els estats no tenen. La mateixa multiculturalitat dels seus habitants, un fenomen que va a més i és de gran importància, les fa les primeres interessades que el diàleg i la convivència siguin els principals valors a defensar.

Encara en l'àmbit polític hi ha més elements que fan apostar per un paper rellevant de les ciutats. La internacionalització creixent en tots els camps, al mateix temps que relativitza el

paper dels estats, confereix un pes cada cop més gran als poders locals que han d'assumir un paper en la governabilitat del municipi més enllà del clàssic paper d'administradors de serveis. Aquest nou rol és particularment important en les ciutats del sud del Mediterrani, malgrat que avui per avui encara tinguin molt limitada la seva autonomia, ja que les migracions hi estan provocant una concentració urbana accelerada.

Les divuit ciutats més poblades del sud i l'est del Mediterrani representen una població de 50 milions d'habitants. Només El Caire té més població que alguns del estats de la Unió Europea com Irlanda, Noruega o Dinamarca, i el mateix es pot dir d'Istanbul. Els dèficits en matèria de serveis públics, habitatge, etc., exigeixen una atenció prioritària a les ciutats per evitar que puguin ser un focus d'inestabilitat social i política.

En l'esfera econòmica, també els municipis han de tenir un paper destacat. El sector públic local suposa un percentatge del PIB superior a quasi tots els sectors de l'economia: a l'entorn d'un 12 % en els països europeus més avançats. Però, més enllà d'aquesta importància quantitativa, el que és especialment rellevant és la natura dels béns i serveis produïts pel sector públic local. Es tracta bàsicament de béns no importables i insubstituïbles, que cal produir en el territori i que són indispensables per crear les condicions que facin possible una zona de lliure comerç. Per crear una zona d'aquestes característiques no és suficient la mera supressió d'aranzels, ni afegint-hi l'armonització en matèria de barreres tècniques, certificacions de qualitat o en la legislació mercantil. Les decisions d'inversió es prenen també en funció de l'existència d'altres béns i serveis que depenen en bona part dels municipis: les infraestructures pel transport, la seguretat ciutadana, les normes urbanístiques, les infraestructures de sanejament... Tots aquests béns no són importables, s'han de produir en el propi territori i són béns necessaris per produir un increment dels intercanvis i de les inversions.

Els ajuntaments reclamen també un paper d'intermediari amb els agents socials. Passar directament dels organismes internacionals a la societat civil afavoreix els sectors més organitzats i les multinacionals, però dificulta molt l'accés de les petites i mitjanes empreses als sistemes d'ajut previstos, i cal no oblidar que són precisament les PIME les que creen més ocupació quan precisament l'atur és un dels reptes fonamentals a tots els països de la regió.

També són els ajuntaments els més ben situats per activar al màxim els recursos locals. El *Llibre blanc sobre creixement, competitivitat i ocupació* de la Comissió Europea, el conegut com *informe Delors*, posa de manifest que una bona part del potencial ocupacional es troba en els serveis de proximitat, de caràcter essencialment local. Aquest mateix informe posa en relleu la importància creixent del nivell local «ja que és en el qual s'integren amb major facilitat tots els aspectes de l'acció pública i on proliferen les xarxes de cooperació».

Pel que fa al tercer tema, la col·laboració en els àmbits social, cultural i humà, el paper de les ciutats sembla més que evident ja que són els camps en què tradicionalment s'ha admès la seva competència: habitatge, educació, sanitat, lluita contra la marginació, etc.

Hi ha, però, un aspecte en què cal insistir: el diàleg i els intercanvis en matèria de cultura, allò que podem anomenar diàleg entre societats. En la reunió que van mantenir els alcaldes de ciutats mediterrànies amb el vicepresident de la Comissió Europea, Manuel Marín, aquest ho explicava amb gran claredat:

«Les ciutats donen serveis, però també seria bo que les ciutats mobilitzessin suficientment la part relativa a cultura i patrimoni perquè és una part en la qual és difícil avançar: la cultura entre totes dues parts. I aquíensem que les ciutats sí que es podrien moure molt més ràpidament del que ho han fet fins ara.

Quan parlo de cultura no em refereixo a intercanviar quadres d'una exposició o a intercanviar artistes o companyies de teatre, sinó a una cosa molt més profunda. S'ha de constituir un diàleg permanent perquè és l'única manera d'avançar i d'anar canviant realment les mentalitats. Vostès creguin-me, a Brussel·les la CE no tindrà problemes per fabricar acords d'associació de lliure canvi perquè som realment una fàbrica que es dedica a fabricar cada dia acords d'aquest tipus i això ho podem fer. Però no és la solució. El que hem d'evitar, i això és una de les coses

que més em preocupa per als anys vinents, és crear un arquetip bonic en la política, bonic en l'economia, crear un edifici en termes de tirallínies però que després la gent, els ciutadans, no el compregui, no el vulgui, perquè hi continuen havent prejudicis d'una part i de l'altra, perquè ni tan sols és capaç de resituar-se en la manera de resoldre els conflictes raonablement».

Aquest diàleg és particularment important en el Mediterrani ja que la diversitat cultural sempre és més difícil de gestionar. Es tracta d'un intangible de primera magnitud, com sinó podran admetre les societats occidentals unes inversions que poden ser considerades deslocalitzacions industrials?

Les ciutats, pels seu pes simbòlic, per la seva proximitat al ciutadà, per la pluralitat cultural dels seus habitants, perquè és on es crea l'opinió pública, han de ser les capdavanteres d'aquest diàleg.

La mateixa *Declaració de Barcelona* assenyala que «els municipis i les autoritats regionals han d'estar estretament implicats en el funcionament de l'associació euromediterrània».

El sentit de la Conferència Ciutats del Mediterrani va doncs en aquesta línia. La CCM planteja la seva actuació en tres nivells: en primer lloc, es tracta de crear un espai polític de diàleg al màxim nivell entre els representants de les ciutats; en segon lloc, es tracta d'oferir una interlocució com a conjunt de ciutats i actuar col·lectivament per tal que el nivell local sigui tingut en compte en el disseny i execució de la nova política euromediterrània; i finalment, però no menys important, es tracta d'arribar a acords concrets de cooperació en camps tan diversos com el patrimoni cultural, els plans estratègics, les polítiques de benestar social o el medi ambient, per posar alguns exemples. Les ciutats han de demostrar que són capaces de realitzar accions concretes i operacionals que puguin tenir un interès més enllà de les ciutats implicades.

Dels 4.405 milions d'ECU previstos com a aportació de la UE al Mediterrani, 2030 es destinaran al que es coneix com a programes horitzontals, al marge dels protocols financers bilaterals signats amb cadascun dels països. És en aquests programes horitzontals en els quals caldria que es donés un suport significatiu a la cooperació entre ciutats que vagi més enllà de la simple transferència de *know-how* i que permeti fer front als greus problemes que es plantegen en les grans concentracions urbanes.

Aquesta és l'aspiració de les ciutats mediterrànies i motius per defensar-ho no els hi falten. En definitiva, es tracta que els principis de cooperació descentralitzada i de subsidiarietat s'apliquin també a l'àmbit de les relacions euromediterrànies. El reforçament de l'autonomia i de la democràcia local són dos objectius que han de formar part intrínseca de la cooperació euromediterrània, tant per principi polític com per necessitat pràctica.

La Conferència Mediterrània Alternativa: veus crítiques i plurals a la recerca d'un espai de solidaritat*

RAFAEL GRASA

Universitat Autònoma de Barcelona

El document de treball inicial de la Conferència Mediterrània Alternativa (CMA), lliurat a totes les persones participants, s'obria amb un text força conegut de Braudel: «La Mediterrània és una petita cruïlla molt vella. Des de fa mil·lenis tot hi ha confluït i n'ha alterat i enriquit la història». La raó de la tria era òbvia i simbòlica: fer memòria.

En primer lloc, recordar que la constant interrelació entre espai, temps i persones ha fet que tant el paisatge físic com l'humà de la Mediterrània siguin a l'ensems profundament heteròclits i, des del punt de vista dels nostres records i imaginaris col·lectius, quelcom coherent i unitari.

* El text es nodreix de diverses aportacions fetes per l'autor a documents col·lectius de la Conferència (especialment, el «Document de valoració de les propostes i textos de la Conferència Intergovernamental Euromediterrània» i de la «Declaració del Seminari sobre les relacions entre la Unió Europea i els països de la Conca Mediterrània») i de dues intervencions personals, en el plenari sobre Cooperació i en l'acte de cloenda.

Tanmateix, heterogeneïtat, diversitat i desequilibri formen part substancial de l'actual realitat mediterrània. En segon lloc, recordar el nou context internacional en què se celebrava la Conferència i, per tant, els efectes sobre l'espai mediterrani de la fi de la guerra freda, un espai geopolític en procés de redefinició: un espai profundament dividit per una fractura entre un Nord, aparentment «desenvolupat» i co-dipositari de l'hegemonia mundial, i el Sud, explotat per un comerç desigual i per l'expoli continuat dels seus recursos naturals. En tercer lloc, recordar el pes de la història, especialment la necessitat de sanar fractures antigues, en especial la iniciada fa 900 anys amb les Croades. La crida d'Urbà II es produí, simbòlicament, 900 anys abans del dia d'inici de la conferència intergovernamental, el 27 de novembre, que d'aleshores ençà s'ha aprofundit incessantment en clau política, social, cultural, econòmica i militar. En quart lloc, recordar que, malgrat tot, la Mediterrània no ha estat sempre una muralla d'idees excloents. Existeixen exemples històrics de models de convivència cultural, de combinació d'igualtat i diferència, d'Alexandria a Istanbul, de Còrdova al Beirut arrasat dels nostres dies, un model d'harmonia polifònica encara parcialment viu, malgrat el martiri, a Sarajevo.

1. OBJECTIUS, ORGANITZACIÓ I RESULTATS BÀSICS

Així les coses, la CMA no es convocà contra res ni contra ningú, sinó a favor de la recerca de noves formes de relació entre les persones, pobles i estats de la Mediterrània. Certament, la iniciativa sorgí després que es conegués la convocatòria de la Conferència Euromediterrània, però mai no pretengué ser un simple contrapunt o fòrum paral·lel. Es pretenia establir un fòrum de debat i diàleg que busqués els punts en comú, la base comuna, per discutir després, partint de la identitat compartida i en un clima caracteritzat per la reciprocitat i el respecte mutu, les diferències. Johan Galtung ho digué a la sessió de cloenda amb les paraules d'un bisbe espanyol del segle XV, Juan de Segovia, que, poc després de la caiguda de Constantinoble, havia proposat un sistema de solució positiva de diferències en tres etapes.

Des d'un punt de vista descriptiu, la CMA es pot presentar de forma ràpida. Organitzativament, la conferència es concebé, a diferència d'altres conferències «paral·leles» a trobades intergovernamentals, com un espai plural, heterogeni i alhora unitari, tot combinant una munió d'actes simultanis auto-organitzats per les diverses entitats participants (el mercadal o «zoco», a partir de les 9 hores del matí) amb l'espai comú de convergència (l' àgora, els plenaris celebrats a partir de les 19 hores). Una trama comuna organitzava la diversitat: sis àmbits de debats on enquibir els diversos tallers i seminaris i, també, temes per a plenaris: economia, seguretat, ecologia, dones, migracions, cooperació. Els sis àmbits, interrelacionats, recordaven que la conca mediterrània constitueix un espai on les relacions entre persones, pobles i estats es caracteritzen per la complexitat i la multidimensionalitat.

En termes numèrics, el resultat fou que del 24 al 28 de novembre, a cinc espais físics de la ciutat, es trobaren 2.000 persones, pertanyents a més de 300 ONGs i a 18 països, en 57 llocs de debat o tallers, 6 plenaris, 13 exposicions, 2 festes, i una manifestació unitària. A més, uns quants centenars de participants visqueren en una acampada paral·lela. L'organització central s'assegurà amb 200 persones voluntàries i menys de 12 milions de pressupost.

La major part dels debats i àmbits de la CMA treballaren amb la següent metodologia: a) diagnòstic de la situació; b) valoració; c) recomanacions, propostes concretes i solucions alternatives. Hom suggerí, a més, que en el diagnòstic i valoració, seguint la proposta abans comentada de Galtung, es fugís de reflectir únicament les unanimitats; tan important com saber en què es coincideix és saber quins punts hauran de ser objecte de futurs debats. Naturalment, el resultat ha estat una rica i heterogènia collita de documents, ponències, conclusions i propostes, en procés d'edició i publicació. De moment existeix una edició parcial dels textos de la CMA en forma de disquet intitulat *Materials de la Conferència Mediterrània Alternativa. Pot aconseguir-se a través del Centre de Treball i Documentació (Gran de Gràcia 126, pral, 08012 Barcelona; telèfon 217 95 27).*

Seria impossible recollir-les totes en l'espai de què dispo. D'aquí que hagi optat per donar dues petites mostres, ambdues lligades amb la Conferència Euromediterrània. Primer, una

breu referència a les conclusions de l'àmbit de cooperació, sorgides d'un Seminari, organitzat per la Coordinadora Espanyola i la Federació Catalana d'ONGS per al Desenvolupament, sobre la relació entre la UE i els països de la conca mediterrània. Segon, una síntesi del document de valoració de la conferència intergovernamental aprovat a la CMA.

2. LA NECESSITAT D'ENFOCAMENTS GLOBAIS PER ACONSEGUIR UNA AUTÈNTICA COOPERACIÓ

Segons els organitzadors del seminari, la celebració de la Conferència Intergovernamental posa en relleu la necessitat d'oferir una nova resposta més global als problemes que es presenten a la conca. Lamentablement, l'enfocament triat per l'esmentada Conferència sembla buscar més el manteniment dels privilegis i situacions de poder dels països més rics que no pas la construcció de noves relacions que permetin articular un espai que faciliti la cooperació entre els pobles.

Tot intentant mostrar que era possible un altre enfocament, els gairebé 30 ponents, del món polític i acadèmic, i més d'un centenar de participants arribaren a les conclusions següents.

a) La construcció d'un espai de cooperació a la Mediterrània mai no serà possible si s'articula exclusivament al voltant de l'eix del lliure comerç o de la dimensió estrictament econòmica. La pau i el desenvolupament de la regió exigeixen una visió més àmplia, capaç d'incorporar de forma prioritària elements polítics, culturals i socials.

b) La recerca d'un espai de cooperació a la Mediterrània exigeix considerar la dimensió de seguretat des d'una perspectiva multidimensional, atès que el concepte de seguretat inclou necessàriament el desenvolupament econòmic i social, la participació ciutadana, la democratització de la vida política, una major equitat i el respecte envers les diferències culturals i els drets humans. Sense la consideració global de tots aquest factors serà impossible crear un autèntic espai de cooperació mediterrània.

c) La manca d'interès de la nostra societat pels problemes del Sud, més enllà de la preocupació per conservar les posicions de privilegi, ha portat a un distanciament i a un desconeixement de la realitat social i de la riquesa cultural d'aquests països. Aquest buit permet encoratjar tot tipus d'imatges estereotipades i genera actituds de temor i prevenció que, en lloc de facilitar l'encontre entre els pobles, l'obstaculitza. Si es vol assolir un espai de cooperació a la Mediterrània resulta imprescindible facilitar el coneixement mutu i l'intercanvi cultural. En aquesta tasca els mitjans de comunicació social i el treball en l'àmbit de l'educació adquireixen una transcendència fonamental en la superació dels estereotips i de la visió eurocèntrica i en la creació d'actituds més solidàries.

d) És necessari enfortir i incrementar una cooperació al desenvolupament que tingui com a objectiu prioritari l'erradicació de la pobresa i de les seves causes, tot buscant la consecució d'una distribució més equitativa que permeti elevar els nivells de vida de les societats i les persones de tots els països de la conca. En aquest esforç han de tenir un especial protagonisme les organitzacions i moviments socials dins de cadascun dels països així com en les relacions entre ells.

3. LA VALORACIÓ DE LES PROPOSTES I TEXTOS DE LA CONFERÈNCIA INTERGOVERNAMENTAL EUROMEDITERRÀNIA

S'assenyalà en primer lloc que qualsevol valoració dels objectius, marc i propostes de la Conferència Intergovernamental ha de partir de l'anàlisi de la seva gènesi i de la seva contextualització en el marc d'altres iniciatives i actuacions de la Unió Europea (UE) o dels seus estats membres. D'aquí que la valoració es dividís en tres grans apartats: 1) gènesi i context; 2) marc i objectius; c) valoració global, tot incidint en les tres dimensions proposades per la UE, l'econòmica, la política i la social i humana.

3.1. Gènesi i context

Quant a la gènesi, no pot reduir-se al període 1992-95, és a dir, a les decisions dels Consells Europeus de Lisboa, Corfú, Essen i Cannes, que s'intercalen amb les propostes i treballs

de la Comissió. Cal considerar també el balanç de més de vint anys de política mediterrània de la CEE respecte dels anomenats «països mediterranis tercers», clar i concloent: a) resultats escassos i mediocres; b) marcs diferents i, a vegades contradictoris, per les actuacions predominantment econòmiques i político-diplomàtiques; c) predomini dels interessos comercials i de les actuacions bilaterals; d) interpretació restrictiva i paternalista de la noció de «cooperació» i de les polítiques del mateix nom; e) incapacitat per atreure inversions privades vers els països de la conca mediterrània (menys de 3.000 milions d'ecus per any, tot considerant el petroli, en la zona mediterrània eixamplada: Magrib, MacKrik, Israel i Turquia); f) restricció constant dels eventuais avantatges de l'accés preferencial dels productes agrícoles i industrials del Sud (PAC, tercera ampliació de la CEE, acords d'autolimitació...); g) falta de voluntat i instruments d'autèntic «co-desenvolupament»; h) ineficàcia de la cooperació financera en termes d'incidència real en la millora de l'economia i les condicions socials dels països mediterranis. Els resultats (endeutament creixent, altíssimes taxes d'atur, penúria de la població...) semblen caminar en la direcció contrària a la que podria esperar-se d'un enfocament global.

Resultat final, creixent marginació global de l'economia mediterrània en el context de l'economia mundial i inexistència en l'àmbit mediterrani global de res semblant a un enfocament comprehensiu i negociat de la seguretat [amb components socials, econòmics, mediambientals i no solament militars] i d'una proposta pactada de desenvolupament d'ambdues ribes, el que hom ha anomenat «contracte de desenvolupament».

Pel que fa a la contextualització de la Conferència, es recordaren tres coses. Primer, el moment de sorgiment, després de la desaparició del bloc de l'Est, la segona guerra del Golf i el fort desplaçament del centre de gravetat polític de la UE vers el nord i l'est d'Europa. Segon, el fet que des de 1990 han proliferat diverses iniciatives polítiques, fomentades per estats de la Unió o de la conca mediterrània, parcialment solapades i a vegades en competència: Fòrum Mediterrani, Fòrum dels Estats Mediterranis, Conferència sobre la Seguretat i la Cooperació a la Mediterrània, Grup i diàleg 5 + 5, Conferència Interparlamentària de Màlaga, Conferències de Casablanca i Amman, etcètera.

Tot i que les diverses iniciatives han plantejat, en major o menor mesura, la necessitat de desmilitaritzar la noció de seguretat a la Mediterrània i de fomentar un enfocament global i compartit de la seguretat, algunes actuacions i iniciatives en el terreny de la política de seguretat i de defensa dels estats membres de la UE no s'adiuen gaire bé amb aquest llenguatge. Concretament, hom pot observar un desplaçament i reorientació vers el Sud dels seus dispositius militars, la creació de forces d'intervenció ràpida, de composició estatal i pluriestatal, així com una postura majoritàriament tímida i claudicant davant la negativa israeliana a renunciar amb data fixa l'armament nuclear i a formar part del Tractat de No Proliferació Nuclear (TNP).

En conclusió, la història de les polítiques mediterrànies de la Unió Europea i dels seus estats membres i certes actuacions recents no sintonitzen amb la lletra dels documents de la Conferència Euromediterrània. La distància entre textos i voluntats sembla molt alta.

3.2. El marc i els objectius de la conferència

Els punts anteriors obliguen, malgrat l'abast estratègic de la proposta de creació d'una associació euromediterrània i d'una zona de lliure comerç per a l'any 2010, a limitar l'optimisme i l'excés de publicística associat a la cita barcelonina.

Concretament, s'assenyalà el següent:

1. La proposta arriba tard i s'arrela, malgrat l'èmfasi que Brussel·les posa en la «novetat», en la «política mediterrània renovada», que un informe del Parlament Europeu qualificà de simple «readaptació, correcció i perllongació» de les mesures i polítiques anteriors.
2. Els textos base de la Conferència estan mancats quasi totalment de voluntat d'autocrítica respecte dels objectius, que segueixen sent els mateixos, principis, instruments i resultats de les polítiques mediterrànies anteriors de la UE.

3. Els punts anteriors suposen un llast considerable per a la totalitat del projecte, que pot qualificar-se de poc realista en el diagnòstic, tímid, probablement ineficient (en no anar a l'arrel dels problemes), paternalista (en no existir autèntics instruments co-decisionals, els instruments financers poden acabar funcionant com un simple incentiu, com un recurs per capturar voluntats), i massa pressoner de la lògica dels interessos estatals, inclòs el dels països meridionals de la UE de contrapesar el desplaçament de l'interès de la Unió vers els països d'Europa central i oriental.

4. Els textos tradueixen una obsessió irritant pels riscos en matèria de seguretat i inestabilitat (militar, demogràfica, social, migratòria...), però entesos a la manera occidental. Dit clar i català, la «Mediterrània» se segueix percebent més com una «molèstia», com una «zona d'inestabilitat» i eventual «arc de crisi», que com una àrea on assajar propostes reals de desenvolupament conjunt, sostenible i orientat a reduir les enormes diferències socio-econòmiques existents als diversos estats riberecs i, també, dins de molts d'aquests estats.

5. La iniciativa correspon a la UE. És un producte de Brusselles i de les capitals dels Quinze. Només en la fase final s'ha consultat als socis mediterranis i s'han modificat, a proposta seva, alguns punts. Això obtaculitza d'entrada l'eventual traducció pràctica de la voluntat multilateral que manifesten els textos oficials. L'ambigüitat i inconcreció dels instruments de seguiment permeten preveure que el centre d'iniciativa i decisió seguirà estant en el futur en mans de la UE.

Alhora, els excessos burocràtics habituals a la UE i el «dèficit democràtic» de les seves institucions poden fer que la societat civil, tant al Nord com al Sud, estiguin molt lluny de la presa de decisions i del control dels acords, i, en el cas dels països tercers mediterranis, de beneficiar-se realment dels fluxos monetaris que puguin produir-se.

6. Els assistents no cobrien la totalitat de l'espectre mediterrani. No es considerà ni el «Mediterrani eixamplat» (Aràbia saudita o Qatar) i, a més, resulta totalment injustificada l'absència de Líbia.

7. La conferència despertà entusiasmes limitats als països mediterranis, així com nombroses suspicàcies (per exemple, hom ha dit que podria diluir les relacions euro-àrabs, servir de marc per negociacions multilaterals encobertes del procés de pau del Proper Orient...).

8. La cita de Barcelona, malgrat les aparences, no fou un fòrum negociador, almenys pel que fa a l'associació euromediterrània, sinó el lloc en què: aprovar una declaració de principis que, bàsicament, recull les propostes de la Comissió; fixar alguns objectius comuns i dibuixar uns perfils força indefinits de la zona de lliure comerç del 2010; fer sentir la veu d'alguns països (Síria, Israel) sobre problemes i postures que es discuteixen a d'altres fòrums.

9. El compromís dels països de la UE, en funció dels processos negociadors previs a Barcelona, sembla desigual, limitat i contradictori. Dit de forma ràpida, hom constata una doble paradoxa: a) els més sensibles (els estats meridionals de la UE) són també els que se senten més amenaçats i els que adopten polítiques més restrictives a nivell estatal (Lleis d'Estrangeria i de restricció de les migracions, polítiques de defensa o seguretat amenaçants), fet que irrita els estats mediterranis de la ribera sud; b) d'altra banda, són aquests mateixos països, que disposen de menys recursos financers, els que impulsen la política de la UE sobre la regió.

En síntesi, la idea de fons que travessa els diversos textos i documents emanats de la UE està encara molt ancorada en dos «clixès» relatius als països i pobles de la ribera sud: simples objectes de reflexió estratègica (obsessió per la seguretat) i mers «tubs digestius» de les economies dels països del nord. No cal ni dir que ambdues idees han mostrat a bastament la seva incapacitat per vertebrar una autèntica identitat mediterrània global.

3.3. Una valoració global

Així doncs, la proposta bàsica continguda en el procés que ha dut a la Conferència Euro-mediterrània, malgrat els elements positius i l'abast estratègic, en opinió de la CMA pot considerar-se:

A. En la dimensió econòmica, poc innovadora, fomentadora de les desigualtats i insostenible des de la perspectiva mediambiental. Sis són les raons que justifiquen aquest judici.

En primer lloc, perquè la proposta de creació d'una zona de lliure comerç no té en compte

la desigualtat de partida de la zona europea i de la mediterrània . N'hi haurà prou de recordar la distància entre els PIBs o entre les respectives taxes de participació en els intercanvis mundials (en tots dos casos, les xifres de la UE superen unes 20 vegades les dels països mediterranis), o bé l'abismal diferència entre el que representa la UE en termes d'exportacions i importacions per als països mediterranis (56 % i 52 %, respectivament) i el que aquests suposen per a la UE (3 % de les exportacions totals, una mica més d'un 8 % de les extracomunitàries). Sense mesures correctores i plans d'acompanyament, com sap molt bé la Unió Europea a tenor de la seva pròpia experiència (polítiques i fons de cohesió), la distància no deixarà d'augmentar.

En segon lloc, per l'asimetria en l'exigència d'obertura comercial . Hom demana als països mediterranis que obrin i liberalitzin les seves economies, però la UE no sembla disposada a obrir de forma equivalent un sector tan cabdal com l'agricultura. Atesa l'especialització de molts països mediterranis (hidrocarburs, tèxtil) i atesos els seus dèficits de partida, la integració comercial amb graus de creixement i desenvolupament tan desiguals pot generar múltiples efectes perversos, derivats de la desprotecció i la concurrència externa (desaparició d'activitats econòmiques industrials, creixement exagerat de certs sectors exportadors, polarització econòmica...).

En tercer lloc, la persistència de la lògica assistencial, que no afavoreix les solucions radicals, que van a les arrels: acabar amb models productius insostenibles en termes ecològics; crear sistemes productius sòlids, diversificats i competitius; transferir de forma generosa i àmplia coneixements i tecnologies; desenvolupar tecnologies i infraestructures que permetin un desenvolupament autocentrat (per exemple, apostar per les tecnologies i infraestructures en el terreny de la informació, claus en els actuals processos productius, i no per les infraestructures de transport gegantines); permetre deslocalitzacions selectives, orientades a reduir a mig termini la diferència d'ingressos en les poblacions d'ambdues riberes; etcètera.

En quart lloc, per la dependència de les propostes de la doctrina lliurecanvista i l'estratègia d'ajust estructural, entesa a la manera del Banc Mundial i del Fons Monetari Internacional. Des del punt de vista dels textos de la Comissió, la zona de lliure comerç pressuposa prèviament aconseguir equilibris macroeconòmics, és a dir, programes d'ajust estructural. Sense negar la necessitat de transformar radicalment les estructures socials i econòmiques dels països mediterranis, l'exemple dels resultats dels programes d'ajust estructural al Magrib, dramàtics per a la població (en especial la rural i les capes urbanes més pobres) i en bona part ineficaços des del punt de vista del seu impacte econòmic, hauria de ser suficient. No té cap sentit aplicar més del mateix.

En cinquè lloc, per la incapacitat d'englobar en les propostes algunes realitats econòmiques dels països del sud , en particular el llast del servei del deute extern per a qualsevol projecte d'associació. Tampoc caldria oblidar d'altres factors, com el paper negatiu de part de l'ajut oficial al desenvolupament i, en absència d'inversions importants, el pes enorme, actualment insubstituïble, que en l'economia dels països mediterranis tenen avui dia les transferències dels emigrats.

En sisè i darrer lloc, per l'impacte negatiu de bona part de les polítiques apuntades sobre un medi ambient ja molt degradat , en el qual els països europeus desenvolupats són actualment responsables del 75 % de la contaminació marítima. S'aposta per exportar un model productiu insostenible, basat en el creixement ràpid i esquilador del medi ambient, com confirmen les escasses referències presents als textos a la màgica fórmula del «desenvolupament sostenible» i la proliferació d'al·lusions al caràcter «sostingut» del creixement.

B. En l'esfera política, la proposta es considera feble en la seva articulació, inconcreta i clarament inclinada a perpetuar l'actual *statu quo*. S'esmentaren diverses raons.

En primer lloc, la persistència en entendre la «zona de pau i estabilitat» com manteniment de l'actual situació, fins i tot quan això suposa donar suport a governs clarament deslegitimats davant les seves poblacions. Dit de forma ràpida, la por a l'islamisme està servint de coartada als governs dels països occidentals per justificar la seva decisió de preferir, almenys per omissió, règims polítics responsables de violacions sistemàtiques dels drets humans més elementals.

En segon lloc, per la manca de compromisos en matèria de seguretat. El Mediterrani en la seva globalitat necessita processos de limitació d'armaments, restriccions i controls del comerç d'armes, iniciatives que fomentin la creació de mesures de seguretat, etcètera.

En tercer i darrer lloc, la precarietat política de l'articulació del projecte. Es basa en un precari equilibri entre la recerca d'un espai econòmic multilateral i la suspicàcia secular, quan no obstaculització, respecte de qualsevol procés d'integració política àrab. D'altra banda, les exigències relatives al respecte a la democràcia i als drets humans són molt vagues, emparades en referències genèriques a «textos fonamentals» o a les «normes de conducta reconegudes per la comunitat internacional», cosa que podria significar que, en alguns casos, es toleraran règims repressius o dictatorials per assegurar l'èxit o bona gestió del projecte. En últim lloc, els silencis relatius a bona part dels conflictes oberts a la Mediterrània, per exemple els processos de descolonització inacabats, incrementen l'esmentada sensació de precarietat política.

C. En l'aspecte social i humà, la proposta es qualifica, tot considerant el que diu i allò que s'omet, d'enormement inconcreta i culturalment agressiva.

Les omissions i inconcrecions són especialment evidents en l'apartat de les dones. Cal assenyalar també la negativa a permetre la lliure circulació de persones entre ambdues ribes, que es justifica amb argumentacions falsejades, destinades a reforçar els mecanismes de control policial i a exigir als països del Sud que controlin la immigració en virtut d'una inexistent amenaça demogràfica.

Cal afegir també l'escàs paper atorgat a la societat civil, especialment a les associacions i organitzacions no governamentals de caire no lucratiu, malgrat que constitueixin un dels referents centrals del tercer apartat de la proposta de zona euromediterrània, «l'associació en els àmbits socials i humà». Tant les referències contingudes als textos, com el fet de responsabilitzar del Fòrum civil que la UE considera paral·lel a la reunió intergovernamental (Euromed) una institució vinculada al govern de la Generalitat de Catalunya, suposen *a priori* una concepció hiperrrestrictiva del paper de la societat civil.

Omissions, inconcrecions i propostes basades en argumentacions falses (creixement demogràfic) són a la base de la consideració negativa del to culturalment agressiu, poc esperançador, del projecte. Certament, es parla de respectar les especificitats de cada país i població, però tant el fet que bona part d'aquestes referències estiguin al text a causa de peticions dels països mediterranis, com l'escàs paper atorgat a les respectives societats civils, fan témer que en la pràctica predominin les fórmules indiferenciades. D'altra banda, l'enorme inconcreció del tercer apartat del projecte d'associació no sembla apostar per una política de suport decidit a estratègies educatives favorables a l'intercanvi cultural i al mutu consentiment dels pobles i cultures d'ambdues riberes.

4. A TALL DE CONCLUSIÓ

Tot plegat i per dir-ho amb poques paraules, en opinió de les persones participants a la CMA, a la proposta de creació d'una associació euromediterrània predominen, almenys actualment, les zones grises i fosques, el negatiu sobre el positiu. La proposta de la Conferència intergovernamental sembla inspirada, per dir-ho extrapolant unes paraules que vaig utilitzar a la CMA per al·ludir a les arrels de l'assistència tècnica i de l'ajut oficial al desenvolupament, en una filosofia assistencialista, que, en ser hereva d'un pare imperialista occidental i d'una mare missionera cristiana, té característiques d'ambdós progenitors.

Sense autèntica reciprocitat, la Mediterrània mai no serà un espai de solidaritat i d'autèntica cooperació. Li correspon a la societat civil d'ambdues riberes de la Mediterrània maldar per aconseguir-ho. Altrament, no seria estrany que la manca de gosadia i el pes excessiu dels interessos econòmics dels estats de la UE provoquessin que, d'aquí a alguns anys, analistes dels països mediterranis, en examinar la posada en funcionament de la zona de lliure comerç, reescriguessin els antiquíssims mots de Saladí: «Mireu els frany (francs)!! Contempleu la forma acarnissada en què lluiten per la seva religió, mentre que nosaltres, els musulmans, no mostrem cap passió per fer la guerra santa». En aquest cas, però, substituirien «francs» per «europeus» i entendrien «la forma acarnissada de lluitar per la seva religió» com tossuda insistència a imposar valors culturals i interessos econòmics sense entendre ni atendre en peu d'igualtat l'altre.

La Mediterrània, sub specie temporis

BENJAMÍN OLTRA

Universitat d'Alacant

El camí més curt per comprendre's un mateix passa a través del coneixement de les grans civilitzacions submergides de fa segles, però encara influents, ja que sobre elles descansa la nostra».

(Kurt Lange, 1952)

Els exposaré una seqüència d'hipòtesis, descripcions i interpretacions sobre la Mediterrània, *sub specie temporis*, i com a realitat cultural i civilitzadora, les úniques maneres fructíferes, al meu parer, a fi d'enfilar una imatge narrativa a partir de l'experiència literària, documental i viatgera d'una història i d'un món de quasi infinits mons, d'una realitat *selvaggia*, plena de diversitat creadora, aparentment intel·ligible i, sempre, fascinant, fins i tot en els seus moments més peluts i desencantats, com el present. Però és imprescindible entendre *sine ira*, i amb la ment empàticament oberta i disposada a la sorpresa.

El meu argument és el següent: *la Mediterrània*, des dels mateixos orígens civilitzatoris, fa uns 9000 anys, i, evidentment, des de l'odisèic segle VIII aC, *ha estat incessantment descoberta i redescoberta*: a l'atzar del destí; amb finalitats comercials, militars, expansives, polítiques, sens dubte; per diverses d'aquestes raons o per alguna altra de més noble, com la dels viatgers Berard i Bradford, o com la d'apassionats descobridors com Evans, Schliemann o Carter; o, potser, com a viatge, recerca o creació literària. Qualsevol fractal de l'infinít univers només adquireix sentit si el «descobrim» (cada generació i personalment) i tractem de narrar-lo, de trobar-ne l'argument narratiu; en el cas de les arts, màgic i fascinant, i amb un bell llenguatge expressiu; en el cas de les ciències, versemblant, senzill i rigorós, a partir de la complexitat, amb fórmula teòrica susceptible de ser aplicada a múltiples situacions; en el cas de la filosofia o de la metafísica, ple d'il·luminació; en el cas del sentit comú, conscient del que s'està veient.

Tot descobriment suposa una conjectura, en el nostre cas, una hipòtesi que enllaça passat, present i futur; implica el temps com a matèria real i el temps com a consciència i discurs. Al seu torn, aquesta conjectura comporta una *imatge*. En el món clàssic es tractava d'una *cosmovisió* continguda en una filosofia; a finals del segle XV d'una *imago mundi*; avui, d'una *cosmologia*, d'una imatge de la realitat, inclòs el laberint de la ficció.

La imatge de la Mediterrània pot ser unitària i tancada, o diversa i oberta, fins i tot barroca i, per què no, caòtica i surrealista. La meua modesta proposició consisteix a buscar i dibuixar *la unitat en la diversitat, en el temps*.

Vista així, i mitjançant la pinzellada d'una certa perspectiva dramàtica, *la Mediterrània és l'escenari d'una de les majors i més fascinants històries civilitzadores i creadores, i, al mateix temps, bèl·liques, destructives i traumàtiques que van veure els temps*.

DESCOBRIR EL MEDITERRANI

Proposaré algunes grans formes de percepció o imatges de la Mediterrània en virtut de contextos històrics específics, amb les seves cultures i cosmovisions singulars. Es tracta de dibuixar un mapa de formes de descobrir i representar-se la Mediterrània, no de detallar i reproduir el territori mateix. Vet aquí sis d'elles:

1. La Mediterrània com a mite

Mite, del grec *Mūthos* (Llegenda). Relat fabulós i fabulista, llegenda, al·legoria i mitologia, la Mediterrània, d'antic, ha estat plasmada en el panteó dels seus déus, l'epopeia dels seus herois, el patrimoni dels seus criteris sobre allò que és bell, bo, veritable, just, sagrat, útil, la felicitat, l'amor, la vida, la mort, el temps, en definitiva l'ésser, i els seus contraris. En la revelació i la mística, en la metafísica i la filosofia, en la ciència i les arts, en la consciència col·lectiva, es creen, i es transmeten, en els temples, polis, llars, àgores, mercats, acadèmies, liceus, jardins, abadies, universitats, sectes i cercles invisibles, tota aquesta plèiade d'idees i valors literaturitzades en forma de narracions fabuloses a fi d'establir l'origen, evolució i projecció de la naturalesa, l'home, la societat i la divinitat. D'un tal laberint de mites, d'aquesta mitologia, brollen

ESPAI
OBERT

els distints mediterranis mítics: el teomòrfic de l'*Odissea* (Posidó, deu de les aigües i Mediterrani mateix); l'heroic de la *Ilíada* (Aquil·les, Hèctor) i l'*Eneida* (Enees); el fenici (la reina Dido); el de la ciutadania grega i romana; el de la sobrietat àurea horaciana; l'epicuri, l'estoic, l'hedonista; el veterotestamentari, neotestamentari i corànic; el renaixentista i humanista, etcètera; preuats mites eficaçment aculturadors, forjadors de grans vigències de sentit i significat. A poc a poc, mitjançant una certa entropia en la comunicació, la secularització de les seves ciutats i un cert efecte derivat dels mass media actuals, els mites, en altre temps arquetipus i models educatius i d'estils de vida, esdevenen eslògans, receptes i, fins i tot, fórmules desideratives i tòpics. La mediterraneïtat, el ser mediterrani, la bona vida, la dieta i la cuina mediterrànies, en les seves accepcions vulgars i comercials, són exemples quotidians. El Mediterrani és fabulós per la seva història mítica i mitològica, engastada en els successius anells d'or i ferro de les seves civilitzacions, i no precisament per la seva conversió en paradís turístic.

2. La Mediterrània com a metàfora

Metàfora, del grec *metafora*, del llatí *metaphora*, portar més enllà, transcendir. Com? *Sub specie literaturae*. És la conseqüència del mite, de l'arquetipus. El mite es plasma en figura literària que respon perfectament al món real, però en unes altres claus lingüístiques. És el que va fer Homer a l'*Odissea* i a la *Ilíada*. Per això, a Schliemann no li va ser difícil, amb la *Ilíada* a la mà, descobrir Ilión, o Troia, aquest immens jaciment de somnis, murs i tresors; ni a Bradford, amb l'*Odissea* convertida en carta nàutica, solcar les aigües seguint les desdibuixades esteles d'Ulisses i concloure que el poema és una fascinant guia realista i màgica, metafòrica. Els antics, és sabut, consideraven la naturalesa sagrada i humana. L'autèntic mite es plasma en metàfora. En fi, Cal·lípsos, el centre mateix de l'*omphalos cosmou*, on la deessa reté l'heroi, és Malta, la secular Melite, l'illa de mel. Els cíclops, els lestrigons, els lotòfags de la preciosa Djerba, Scilla i Caribdis, són, segons el fidel Bradford, volcans, fenòmens terrestres i marins reals expressats en metàfores inigualables. Així, persistentment, apareix la Mediterrània com a substància literària, a més dels poemes homè-

rics, a la *Teogonia*, *Olímpiques*, *Diàlegs*, *Política*, a l'anomenada «saviesa grega», composta pels mites metaforitzats de Dionisos, Apol·lo, Eleusis, Orfeu, Museu, els Hiperboris i Enigma, a l'*Orestíada*, *Èdip*, *Medea*, *Les Granotes*, *Les Argonàutiques*, *Les Metamorfosis*, *les Odes Horacianes*, *L'Eneida*, *L'Apocalipsi*, *la Civitas Dei*, *la Summa Theologica*, *la Commedia*, *Al Muqqadimah*, *El Príncep*, els sonets petrarquians, la poesia de Sant Joan de la Creu, *L'Arxipèlag* de Hölderlin, els *Sonets a Orfeu*, de Rilke, *L'après-midi d'un faune*, de Mallarmé, *Le cimetière marin*, de Valéry, el poema «Ítaca», de Kavafis, *l'Ulisses* de Joyce, per citar només algunes memorables obres de la font infinita de la creació mediterrània. En aquest insòlit context es pot entendre per què Freud va dir, a *Das unbehagen in der Kultur*, que la cultura és una creació posada al servei d'Eros.

3. La Mediterrània com a utopia

Utopia, del grec *Ou Topos*, no lloc. Cert, llevat del paradís. I el paradís sempre va estar prop o al Mediterrani. A Mesopotàmia o a alguna de les illes de la garlanda que estranyament teixeix Xipre amb Tabarca. Hi ha, com és sabut, diversos tipus d'utopies: la terra promesa i la vinguada del Messies, la urbs Ierusalem beata, la civitas Dei de Sant Agustí, les comunitats descrites per Bacon i Moro, els falansteris de Fourier, la societat sense classes de Marx; però la Mediterrània és un objecte de desig utòpic, un espai-temps utòpic de primera magnitud. El classicisme, la polis, els òrfics, les *Bucòliques* i les *Geòrgiques* de Virgili, *l'aurea mediocritas* horaciana del *Beatus Ille*, la promesa de les tres religions monoteistes, la gnosi, els apocalíptics, els diversos corrents subterranis que barregen models i organitzacions d'inspiració hermètica i heterodoxa en el món egipci, en l'hel·lenisme, en les formes herètiques medievals, en el mil·lenarisme, en l'alquímia, la ciència i l'humanisme, en el Barroc, l'il·luminisme, el Romanticisme, fins arribar a les societats del benestar actuals i a l'hedonisme actual com a velada forma de negoci i trivial estil de vida, en fi, el tradicionalisme i el progressisme ingenus i, evidentment, certes modalitats de turisme. Totes aquestes ideologies sorgeixen, en bona mesura, de la Mediterrània, i construeixen utopies, retroutopies i antiutopies que tenen a veure amb el *mare in-*

ternum nostrum. Lluís Racionero i Carlos Barral mostren bé dos aspectes centrals de la utopia: el lúdic optimista i el tràgic, i fins i tot apocalíptic, pessimista. Segons Racionero:

«ha arribat el moment de tornar a l'ideal epicuri i humanista del Mediterrani» (1985: 11)

Carlos Barral, en un text àcid i lúcid, exhala:

«Tots sabem que a la Mediterrània ja no queden més que esquitxats racons pintorescos de cent en cent milles, els justos perquè es justifiqui el consum fotogràfic dels japonesos de nació o d'afecció. O alguns ravals de les velles capitals de mar a les hores mortes dels dies no festius. Aquest mar mort o moribund, quotidianament enverinat, sense peixos, sense habitants propis, sense embarcacions necessàries, sense memòria, sense deus» (1988: 36).

També en aquest cas cal recordar la idea de la cultura, ara utòpica, com a vector que tendeix a Eros.

4. La Mediterrània com a agonia

Agonia (del grec *Agon*) expressa la lluita com a tensió creadora per morir i renéixer. Un escenari de conflicte, traumes, lluites i guerres sense fi és la Mediterrània. Des de sempre. Estem davant l'altre pol d'Eros, el Tàntos, l'anihilació, en aquest cas sense literatura, encara que aquesta hagi donat molt belles pàgines de sang, despedaçament i mort. En els últims versos de *l'Eneida*, Enees enfonsa la seva espasa en el pit de Turno invocant la venjança del jove Pallante i desoïnt la súplica d'un Turno en el límit. Complida l'estocada, els seus membres defalleixen de fred. Virgili conclou:

«vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras».

No hi ha vers comparable en tota la història de la literatura universal. És aquesta una irrepetible imatge de l'agonia, però n'hi ha d'altres que encara palpiten en una apocalíptica història de no menys de 33 guerres des de fa 5.100 anys, a Egipte, fins a l'actual guerra infame de Bòsnia.

Lluiten certament, a la Mediterrània, els deus, els homes, els pobles, les ciutats, els estats, les religions i la naturalesa. Semblaria que a tanta cultura, a tan gran ambició, a tan implacable pulsio d'Eros, li faltés l'espai i l'aigua. He-

ràclit d'Efes va dir, fa aproximadament 2500 anys, que la guerra era el rei o pare de tot. Aquí també la contradicció. En l'agonia es mor i es reneix. Diu Gombrich, en uns paràgrafs genials:

«Vinc de la civilització Occidental, nascuda a Grècia (...) Espero que hi hagi un segle XXI. Amén. (vid. text a *l'Apèndix*, 1981: 27-28).

5. La Mediterrània com a imago mundi reduïda

Reduïda a la recerca d'una variable explicativa generalment prescindint del temps o fent-la servir de manera sincrònica. En les ciències socials dels últims cinquanta anys, el reduccionisme més arrogant, com a resultat tant del marxisme com de les teories del desenvolupament i de la modernització, ha estat implacable i d'efectes poc fructífers. Una imatge, sigui en termes progressistes o de desenvolupament, d'una tan complexa i rica història, de llarga durada, amb fragmentacions en cendres i renaixements, està abocada a la distorsió de la perspectiva temporal, de l'argument i de la narració. Amb l'excepció de l'obra de Braudel, poca cosa més es pot dir, en ciències socials, que valgui la pena de ser continuat en la investigació.

6. La Mediterrània com a sistema macrohistòric

Pot, al seu torn, adoptar distintes perspectives derivades, com l'evolutivo-material, de Braudel, la del World-System, de Wallerstein, o la macrohistòrica, de Galtung. També és possible, em penso, combinar la perspectiva macrohistòrica i sociològica amb la cultorològica i la semiòtica. Situant la cultura com a centre argumental i narratiu del sentit del temps, en un context precís de variables sociològiques clau (vid. la meua *Cultura y tiempo*, 1995: 19 i ss, i 207-8), es pot veure molt bé el que anomenaré l'argument cultural-civilitzatori del món mediterrani.

Seria possible donar compte d'altres tipus conspicus d'imatges. Però bastin, de moment, els esmentats per continuar el nostre argument.

MARE INTERNUM NOSTRUM

A la seva clarivident obra renaixentista, *Imago Mundi* (1483), Pierre D'Ailly, Bisbe de Cambrai i després Cardenal de Joan XXII, diu que «s'anomena mediterrani perquè banya pel mig

la terra fins a l'Orient, separant Europa, Àfrica i Àsia». És sabut que aquesta era obra de bitàcora de Colom en el primer viatge a les Índies occidentals.

Des de la *perspectiva de l'Ecologia*, la Mediterrània és un fractal en l'ecosistema euroafrasiàtic, que es perfila com un complexíssim mar interior, ric i intrincat en la seva costa nord (des d'Anatòlia a la Península Ibèrica) així com en el seu rosari d'illes (des de Xipre fins a Tàbarca), i desèrtic i dur (tot i que no sempre va ser així, fa 10.000 anys el Sàhara era una immensa pradera) a la costa sud (des de Síria fins al Marroc). Aquesta figura fractal configurarà mediambientalment tres rutes històriques: la ruta del nord, la de les illes i la del sud, amb sorprenents relacions entre elles.

Aquest mar únic, d'original situació, clima benigne, terres assolellades i ombrívoles, verdes i esgrogueïdes, escarpades i arenoses, fèrtils i eixorques, sempre amb la presència misteriosa i incessant de la mar, amb el seu gradient de blaves, verdes, blanques i acerades tonalitats. En la paraula poètica de Valéry, a *Le cimetière marin*:

«La mer, la mer toujours recommencée».

Terres contradictòries i desitjades, fauna i flora singulars, constitueix l'1 % de totes les aigües oceàniques i per ell circula el 30 % de tots els petroliers del món. Els seus 2,5 milions de metres cúbics d'aigua tancats en terra, ara amb zones de contaminació greu, en què l'aigua es podreix pel fenomen de l'eutrofització, i, per tant, no «respira» perquè li manca, químicament i biològicament (DQO i DBO) l'oxigen, estan sotmesos a una intensa evaporació i presenten un alleujador: l'estret de Gibraltar (15 km d'amplada). El 68 % de l'aigua que rep de l'Atlàntic, per les boques de Gibraltar, triga 100 anys a renovar-se, a un ritme de 2.900 km cúbics per any.

Mar sense marees actualment, encara que les va tenir a l'època clàssica, la seva profunditat pelàgica va de 1.500 m a 5.000 m a les fosses més abissals. Al seu si es troben 9.000 espècies d'animals, amb la impressionant migració de 2.000 milions anuals d'aus a la mar i humitals, i 25.000 espècies de vegetals, amb les alzines, pins i plantes xerofítiques (amb espines) com a espècies autòctones, i oliveres i tarongers

com a espècies importades. Actualment conserva, amb dificultats, 85 milions d'hectàrees boscoses (tot just un 10 % de les que va tenir fa 10.000 anys), però el matoll, de maquis i garri-ga, ha substituït els boscos. El seu fons és un tapís de possidònia (actualment amb grans clarianes), alga original que només es troba a Austràlia, *alma mater* de peixos i de l'oxigen biològic i químic que l'aigua demanda. És un nexe, aïllat i connectat alhora, de tres continents.

Adoptem la perspectiva *microhistòrica i culturalològica*. La Mediterrània emergeix ara com una llarga durada, almenys, de trenta mil anys, època en què es va poder produir el procés de diversificació gènica que va donar com a resultat el mosaic d'ètnies actuals. Antiquíssimes formes artístiques, de les quals en tenim mostres al Pròxim Orient, Lascaux i Altamira, revelen l'existència de simbolisme social ritual religiós-natural. La humanitat passa de la natura a la civilització mitjançant la cultura. Fa entre 10.000 i 9.000 anys s'estableixen els assentaments agro-urbans i alguns teixits comercials de les civilitzacions (quadre 1) que assoleixen els primers resplendors a Mesopotàmia i Egipte., fa uns 5.400 i 5.250 anys respectivament. Les ciutats-palau de Llevant, el laberint real de Minos, alguns enclaus euro-antics, hitites, babilonis, jueus, assiris i fenicis, ens condueixen al mar clàssic, a l'ecumene dels hel·lens, els quals, juntament amb els etruscos i els llatins, creen el món romà, civilització i imperi per excel·lència que subsumeix i integra la història mediterrània anterior i li dona una complexa identitat sense precedents. El mare internum és ja *mare nostrum*, civilització nàutica en la qual continuen desembocant afluents com la civilització persa, el món asiàtic i apareixent sobre les runes de l'imperi romà els europeus del nord, bizantins i l'Islam amb la civilització cristiana medieval i moderna, després occidental. La imatge narrativa que es pot retenir és que, subjacent a tanta diversitat, hi ha un ordre creador, una unitat que dibuixa el Mediterrani com el petit mar —ignot i odisseic, de primer, ecumènic i imperial després— de major densitat cultural, civilitzàtòria i imperial conegut. Vint-i-tres civilitzacions, de les quaranta-quatre mundials conegudes, a les recollides terres que abracen dos milions i mig de quilòmetres quadrats aquàtics, ens contemplen. ¿Quina és la raó històrica d'aquest pro-

QUADRE 1
VINT-I-TRES CIVILITZACIONS MEDITERRÀNIES DE QUARANTA-QUATRE POSSIBLES MUNDIALS

CIVILITZACIONS PER ORDRE D'APARICIÓ A L'ESCENARI MEDITERRANI	AC	DC	IMPERI MOMENT CENITAL - GRÀNDARIA ¹
1. Jericó	7000		
2. Çatal Hüyük	7000		
3. Sumer	3400		2500 aC P
4. Acàdia	3200		2340 aC P
5. Egipte	3250		3100, 2600, 1850, 1460 aC P
6. Llevant	2500		
7. Minos	2500		
8. Euroantics	2300		350, 448, 447, 484, 493 dC P
9. Hitita	1750		1350 aC P
10. Babilònia	1792		1770 aC P
11. Micenes	1500		
12. Israel/Judea	1260		960 aC P
13. Assíria	1200		1210, 639 aC P
14. Fenícia	1000		850, 216 aC P
15. Hèl·lade	900		452, 404, 338, 325 aC 3 P. 1 G
16. Etrúria	800		
17. Roma	753		180 dC G
18. Pèrsia	550		585, 485, 100 aC 2 P. 1 G
19. Bizanci		330	560 dC G
20. Islam		622	800, 1672 dC G
21. Eurocristiana medieval		800	800, 962, 1388 dC 2 P. 1 G
22. Eurocristiana moderna		1450	1525, 1571, 1700, 1709, 1713 dC 2 P. 3 G
23. Occidental		1776	1798 a 1973 dC 2 P. 11 G

1 P: petit; G: grand

cés d'alta densitat cultural que forja l'argument del Mediterrani? Caldria explorar i revisar a fons tot l'estadi cultural, nòmada, tribal i natural anterior, fins als llindars, a la vall del Rift, de l'espècie *homo sapiens sapiens*, per donar una resposta cabdal. Si ens atenim a la teoria monogenista de la humanitat, més que no pas a la poligenista, el primer esglaó migratori, el primer estadi, que he anomenat cultural, nòmada i natural, de la humanitat flueix pel vell Nil, des de la regió dels llacs, travessant Uganda, el Sudan, vorejant Etiòpia, fins a les terres altes i baixes nilotes egípcies, i es pot conjecturar que es bifurca en dues branques mediterrànies, fa entre trenta i deu mil anys; l'una viatja per l'est travessant el Sinaí, les actuals terres de Fenícia i Israel Judà, Síria, es ramifica entre orient i Anatòlia, travessa els Balcans cap a la Gàl·lia i el nord d'Ibèria; l'altra branca viatja des del delta del Nil cap al sud-oest i, després d'un llarg viatge per l'escorça afromediterrània, travessa Gibraltar i, com apunta la hipòtesi paleoantropològica de la troballa d'Orce, s'estableix a Ibèria, al sud, fa més de 700.000 anys, en el pleistocè inferior. Aquestes noves troballes revelen el fet que *homo sapiens* i *homo erectus* podien haver tra-

vessat estrets marítims abans del que hom pensava i formar rutes alternatives a les tradicionals, cap al Mar Negre, el Càucàs i Pèrsia, pels Monts Tauro. El viatge de la humanitat abraçant la Mediterrània per totes dues riberes i per les illes queda registrat en diversos assentaments megalítics i en pintures amb escenes de pastureig (neolític saharià de Tassili), i també en els ossos fòssils de l'home d'Orce. En aquesta odissea real dels humans, amb l'equipatge espiritual, intel·lectual i tècnic de la cultura, per la conca mediterrània, potser trobem l'explicació de la densitat cultural-civilitzadora posterior relacionada més enrere.

UNITAT AMB DIVERSITAT I TEMPS

Continua Pierre D'Ailly: «De la mateixa manera que la terra, per bé que és una, rep noms diferents segons els indrets, així el Gran Mar és conegut de manera diversa segons les regions. Així s'anomena Ibèric i Asiàtic per aquestes províncies i per les seves illes Baleàric, Sícul, Crètic, Xipriota, Egeu, Carpàtic...» El Mediterrani és una senzilla i provocativa equivalència: unitat = diversitat; és a dir, unitat amb pluralitat (plurali-

tat que es presenta de totes les maneres possibles en les relacions socials: guerra, fragmentació, segmentació, coexistència, convivència, cooperació. Els exemples il·lustratius poden trobar-se fàcilment en el passat i en el present.

El paradigma filosòfic que va convertir aquesta realitat paradoxal en metàfora és Heràclit d'Efes cap al 500 aC. L'Obscur, en el seu enigmàtic llibre —mai no trobat— que, al meu parer, devia titular-se *Lógos pèri phuseos* (Discurs sobre la natura) i del qual se'n conserven provocatius fragments, esculpeix una sorprenent representació del món mediterrani en contraposar el *Lógos* al *Cósmos* (*Phúsis més Anthropos*). El *Lógos* és la suprema harmonia, raó i verb, innominada i nominable alhora (tot i que el nom sigui una pàl·lida ombra del seu ésser). No deixa de ser curiosa la correspondència entre el *Lógos* d'Heràclit i el *Tao* de Lao Tsé, encara que aquest nasqués seixanta-quatre anys abans que aquell i a la Xina. El *Lógos* es desplega per la història a través dels seus contraris, i arriba fins i tot al límit de la guerra. Les contradiccions fan que la realitat flueixi i res no romangui. La natura (*Phúsis*), la vida (*Bios*), l'ésser humà (*Anthropos*) i la societat (*Pólis*) són temps, flux, ésser històric que es resol dissolent-se en pura evanescència, ressorgint, recreant-se. És aquesta una imatge extreta de l'experiència natural i cultural del Mediterrani. Com la imatge de *l'ave fenix*. Com el vers bronzi d'Horaci, cinc-cents anys després: *pulvis et umbra sumus*. Com l'inoblidable vers de Quevedo, mil sis-cents anys després, que corona el sonet canònic de la història de la literatura: *polvo serán, mas polvo enamorado*. En l'harmonia, la contradicció; en les cendres, la vida. És la història del Mediterrani: harmonia heraclitiana, dialèctica; unitat en la diversitat, en el temps; un mar de cultures i tensions *sub specie temporis*. *L'apeiron* (principi infinit) d'Heràclit és el foc; al Mediterrani, l'energia, el foc de la guerra, la destrucció i arrasament de ciutats (Jerusalem, Cartago), la pira dels boscos i, també, per què no citar-la, la de les suposades vanitats per als grans «virtuosos», fanàtics (avui se'n diu fonamentalistes) com Savonarola a Florència, la Inquisició, en el segle XX, el genet apocalíptic de la Guerra amb poder nuclear, sense oblidar els diversos nacionalistes, al nord del nostre mar, i els fonamentalistes al sud i a l'est. *L'Apeiron* també és l'ener-

gia cultural civilitzatòria, creadora, destructiva i recreadora; l'energia de 23 civilitzacions, 23 tipus de formes religioses (amb les tres monoteïstes), i 46 imperis, dels 105 catalogats per Lewis, a partir de l'obra de Toynbee. L'enfoc cultural aquí proposat és l'únic que garanteix un argument narratiu de la unitat en la pluralitat.

ANTIGA ODISSEA

Contempli's, al *Mapa 1* (quadre 2), el món que Homer va narrar i que podia haver dibuixat. Una imatge curiosa del desconegut. El centre és l'Hèl·lade. L'illa de Quios i la dolça Esmirna destaquen (van ser, potser, les seves pàtries?) La imago mundi és el Mediterrani, encara sense nom, com una vasta ignota superfície. La resta és aventura, un dibuix difuminat. El periple d'Ulisses és un viatge conduït pel fató (*fato profugus*, diu Virgili d'Enees). Aquesta aventura és *virtú, fortuna e necessità*, expressions maquiavalianes, una altra imatge que brolla del mar intern nostre. Aquest viatge és també descobriment i creació i podria expressar-se en els termes de la teoria del coneixement-visió del Bisbe Berkeley: *Esse est percipi aut percipere*. Aquest món homèric no és només el del segle VIII aC; és el món de les civilitzacions des de Jericó a l'Hèl·lade (cfr. *quadre 1*).

Només els minoics, els micènics i els fenicis amb les seves noves cultures xifrades en les escriptures lineals A, B, i fenícia, completament alfabètica, amb els seus palaus, les seves naus i el seu comerç, manufactures, somnis i déus, es van aventurar en aquest

«Temple du Temps, qu'un seul soupir résume».
(Valéry, *Le cimetière...*: IV).

La realitat imita l'art. L'antic mite, a través de la metàfora odissèica, és seguit per la història. ¿Per què, doncs, no ha de servir-nos culturalment la metàfora per entendre, sense confondre, la realitat? Ulisses, com Enees, el Virgili de la *Commedia*, Hamlet, Alonso Quijano, la Celestina, Faust, Don Joan o Sherlock Holmes, com molt bé va veure Borges, són els artistes que dibuixen, de la mà dels seus creadors —que no van ser sinó els seus privilegiats escriptors— les imago mundi de cada època. De manera que podem parlar d'un antiquíssim Mediterrani la rea-

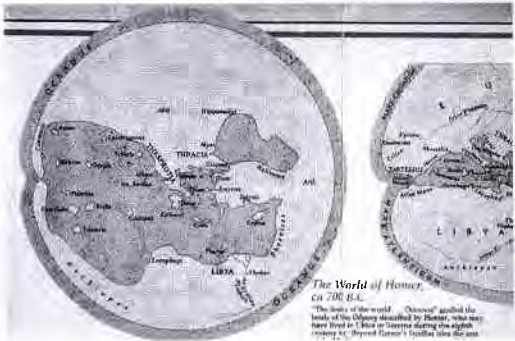
QUADRE 2
MAPAS DEL MEDITERRANI

MAPA	DATA	COMENTARI
1. Imago Mediterranii d'Homer	700 ac	Món de l'Odissea. Quíos i Esmirna (les seves pàtries?) destaquen. Centre: Hèl·lade en un llac gran. Resta: aventura: un dibuix difuminat.
2. Imago Mundi babilònica	600 aC	Un disc és el món, envoltat per un riu-ocèa circular. El centre (línies verticals): Tigris i Eufrates.
3. Imago Mundi d'Heròdot	465 aC	El món amb els tres continents coneguts. Centre: la Mediterrània sense nom. Espècie de riu-ocèa envolta la terra.
4. L'Ecumene d'Erastròtenes	220 aC	El director de la Biblioteca d'Alexandra va donar una curiosa imatge complexa, Ecumene: el Mediterrani, <i>mare internum nostrum</i> , que s'estén des de Portugal fins a Sri Lanka, Illes Britàniques, corn d'Àfrica.
5. Imago Mundi, d'Estrabó	25 aC	El viatger Estrabó dibuixa un món cada cop més preciós amb el Mediterrani sobredimensionat, al qual anomena <i>Mare internum</i> .
6. Imago Mundi, de Ptolomeu	140 aC	Destaquen <i>Àsia</i> i l' <i>Índic</i> . Mediterrani desplaçat. Circular, com els altres, més realista.
7. Imago Mundi del mapa Hereford (la catedral de Hereford), de Richard de Hardingham	1200 dC	Curiosa imatge medieval coneguda com T-O; a dalt, Àsia (centre Jerusalem), a un costat Europa, a l'altre, Àfrica. El braç vertical és l'Íl·lud: el Mediterraneum. Distorsió en favor de la idea Jerusalem sagrada: <i>urbs iherusalem beata/Dicta pacis visio/quae constituit in caelis...</i>
8. Atlas de Mercator	1595 dC	Preciós. Però redueix la longitud del Mediterrani (<i>mare mediterraneum</i>) a 53°, corregint l'exagerat mesurament de Ptolomeu.
9. Mapa d'Europa i el Mapa de Harlem i Marten Jansz	1610 dC	Portolà en pergamí. Imatge més precisa del Mediterrani.
10. Mapa d'Europa i mapa amb figures de Johannes Blaeu	1619 dC	Mapa semiantropològic. Realista i bell.

litat del qual es va fent, amb el mite, la metàfora, la utopia, l'agonia, la cultura, el comerç i el poder, des de la ciutat antiga, que s'expandeix en una cultura nàutica amb imprescindibles velers tècnicament perfectes. Una cultura de viatge i de cabotatge (Beneyto).

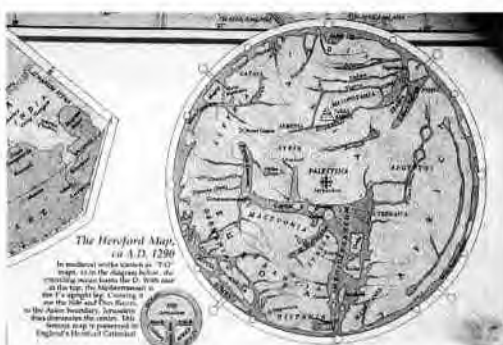
Compari's el *Mapa 1*, que insinua l'aventura, amb el *Mapa 2*, que recull un exemple d'imatge mundi estàtica i fortament etnocèntrica: la babilònica. Aquest mapa de pedra dibuixa el món com un disc, envoltat per un riu-ocèa circular. Les línies verticals, al centre, mostren els rius Tigris i Eufrates; el Paradís. La imatge, del 600 aC, amb delicada escriptura cuneïforme, és posterior

a l'homèrica. Soledat i terror a les primeres civilitzacions. Odisseic, nàutic, guerrer i comercial amb

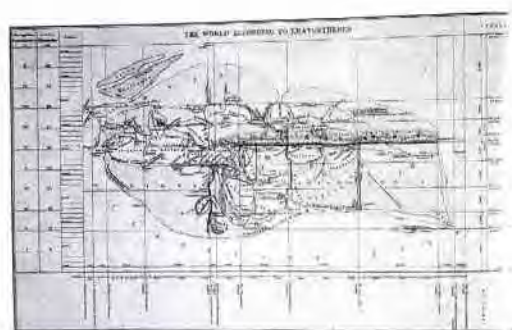

3

7

4

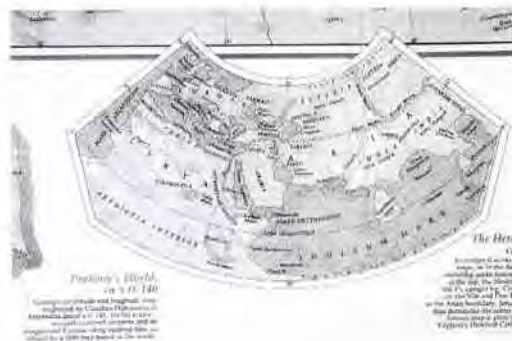
8

5

9

6

10

Minos, Fenícia i Micenes. El Mediterrani odissèic no destrueix les civilitzacions anteriors, ans al contrari, es deixa fecundar per elles i amplia culturalment i territorialment la mar interior i el seu món. Estem entrant al cenit de l'Hel·lade, en el segle V aC. La perfecció dòrica del Partenó atennenc és la del classicisme de tota la civilització hel·lena. Però la realitat segueix la pauta heraclitiana, singularment mediterrània, expressada abans: l'harmonia es dona en la contradicció:

«No es el paraíso en esta tierra
un lugar que se eleve hacia la calma;
es un lento trabajo hecho en el alma;
un poderoso cálculo en la guerra».

OIKOS, POLIS I ECUMENE

La Mediterrània, aproximadament del 900 aC al 476 dC, contempla la floració, cenit i davallada política —per bé que no cultural— de jueus, assiris, fenicis, hel·lens, etruscos i romans. Ara, els cels i les aigües del mar tenebrós s'aclareixen. Tots ells formen civilitzacions i imperis que, aparentment, es dissolen en el temps heraclitià i en les guerres sistemàtiques i assoladores (una minuta paorosa, de no menys de 33 períodes de guerres, amb la particularitat de ser cada cop més àmplia l'escala de les terres i els pobles afectats i els fets d'armes cada vegada més destructius), però civilitzatòria i culturalment constitueixen, potser, la fase més creativa de la seva història.

L'Hel·lade arcaica, clàssica i hel·lenística (900 aC a 30 dC) crea una civilització que esculpeix en la «saviesa grega», és a dir, en els mites religiosos, literaris, filosòfics, místics, en els símbols i els signes de Dionisos, Apol·lo, Eleusis, Orfeu, Museu, Hiperboris i Enigma; en el mite i metàfora dels «set savis»; en els poetes; en els presocràtics; en la trinitat filosòfica per excel·lència de la història; en l'escultura i l'arquitectura dels tres ordres canònics i d'una perfecció insuperable; en la creació auditivo-literària del drama (textos, mites, teatres, cors, «persones» o màscares dels actors) i dels dramaturgs; en la història d'orientació «científico-documental»; en els grans fundadors de la ciència i de la cosmologia; en les escoles filosòfiques, literàries i científiques de l'Hel·lenisme, amb el Museu i la Biblioteca d'Alexandria, tres cops arra-

sada, pels romans, els cristians i els musulmans.

Tot aquest patrimoni de creativitat, coneixement, saviesa i gust té com a font i objecte el *microcosmos*, la *polis* i els *anthropoi* mediterranis; és el cercle que es tanca sobre ell mateix i dona lloc a un arbre cultural tan imponent. Sense cap mena de dubtes, hi ha tres estructures socioculturals que estan en el centre i són la font de la civilització hel·lena; a saber: l'*oikós* (llar, família, privacitat, economia), la *polis* (ciutat, ciutadania, públic, política, societat, cultura) i l'*ecumene* (civilització, món descobert i hel·lenitzat, imperi, mar). El sentit profund ve del *panteó* i la mitologia, però la vida dels hel·lens a les ciutats estat, entre l'Àsia menor, la Magna Grècia i Alexandria, té les seves pròpies regles, fins i tot arrogants en l'autoestima, i la connexió entre el diví i l'humà s'estableix amb un subtil i poderós vincle heroic: l'*areté*. Aquestes estructures socials hel·lenes són els contextos creatius de la identitat personal i col·lectiva (l'hel·lè), del diàleg i la dialèctica (troballa presocràtica, socràtica i platònica) que fan possible la filosofia i totes les manifestacions de la cultura com a contingut, forma, instruments i comunicació.

Al *Mapa 3* es representa la imatge del món i del Mediterrani, segons el pare de la Història, Heròdot, cap al 465 aC. El món apareix amb els tres continents coneguts i, al centre, la Mediterrània, sense nom. La carta, més real que les anteriors, projecta un món fantàstic envoltat per un riu-oceà. En el 220 aC tenim un nou testimoni il·lustre, el d'Erastòtenes (*Mapa 4*), el director de la Biblioteca d'Alexandria que va inventar una curiosa i complexa imatge de l'*ecumene*. El Mediterrani apareix nomenat, potser per primera vegada, com «Del nostre mar interior». L'*ecumene* té dos cercles: l'interior mediterrani, i l'exterior que s'estén des dels confins d'Ibèria i les columnes d'Hèracles, a l'est, i el corn d'Àfrica, al sud. Era l'imperi del Gran Alexandre que assoleix la seva època cenital el 325 aC, i una grandària de 2,3 milions de milles quadrades.

CIVITAS, POTESTAS I IMPERIUM

Atenes, Esparta, Macedònia, Alexandria, Tarquínia, Cartago, Roma, vet aquí el fruit civilitzatori de les cultures anteriors, i les polis que creen la *civitas*, el nou prototipus de civilització, i, amb ella, la nova forma de poder, la *po-*

testas, i, des d'elles, la projecció econòmica, política, cultural i macrourbana del Mediterrani, l'*imperium* per excel·lència de l'antiguitat. La fórmula de la *civitas* és coneguda, la *civilitas* i els actors, els *cives*. Per la seva banda, la fórmula de relació bàsica és inèdita: SPQR. L'imperi romà arriba a tenir, entre Octavi i Marc Aureli, la seva meseta irregular però cenital, ni més ni menys que 2,4 milions de milles quadrades. I, com és sabut, aquest imperi estava ben vertebrat per una estructura interior religiosa, econòmica, política, cultural, social i militar, i eficaçment organitzat per un original sistema econòmic, polític, social, cultural, administratiu, regional i militar que epitomitzem en l'imperi, la *pax romana* i la *bellum romana*. Com s'ha assenyalat repetidament, l'aportació de Roma, des del 753 aC al 476 dC, en què s'esfondra pel pes mort de la seva pròpia gravetat entròpica i l'acció que encén el ble de l'explosió representada pels nous senyors de la guerra, els Bàrbars (el mateix paper que jugaran segles més tard els beduïns, per a Ibn Khaldun, la sang nova i renovadora cultural guerrera del desert, davant la «mol·lície» civilitzada de les ciutats), la contribució romana és tot un cosmos cultural els vectors del qual són, en les tres etapes, la Monarquia, la República i l'Imperi, la llengua llatina, de comunicació «mundial», la literatura, la història, la filosofia estoica, el gran complex del Dret romà i l'arquitectura, urbanisme, escultura i enginyeria civil i militar.

Tot aquest món, com en els anteriors i en els futurs, té un argument, principi i fi, el Mediterrani, ara *Mare nostrum* com el coneixem ritualment avui, i sembla que oblidem que aquesta és, precisament, la trama de la història. La imago Mediterranii et Mundi té ara dos preciosos documents geogràfics i nàutics: els mapes d'Estrabó (*Mapa 5*) i Ptolomeu (*Mapa 6*). El mapa del gran viatger Estrabó, en el 25 aC, dibuixa un món creixentment precís, amb un Mediterrani ideològicament distorsionat, al qual anomena «*mare internum*». En el mapa de Ptolomeu, el Mediterrani queda desplaçat a l'esquerra i l'escala s'amplia de manera realista incloent Àsia i l'Índic. La carta està inscrita, com en els altres mapes, en un cercle que amb prou feines insinua les terres més enllà de l'ecumene.

CREUS, MITGES LLUNES, ESTRELLA

Del segle I al IV, la Mediterrània és el mar de la *pax romana* i, per tant, de la ciutadania estesa a tots els habitants no esclaus, no bàrbars i varons de l'imperi. Mar viatjat, conegut, cartografiat i narrat. A partir del 330, data en què Constantí estableix la capital a Bizanci, amb el nom de Constantinoble, i amb la crisi cultural i moral interior de l'imperi, comencen les onades pacífiques de pobles, com els jueus de la diàspora i els nous cristians, veritable transformació cultural de Roma. De seguida comencen a arribar els nous cavallers de la civilització euroantiga, ostrogots, visigots, vàndals, avars, juts, anglos, saxons, burgundis, alemanys, francs, alans, i a recórrer en onades devastadores les despulles del gran Imperi. Cap al 476, el déu Mart esfondra els últims murs de l'Imperi, i comença una era de desolació, misèria i regressió recorreguda per ombres de servent a recer dels nous senyors de la guerra i els fanàtics salvadors d'ànimes. Un pàl·lid esplendor hel·lenístic, al sud, i la forja econòmica, cultural i militar del nou imperi bizantí que fa que el nou Imperi d'Orient sigui sacre i cristià, continuen la durada de les vigències mediterrànies. Bizanci aconsegueix contenir els vàndals a Cartago, però Dalmàcia, Macedònia, Tràcia i Dàcia comencen a ser colonitzades, conservant l'estat de fragmentació (balcanització) que avui coneixem, i que forma el camp o mapa de línies «tectòniques» més complex del Mediterrani, les que avui xoquen amb fúria infinita, i potser sigui aquesta la seva raó històrica. De manera que eslovens, croats, serbis, búlgars i bizantins, juntament amb els pobles islàmics, jueus i cristians, seran els nous mediterranis fins a la forja de la civilització eurocristiana moderna, en el segle XV, i occidental, mitjançant llargament el XVIII.

La simple i bella imatge d'un mapa de 1200, el mapa Hereford (*Mapa 7*), dipositat a la catedral anglesa del mateix nom, i dissenyat per Richard de Haldingham, revela perfectament la metàfora visual medieval per excel·lència: una forta reducció cristiana que reflecteix l'estructura històrica de l'època. El món és simbolitzat, metaforitzat de nou. El Mediterrani ha entrat en una mena de nova edat odisseica. La imatge del mapa és coneguda com sistema T-O. El món és un cercle en què s'inscriu una T, la qual situa,

en el braç horitzontal, el més excels, Àsia amb Jerusalem en el centre (recordi's l'himne monacal de vespres «*Urbs Ierusalem beata/ Dicta pacis visio/ quae construitur in caelis*»). A la dreta del braç vertical de la T està Àfrica; a l'esquerra, Europa. El cos vertical, amb l'horitzontal, de la T és l'espai marí de la mar mediterrània, més íntim i interior que mai. La imatge isomòrficament, en sentit geocultural, oposada a aquesta imago mundi et mediterranii, és la del mapa islàmic àrab, que capgira radicalment el mar i el seu contorn i situa el sud com a nord. Cal suposar que els molt antics anteriors a Homer imaginarien en el nord a Orient, el déu sol presidint i il·luminant la humanitat. Amb aquestes dues imatges esmentades, del mapa Hereford i l'islàmic, es plasma l'esdevenir dels segles obscurs i localment brillants de l'Edat Mitjana. Les aigües mediterrànies dels segles medievals van estar presidides per la confrontació religiosa, econòmica, polític-militar, territorial, cultural i simbòlica dels emperadors cristians, com Carlemanyne (cap al 800), el Sacre Imperi amb Otó I (cap al 962) i els Reis Catòlics (1492) amb l'Islam representat a l'Imperi Otomà que, amb la caiguda de Constantinoble el 1453, consolida la seva hegemonia a l'est i sud del Mediterrani, el Mediterrani anatòlic, egipci, minoic i micènic.

LA MODERNITAT I L'AU FÈNIX

A final del segle XV apareix allò que, d'altra banda, estava inscrit «genèticament»: a l'interior mateix del seu procés civilitzatori-imperial: la vella *ecumene* hel·leno-romana s'amplia, en un canvi d'escala i, per tant, de fase cultural i estructural, de manera extraordinària, amb els viatges portuguesos (1487) i amb l'arribada a Guanahaní de Colom en nom de la Corona d'Espanya (1492). És difícil no veure-hi actors que, en bona mesura, enllacen amb el vell «esperit» mediterrani, si és que no són mediterranis, a l'hora d'emprendre el gran viatge del Renaixement. Deu dates, al llarg del segle XVI, van produint ampliacions successives de l'Imperi espanyol fins assolir, amb l'Emperador Carles I i el Rei Felip II, un arc cenital que es pot mesurar. El 1571, la flota cristiana d'Espanya, el Papa i Venècia, sota les ordres de Don Joan d'Àustria, derrota, a Lepant, en el cor aquàtic de l'Hèllade, la flota turca comandada per Ali Bajà, en l'últi-

ma batalla de la història amb galeres a rem; en aquell moment l'imperi espanyol mesura 9 milions de milles quadrades, sens dubte, el més gran territori imperial del món modern, fins al cenit dels imperis rus (s. XIX) i anglès (s. XX). El desenvolupament de la identitat cultural-civilitzadora mediterrània és, en relació amb els viatges i descobriments del Renaixement, inversament proporcional al desenvolupament polític, econòmic i cultural del nou món. ¿Quina va ser la contribució mediterrània, és a dir, la del complex històric-civilitzatori mediterrani examinat, al Renaixement, a la civilització eurocristiana moderna i occidental? Des d'una certa perspectiva, escassa, «arqueològica» (per no dir «geològica») i *interrupta*, a causa de la consumació en cendres de la civilització hel·leno-romana i a la fragmentació total del món dels segles medievals. Però la deglució d'aquesta civilització per la cristiana i la continuïtat «subterrània», a Espanya, sud de França, nord d'Itàlia, de la creativitat i la transmissió cultural clàssica per jueus i àrabs i de certes fórmules culturals hermètiques per cristians heterodoxos (Còrdoba, Toledo, Girona, el Llenguadoc, el Piemont, la Llombardia, el Vènet, la Toscana) garanteix la continuïtat del procés cultural mediterrani. Des d'aquesta altra perspectiva, la fecundació del Mediterrani, encarnat ara en Florència i Venècia, i altres ciutats i indrets del país d'Oc i de la vella Hispània, va ser immensa. El Renaixement, l'Humanisme, el Barroc i la Il·lustració tenen la seva versió del Sud, el seu singular angle mediterrani. No s'ha explorat encara prou, revisant tòpics, exhumant una nova evidència expressiva, casant les dades diferentment, aquesta hipòtesi. D'altra banda, amb la Industrialització i la formació de la Cosmòpolis del segle XX, la troca estructural-cultural de les civilitzacions mediterrànies està essent recreada i redescoberta, reescrita es diria, per donar sentit als nous processos. El Mediterrani, *more geometrico demonstratus*, sucumbeix en les seves cendres i caldrà esperar als últims anys per veure el palpit lleu de la imatge de l'au entre el «*polvo enamorado*».

Juntament amb altres pobles, el Mediterrani va fer Europa, i Europa el va desfer, el va dissoldre en la cosmòpolis mundial articulada per nous cèsars, aristòcrates, burgesos en ascens, el Papa, la Companyia de Jesús, Cardenals, Bis-

bes i nous intel·lectuals renaixentistes i moderns. Només cal veure, a tall il·lustratiu, tres peces cartogràfiques de l'abundosa cartografia produïda des de finals del segle XVI al segle XX. La primera és l'Atles de Mercator (nom significatiu), (*Mapa 8* de 1595. Preciosa carta que redueix la longitud del Mediterrani a 53° corregint l'exagerada projecció de Ptolomeu. Rep el nom de *Mare Mediterraneum*. En el mapa d'Europa i el Mediterrani de Harmen i Marten Jansz, de 1610 (*Mapa 9*), un portolà en pergamí, s'hi plasma una imatge precisa i actual amb el ranci sabor del cuïro. En el mapa d'Europa amb figures (*Mapa 10*) de Johannes Blaeu, es presenta per primera vegada un mapa sociològic i antropològic, realista i bell, amb un toc d'ingenunitat. El Mediterrani ha deixat de ser, evidentment, el melic del món.

La pirateria, els voraços sarraïns, els nous senyors de la guerra, la vella mar i les seves terres plenes de runes egípcies, sumèries, assíries, dòriques, jòniques, corínties, toscanes i compostes, fenícies i etrusques, unes enterrades, arrasades, cremades i sembrades de sal, d'altres mostrant els seus peristils en alguna oblidada llengua de terra, amb el cel per teulada i els seus arquitraus apartats, fan de la Mediterrània una mar una mica dantesca, una imatge de la llacuna Estígia, amb els seus particulars Caronts, desolada, perillosa i «espant de marejants», com malencònicament assenyala Barral. Així era. El Mediterrani va forjar, a la seva manera, l'altra Europa, dins d'Europa, i aquesta el rapta, i, al segle XX, és Europa mateixa raptada per occident i orient, com va narrar, amb virtuosisme de gran historiador, Díez del Corral, en una obra clàssica (1955). És que a tan intensa exhuberència cultural i civilitzatòria li va manca l'espai? Què se'n va fer, de tot aquell llegat? *Ubi sunt? Où sont les neiges d'antan?*

Ja al segle XX, es van establir dues estructures històriques mal vertebrades; d'una banda, els vells *cleavages*, divisòries religioses, ètniques, nacional-culturals, polítiques, econòmiques, de classe, ideològiques; de l'altra, les estructures polítiques modernes, els estats i els imperis. Massa fissures posades per «l'Història» reapareixen avui en forma tribal-nacionalista-guerrera i/o en forma religiosa fanàtica. Com va veure Max Weber per a Occident, es desacralitza i desencanta el món mediterrani i, paral·le-

lament, esdevé una petita «resolució» fractal, infinitament complexa i d'una rara bellesa i exhuberència explotada i mal administrada per un cert sector del negoci turístic. Aquest petit gran món forma ja part dels complexos escacs de l'ordre mundial. En el meu propi «mapa» (*quadres 3 i 4*), presento un model realista dels països mediterranis actuals (21 de grans i 3 de singulars) amb les seves característiques de pluralisme o homogeneïtat cultural, estat parlamentari o presidencialista, influència o no de la religió en l'estat i en la societat, tipus d'economia, transició o no de la població, tipus de fecunditat, emissió o recepció de migrants i tipus de fissures, nacionalistes, religioses i internacionals. El resultat, en relació amb les variables estructurals esmentades, són *cinc Mediterranis*: al sud-oest i est (de Marroc a Egipte), *l'àrab*, amb les seves diverses variants religioses, econòmiques, polítiques i de classes i lideratge; a l'extrem sud-est, *Israel·lí*, amb el problema palestí encarrilat per Rabin i Arafat amb el pacte de Taba, i amb l'enemiga Síria, amb l'espina clavada dels Alts del Golan i el seu suport decidit a Hamas i la Yihad islàmica; a l'extrem nord-est, *Turquia*, amb el doble problema kurd i fonamentalista; al nord centre-oriental els nous volcànics *Balcans*, el fractal mediterrani adriàtic on col·lisionen les tres plaques tectòniques, catòlics croates, bosnis musulmans i serbis ortodoxos, amb enrevesades combinacions a Bòsnia-Herzegovina, amb el cap del problema macedoni-grec i la perplexitat d'Albània, al rerefons d'una història de pobles trobats en un territori subjugat que es remunta als primers segles de la nostra era; al nord occidental, els tres països de la *Unió Europea del Sud*, amb Malta (la vella centrada i pensadora Cal·lipso de l'Odissea) i Grècia, oriental i ortodoxa, amb el bell espectre al fons de ser l'estrella del Mediterrani, i ara unida a la nova unió cristiana, democràtica, desenvolupada i secular. Aquest mapa estructural i cultural és un mapa de fisions, com es pot apreciar, però també un mapa de cooperació futura, si es donen unes certes condicions.

En efecte, en aquesta «matriochka» plena de més petites «matriochkes» contraposades; en aquest ordre heraclitià, amb la guerra com a «pare»; en aquesta mena de món «taoista», en versió mediterrània, amb el seu ying/yang intercanviable; en aquesta la cultura de cultures i la

QUADRE 3
MODEL GEOECONÒMIC - POLÍTIC - CULTURAL MEDITERRANI

	OEST		EST
	• Ciència; pluralisme cultural, catolicisme • Estat i societat del benestar • Democràcia liberal parlamentària • Molt baixa fecunditat, transició demogràfica • Receptors de famílies d'immigrants del sud i de l'est	• Catolicisme • Ortodòxia i islamisme • Econòmics en transició • Règims presidencialistes • Baja y media fecundidad • Emisores de emigrantes	• Ortodòxia • Pluralisme cultural • Estat del Benestar • Baixa fecunditat • Islamisme • Homogeneïtat cultural • Economia en desenvolupament • Règim presidencialista • Fecunditats mitjana • Emissor d'emigrants
NORD	França (UE) Itàlia (UE) Espanya (UE) Malta	Eslovènia Croàcia Bosnia-Herzegovina (guerra) Iugoslàvia Albània	Grècia (UE) Xipre Turquia
	• Islamisme; homogeneïtat cultural • Econòmics en desenvolupament • Règims presidencialistes i autocràtics • Alta fecunditat • Emissors d'emigrants al NO	• Islamisme • Homogeneïtat cultural • Econòmics en desenvolupament • Règims presidencialistes • Alta fecunditat • Emissors d'emigrants	• Judaïsmo • Pluralisme cultural • Ciència • Economia en relatiu desenvolupament • Democràcia parlamentària • Fecunditat mitjana • Receptor d'immigrants
SUD	Marroc Algèria Tunísia Líbia	Egipte Jordània Líban Síria	Israel

QUADRE 4
ESTATS MEDITERRANIS AMB FISSURES

	OEST		EST
NORD	Estats multinacionals amb fissures nacionalistes: França Itàlia Espanya	Estats amb fissures Guerra Bòsnia-Herzegovina	Nacionalistes i fonamentalistes Internacional Macedònia Xipre Turquia
	Estats amb fissures fonamentalistes Marroc (+) (més problema saharauí) Algèria (+ +) Líbia (+)	Estats amb fissures Fonamentalistes Egipte (+ +) Jordània (+) Síria (+) Líban (+)	Nacionalistes Israel

civilització de civilitzacions; en aquest «*mare conclusus*», infinit i recollit, al mateix temps, contaminat (vid. *quadre 5*) i saludable (amb capacitat de renovació com a ésser viu), l'altra cara de la realitat són diversos processos esperançadors, fràgils, complexos, en el tall de l'espasa del conflicte, però amb el seu futur: en primer lloc, els programes d'ajut, cooperació i desenvolupament de la UE i les seves possibles conseqüències positives en el sud i est; en segon lloc, els acords de pau i pacificació entre Israel i l'OAP, amb el rerefons d'una actitud de

reconeixement i positiva del món àrab, llevat de Síria; en tercer lloc, el redescobriment arqueològic, històric i cultural del Mediterrani, amb totes les seves civilitzacions i cultures, en l'últim segle, amb efecte molt positius en la investigació i en les trobades de diàleg entre les tres cultures hereves d'aquest món; en quart lloc, les possibles implicacions de cooperació política entre els distints fragments presentats en el mapa de cinc Mediterranis; en cinquè lloc, la consciència de crisi mediambiental, la recerca científica en Ecologia i els programes d'acció en aquest sentit.

QUADRE 5
PROBLEMES MEDIAMBIENTALS GREUS, SEGONS PAÏSOS, ÀREES I CAUSES, EN EL MEDITERRANI

PAÏS	ÀREA	PROBLEMA I CAUSA
Espanya	1. Tarragona	Eutrofització per abocaments industrials
	2. Múrcia, Portman	Badia colmatada per abocaments minaires
França	3. Marsella. Golf de Lyon	Eutrofització per hidrocarburs i abocaments industrials
Itàlia	4. Golf de Gènova	Eutrofització i contaminació per abocament industrials, hidrocarburs i urbans.
	5. Sardenya. Porto Scuso	Contaminació per mercuri i materials pesats
	6. Golf de Nàpols	Contaminació per abocaments industrials i urbans
	7. Alt Adriàtic (llacuna de Venècia)	Fora eutrofització per abocaments químics
Croàcia	8. Split	Fora contaminació per abocaments industrials
Grècia	9. Salònica	Contaminació per abocaments industrials, hidrocarburs i clor.
	10. Atenes. Pireu	Contaminació per abocaments urbans i hidrocarburs
Turquia	11. Mar de Màrmara	Contaminació i eutrofització per hidrocarburs. Al·luvions de terra pels rius
Egipte	12. Alexandria	Eutrofització per restes orgàniques d'explotacions ramaderes i zones urbanes
Tunísia	13. Golf de Gabeles. Sfax	Eutrofització per extracció de fosfats
Algèria	14. Costa entre Annaba i Skikda	Contaminació per abocaments de mercuri i hidrocarburs.

¿Com podem definir aquest complex món mediterrani amb el *Logos* i el *Pathos* com a argument? La meua resposta és: amb una nova *areté*, *virtut*, apresada en la bellesa de les seves pàgines, terres i aigües. El Mediterrani és un insòlit precipitat cultural, civilitzatori i ambiental, fruit de la història dialèctica de 23 civilitzacions en el rerefons mundial de 44 significatives. Aquest riu històric, aquest Nil nodridor, en forma de mar interior, és un prisma que presenta facetes que es reflecteixen i creen amb una llum especial; facetes específiques en les seves originals civilitzacions; font creativa incessant en

les seves arts, ciències, filosofies, religions, cosmovisions i estils de vida; models productius amb variants del capitalisme, economies informals i possibles formes cooperatives; models polítics originals en la polis, els imperis, els estats; i episodis destructius i de desigualtat que hem esmentat. La imatge de la qual ens podem servir per elaborar una teoria narrativa que parteixi de la hipòtesi que el Mediterrani té el seu sentit, i que d'ell pot brollar l'energia de la seva cooperació i benestar, és la de l'au fènix que pot recomençar, com la mar. A més, és tan bonic...

Homenatge a Joan Sardà Dexeus (1910-1995)

TAULA RODONA, resumida per Joaquim Perramon Palmada, Periodista

IN
MEMORIAM

El dia 4 de març de 1996 a la Sala d'Actes del Col·legi es va celebrar un acte d'homenatge a Joan Sardà Dexeus, mestre d'economistes i col·legiat d'honor número 1 del Col·legi d'Economistes de Catalunya. La professora d'Economia de la UAB, Muriel Casals, va recordar la seva joventut, la seva formació com a economista i la divulgació dels coneixements d'economia. El catedràtic d'Economia Internacional, Manuel Varela Parache, va parlar de l'exercici de la docència a la Universitat, del seu pas pel Banc d'Espanya, com a cap del Servei d'Estudis i com a inspirador i propulsor del Pla d'estabilització de l'economia espanyola. Antoni Serra Ramoneda, president de la Caixa de Catalunya i catedràtic d'Economia de l'Empresa de la UAB, va parlar d'algunes actuacions professionals que va tenir quan va deixar el Banc d'Espanya i va tornar a Barcelona, i Ernest Lluch, catedràtic de la Facultat d'Econòmiques de la UB i ex-rector de la Universitat Internacional Menéndez i Pelayo, va tractar sobre la viabilitat de les seves idees econòmiques. El moderador de la taula rodona va ser Jacint Ros Hombravella, catedràtic de la Facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona i director del Fòrum d'Economia del Col·legi d'Economistes.

INTERVENCIÓ DE MURIEL CASALS:

«La vida tan fecunda d'en Joan Sardà ens ha dotat d'un economista de primer ordre que ha aplicat la seva intel·ligència al doble camp de l'anàlisi teòrica i de la política econòmica».

«Posava el seu coneixement dels mecanismes econòmics i monetaris al servei del benestar del país, com correspon a un bon ciutadà i a un demòcrata».

Joan Sardà Dexeus, es va formar a la Facultat de Dret de la Universitat Autònoma de Barcelona, en la qual es va llicenciar l'any 1930 amb premi extraordinari. Els seus mestres a l'Autònoma republicana van ser Vandellós, Vidal i Guardiola i Sánchez Sarto, els quals el van aficionar a l'estudi de l'economia.

Un any abans de llicenciar-se, va aprofitar l'estiu per fer un curs a la London School of Economics. La influència de John Maynard Keynes, que l'any 1929 ensenyava economia a la Universitat de Cambridge, va ser un factor determinant en l'orientació econòmica del jove Sardà.

Acabada la carrera va aconseguir una beca per ampliar estudis d'economia a la Universitat de Munic, on va rebre la influència de l'historicisme alemany. La solidesa dels seus coneixements en economia es va fonamentar en el «Londres pre-keynesià i l'historicisme alemany, és a dir, uns sòlids coneixements de la teoria i la història econòmica».

L'any 1933, quan tenia tot just 23 anys, un tribunal presidit pel catedràtic d'economia Algarra i amb Raventós, Tallada i Vandellós com a vocals, el va nomenar professor adjunt d'economia de l'Autònoma. Sardà va fer classes a la universitat i també a la Institució d'Estudis Comarcals.

Començà a treballar com a passant d'advocat en el despatx de l'advocat Lluhi, pare del també advocat i polític Lluhi i Vallescà, el qual fundà i dirigí *L'Opinió* (febrer de 1928-desembre de 1929). A l'entorn de la revista es va crear l'anomenat «grup de l'Opinió» format per intel·lectuals d'esquerres i catalanistes.

Als 19 anys el jove Sardà comença a escriure a *L'Opinió* articles de política internacional i posa l'èmfasi en els problemes econòmics. Segueix molt especialment les aportacions dels laboris-

tes britànics, dels marginalistes alemanys i també dels socialistes francesos de Jaurès, fent l'elogi d'aquells partits socialistes «que són capaços de compartir el poder burgès». L'any 1929, i també des d'un punt de vista no marxista, diu que «el liberal que no s'uneixi al socialisme no és un veritable liberal».

El mercat pot millorar

Sardà es compromet amb possibles solucions de la política econòmica basant-se en el fet que el lliure mercat és susceptible de millorar. Una constant en els seus escrits és que no hi ha cap mesura de política econòmica que pugui servir aïlladament, sempre han d'anar emmarcades en un conjunt més ampli. Pel que fa a la situació catalana, estima que el proteccionisme «si no s'integra en un conjunt de mesures de política econòmica, només servirà per fer pujar els preus interiors».

L'any 1932 entra a formar part del consell de redacció de la revista *Economia i Finances*, una publicació, en la qual col·laboren alguns dels seus mestres. Hi comenta les polèmiques que en aquell moment hi havia a l'entorn de la política monetària europea. Sardà defensa la posició de Gustav Cassel (1896-1945), professor suec d'Economia, que cal reestructurar el sistema econòmic internacional. Aquest professor defensa a *Money and Foreign Exchange After 1914* la teoria de la paritat del poder de compra en el comerç internacional que lligava amb una teoria quantitativa del diner per deduir la política monetària més adequada a la situació d'inflació existent en aquell moment.

Paral·lelament, Sardà escriu a la revista *España bancaria* de la Federació de Bancs i Banquers dirigida per l'advocat Coderch, en la qual analitza la política bancària espanyola en el període 1930-1936, que després serà l'origen del llibre *La intervención monetaria y el comercio de divisas en España*, publicat l'any 1936.

Necessitat d'un sistema bancari català

En relació amb la banca, Sardà expressa la necessitat d'un sistema bancari català si es vol garantir el funcionament de l'autonomia política. També va afirmar «que caldria una entitat forta que faci l'ofici de central de tota la banca catalana».

A redós de l'Institut d'Investigacions Econòmiques, que presidia l'honorable Francesc Ma-

cià, es van aplegar molts joves universitaris que volien iniciar recerques i estudis. L'any 1933 aquesta entitat va publicar el llibre titulat *Els problemas de la Banca catalana* del qual eren autors Joan Sardà i Lluç Beltran, el seu company d'estudis, amb pròleg de Josep Antoni Vandellós, antic mestre de Sardà.

Responent a l'enunciat del títol, en aquesta obra es critica el paper del Banc d'Espanya, que actua com un banc comercial en lloc d'ajudar la banca pròpia, i també s'incideix en la necessitat d'una banca especialitzada a Catalunya.

Tanmateix es denuncia la manca d'un sistema de crèdit especialitzat en operacions sobre les corporacions públiques que desembarassés els problemes de tresoreria de la Generalitat de Catalunya, així com el drenatge de l'estalvi català cap a la resta d'Espanya i la política inadequada d'elevades taxes d'interès en situacions de crisi econòmica.

En referir-se a la reforma del crèdit s'indica que ha de proposar-se en una relació harmònica entre producció i crèdit «perquè no es tracta només de la reforma del crèdit sinó de veure què passa amb el sistema productiu». És a dir, en qualsevol reforma econòmica ha de proposar-se una relació harmònica entre producció i crèdit.

La professora Muriel Casals va dir que valia la pena remarcar que en el llibre *Els problemas de la banca catalana* hi ha una referència a l'obra de Keynes que s'acabava de publicar *A Treatise on Money*.

L'any 1935 l'advocat Coderch, que era el secretari de la «Federación de Bancos y Banqueros del Noreste de España», crida Sardà perquè faci de vice-secretari d'aquesta institució, comença a col·laborar a la revista *España bancaria* amb una sèrie d'articles que donen origen a un segon llibre important, *La intervención monetaria y el comercio de divisas en España*, el qual va ser publicat l'any 1936.

En aquesta obra Sardà fa una anàlisi de la política monetària espanyola durant el període 1930-1936, en la qual s'analitza la política d'intervenció monetària a Espanya i del control de canvis exteriors, reivindicant en aquest sentit una intervenció més forta del Ministeri d'Hisenda.

Més independència monetària

Sardà és contrari al manteniment d'unes taxes rígides en la cotització de la pesseta. En can-

vi, és favorable a una política de més independència monetària en un moment que ell defineix com de «monedes fluctuants». En qualsevol cas, critica el lligam estret de la pesseta amb el franc, molt subjecte a l'or, i diu que hauria estat millor la unió amb altres divises com ara la lliura i el dòlar.

Durant la guerra civil és cridat per Pere Mas i Parera, el cap de la Comissaria de Banca, Borsa i Estalvi de la Generalitat de Catalunya, perquè col·labori amb la comissaria com a expert en qüestions monetàries, la qual cosa fa juntament amb altres economistes com Alzina i Pi Sunyer.

Intervé i participa en l'elaboració dels decrets de S'Agaró, promulgats el gener de 1937, destinats a finançar, simultàniament, la Generalitat, els ajuntaments, les empreses col·lectivitzades i les empreses públiques. Muriel Casals va remarcar com a cosa interessant el fet que dins d'aquest conjunt de mesures transformadores, es troba per primera vegada a Espanya un impost sobre la xifra de negocis.

INTERVENCIÓ DE MANUEL VARELA PARACHE

«Va posar els fonaments perquè la liberalització econòmica donés pas a la transició i lliberalització política».

«Ha estat l'economista que, amb un gran prestigi internacional, més ha contribuït a canviar la mentalitat de l'administració espanyola».

Dedicació a l'ensenyament estroncada

Les circumstàncies polítiques sempre van ser adverses per a Joan Sardà. La seva carrera acadèmica, iniciada l'any 1934 quan va exercir per primera vegada la docència en la Universitat Autònoma com a professor adjunt d'economia, es va veure estroncada per la guerra civil els anys 1936-1939. Havent format part de l'exèrcit republicà en incorporar-se a la vida civil a la postguerra va ser classificat de *rojo separatista*, la qual cosa li va dificultar que pogués accedir a una càtedra amb la rapidesa que pels seus mèrits acadèmics tenia més que merescuda.

L'any 1944 va guanyar finalment la càtedra per oposició d'Economia Política a la Universitat de Santiago de Compostel·la en la qual va exercir de docent un curs, i més endavant va demanar el trasllat a la de Múrcia.

Cansat de les dificultats que havia trobat al llarg de la seva vida professional i acadèmica, sobretot per raons polítiques, i també, com ell deia, de jugar al «tuti» amb els canonges de Santiago de Compostel·la l'any 1951 es va plantar a Veneçuela.

Com va explicar Varela Parache, Sardà va ser professor de teoria econòmica a la Universitat de Caracas i assessor econòmic del Banc Central de Veneçuela. Del seu pas per aquesta universitat, va adquirir el domini d'un conjunt de tècniques d'anàlisi econòmica i monetària que a Espanya a penes es coneixien i, com ha dit l'actual governador del Banc d'Espanya, Luis Angel Rojo, exposades en forma realista i en termes econòmics incisius i clars, les seves exposicions «suposaven una brisa fresca en l'Espanya irreal i tancada d'aquells anys.»

Respecte al Banc Central de Veneçuela, la seva reorganització i transformació en una entitat bancària moderna va anar pràcticament a càrrec de Sardà, que va tenir la representació d'aquesta entitat a la X Conferència Interamericana. Durant la seva estada en el banc central veneçolà, Sardà va establir importants i fructíferes relacions personals amb les més destacades personalitats dels organismes econòmics internacionals. En el transcurs de la seva intervenció, Varela Parache va posar en relleu la gran afectivitat i respecte que mereixien en els fòrums internacionals els seus ensenyaments i consells.

Quan Sardà torna a Espanya rep l'encàrrec de la «Dirección General de Enseñanza Universitaria» de planificar i iniciar el curs de Teoria Econòmica de la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials de Bilbao. L'any 1959 se li encarrega l'assignatura Teoria Econòmica III en la Complutense.

L'any 1964 és elegit acadèmic numerari de la «Real Academia de Ciencias Morales y Políticas».

L'OCDE li encarrega que faci un estudi del desenvolupament industrial en els països de l'àrea mediterrània i forma part d'una missió que va al Perú per estudiar els problemes que presenta el desenvolupament econòmic d'aquest país i els requisits per establir una administració econòmica eficient.

L'any 1970 Sardà és catedràtic d'Hisenda Pública a la UAB, i més tard serà degà de la Fa-

cultat d'Econòmiques d'aquest centre universitari.

(El pas de Sardà per aquesta facultat l'explica Serra Ramoneda en el transcurs de la seva intervenció).

Sardà al Banc d'Espanya

L'any 1956 Sardà va ser nomenat director del Servei d'Estudis del Banc d'Espanya, fins a l'any 1965. El Banc d'Espanya necessitava desenvolupar i actualitzar el servei d'estudis i el servei d'inspecció i durant tot aquest temps va col·laborar en la posada al dia d'aquesta institució seguint les seves experiències viscudes al Banc Central de Veneçuela.

Des de la seva incorporació al Banc d'Espanya les Memòries es van tecnificar i l'Informe, que s'independitzaria d'aquestes abastaria els aspectes més essencials de l'economia internacional i de l'economia espanyola. D'altra banda s'iniciarien les estadístiques monetàries, les quals donarien lloc més endavant a la sortida del Butlletí.

Entre els col·laboradors que es van incorporar al servei d'estudis figuren homes com ara Antonio Sánchez Pedreño, que feia a Cambridge un curs de doctorat en economia i una tesi sobre els fluxos financers en el sistema bancari, dirigida per Dennis Robertson (1890-1963), professor que desenvolupava gran part de l'activitat docent combinant aportacions d'interès en els camps de la teoria monetària i els cicles. Robertson li va dir a Sánchez Pedreño que necessitava un tutor a Espanya. Sardà va ser el seu tutor i el va fer entrar al Banc d'Espanya.

Segons Varela Parache, la tasca més important del professor Sardà al front del Servei d'Estudis va ser la de preparar la institució perquè pogués assessorar eficaçment el govern. «Sardà va veure molt clarament que era necessari canviar el rumb de la política econòmica espanyola trencant l'aïllament en què es trobava el país, la qual cosa exigia la seva incorporació en els organismes internacionals».

L'any 1958 Sardà va ser designat membre de l'oficina d'enllaç amb el FMI; l'any 1959, membre de la comissió per a la preparació del Pla d'Estabilització, i l'any 1960, membre de la comissió executiva del Pla de Desenvolupament. També va ser consultor de l'OCDE.

L'any 1965, en cessar en la direcció del Ser-

vei d'Estudis del Banc d'Espanya i tornar a Barcelona, va ser nomenat assessor del governador en matèria econòmico-financera. L'any 1977 va presidir la Comissió d'Estudis del Mercat de Valors i durant el període 1978-1983 va ser membre del consell general del Banc d'Espanya i l'any 1988 és designat Conseller d'Honor.

Els grans mèrits de Sardà com l'economista català de més prestigi internacional de l'actual segle amb tota una vida dedicada a la ciència econòmica amb l'objectiu primordial que servís a la societat, han estat reconeguts a casa nostra. Així, la Generalitat de Catalunya li va atorgar l'any 1988 la Medalla d'Or; l'any 1993, l'Ajuntament de Barcelona la medalla del Mèrit Científic i l'any 1994 va rebre el guardó Rei Jaume I d'Economia.

Segons Varela Parache Sardà s'havia esmerçat que el Banc d'Espanya es convertís en un banc central modern i en un centre d'irradiació d'idees econòmiques i, en aquest sentit, en un important centre d'assessorament.

Segons el governador del Banc d'Espanya, Luis Angel Rojo, que coneixia Sardà des de l'any 1957, quan va tornar de Veneçuela, el seu pas per la direcció del Servei d'Estudis va ser molt important, degut a l'esforç que des del mateix es va fer per alliberar l'economia espanyola de l'estatisme autàrquic i inflacionista que l'asfixiava.

Inspirador intel·lectual i negociador tècnic del Pla d'Estabilització

Luis Angel Rojo també ha afirmat que «Joan Sardà ha estat el primer inspirador intel·lectual i negociador tècnic del Pla d'Estabilització amb el suport de Juan Antonio Ortiz i Manuel Varela Parache (ponent a la taula rodona), secretaris generals tècnics respectivament, en aquella època, dels ministeris d'Hisenda i de Comerç.

Varela Parache, en el transcurs de la seva intervenció, va comentar que «hi ha un ple consens entre els que coneixem la trajectòria de Sardà que la seva contribució més important a la modernització de l'economia espanyola i, en conseqüència, al benestar del país, va ser la seva actuació en la preparació, redacció, negociació i aplicació del Pla d'Estabilització de 1959.

Així mateix, Varela Parache va dir que el model de desenvolupament espanyol estava esgotat i que, per tant, es va fer imprescindible do-

nar un cop de timó que canviés l'orientació de la política econòmica espanyola. L'oportunitat es va presentar amb el canvi de govern de l'any 1957, essent Mariano Rubio, ministre d'Hisenda, i Alberto Ullastres, de Comerç, els ariets que van convèncer «l'únic elector» de la necessitat del canvi i d'un pla d'estabilització perquè l'economia espanyola pogués tirar endavant i alliberar-se dels lligams, la inflació i l'asfíxia que comportaven l'estatisme autàrquic.

«S'ha de reconèixer que donar la volta a la política econòmica com si fos un mitjà era un os dur de pelar per al poder, tota vegada que si la inflació, la protecció i la intervenció eren causes que en aquella època dinamitaven el desenvolupament econòmic, l'estabilització, la liberalització i la millor utilització del mercat, era tot el contrari».

A més del reconeixement dels grans coneixements de Sardà i de la seva gran bonhomia se'l va escollir com a inspirador i negociador tècnic del pla d'estabilització, perquè seu el nivell d'edat, equiparable amb dels ministres, el feien un interlocutor molt vàlid i per les bones relacions amb els organismes internacionals que va adquirir durant el seu pas per Veneçuela. En aquestes institucions, Sardà inspirava respecte pel seu gran bagatge de coneixements econòmics i confiança per la seva independència.

L'any 1960 va ser nomenat director de l'oficina d'enllaç amb el FMI i el BIRD. En representació del Banc d'Espanya rebia les missions del FMI, del Banc Mundial i de l'OCDE. De fet, Sardà va intervenir perquè arribés a bon fi l'objectiu d'ingrés d'Espanya al FMI i al Banc Mundial.

Sardà va redactar també l'esborrany del memoràndum que el govern espanyol va presentar al FMI i a l'OCDE en relació amb el pla d'estabilització. Varela Parache va manifestar en acabar les seves explicacions que Joan Sardà s'havia proposat ajudar al govern espanyol d'aquella època no per tal de perllongar la seva durada ni la del règim polític d'aleshores sinó perquè esperava que la liberalització forçés una més ràpida transició política.

Keynes va dir «que s'havia de jutjar un economista pels resultats que havia aconseguit per millorar el benestar de la societat en què vivia». Aleshores, va subratllar Varela Parache», crec fermament que l'economista Joan Sardà va aju-

dar de manera important a un notable creixement del nivell de vida dels espanyols».

INTERVENCIÓ D'ANTONI SERRA RAMONEDA

«Va conjugar una gran preparació teòrica amb una gran eficàcia pràctica i política».

«Era un economista amb una gran capacitat pedagògica».

Quan Sardà va deixar la direcció del Servei d'Estudis del Banc d'Espanya i del seu despatx d'advocat del carrer Provença van fluir nombrosos projectes professionals. El moderador de la taula rodona Ros Hombravella va dir que fins al final dels seus dies Sardà havia mantingut l'alta en el Col·legi d'Advocats de Catalunya.

Serra Ramoneda, que va conèixer Sardà pels volts de l'any 1965, va explicar algunes de les seves experiències professionals, bé perquè les hi havia escoltat o perquè havia col·laborat en l'actuació del fet.

Des dels seus escrits a Espanya Bancària i el que es manifesta en el llibre Els problemes de la Banca Catalana l'any 1933, Sardà propugnava la necessitat d'un sistema bancari amb entitats importants a Catalunya.

Els seus esforços per resoldre aquesta mancança van resultar infructuosos des del moment que no va aconseguir, aprofitant una fitxa bancària de què disposava, reunir inversors de Catalunya que aportessin els recursos necessaris per a creació d'un banc amb capital català, en la dècada dels anys 40 o la del 50.

El fracàs del projecte posa en evidència, segons Serra Ramoneda, l'escàs interès entre la burgesia catalana de l'època per la creació d'un banc català, que al mateix temps que hagués enfortit la posició financera de Catalunya hauria donat una bona rendibilitat al capital promotor, perquè la rendibilitat bancària a les dècades dels anys 40 i 50 era segura. Segons Serra Ramoneda, el fet que no s'hagués pogut tirar endavant aquest projecte bancari va ferir profundament Sardà.

Impulsió del Banc Industrial de Catalunya

No obstant això, en aparèixer la llei de l'any 1962 que d'alguna manera trencava l'*statu quo* bancari i permetia la creació de nous bancs de negocis, Sardà va creure que era el moment oportú per a la creació d'un banc de negocis ca-

talà. I amb aquesta idea es van fer les primeres passes per a la creació del Banc Industrial de Catalunya (BIC).

La idea de Sardà era que el BIC no arribés a ser un banc comercial més, ni tan sols un banc industrial, sinó que, seguint el model americà o suís, fos un banc d'inversions encaminat a impulsar els grans projectes que ell creia que l'economia catalana necessitava. No obstant això en l'entitat estimava que cada projecte requeria un estudi particular i calia veure quines possibilitats tenia el BIC d'agafar la bandera.

Entre les innovacions financeres proposades per Sardà figura la posada en circulació dels certificats de dipòsit. Serra Ramoneda va explicar que havia guanyat una batalla important en aconseguir que el Ministeri d'Hisenda acceptés la circulació dels Certificats de Dipòsit, i sobretot que aquests fossin transmissibles per endós. Segons Serra Ramoneda, ell creia que seguint l'exemple dels països més avançats s'havia de permetre la seva presència en el mercat financer i, d'altra banda, el fet que el BIC fos el pioner li permetria fer una bona entrada en el mercat a través de la posada en circulació dels esmentats Certificats de Dipòsit.

Entre els grans projectes en els quals en Sardà va col·laborar perquè els considerava necessaris per al desenvolupament de l'economia catalana, figurava el de la construcció de les autopistes.

El Banc Mundial va recomanar que les dues primeres autopistes que s'havien de construir a l'Estat espanyol fossin la de Bilbao-Behovia i la de la Mediterrània, i el Ministeri d'Obres Públiques va estimar que s'havien de construir per iniciativa privada i pagant peatge.

El problema era l'obtenció dels recursos necessaris per a un projecte de tanta envergadura com suposava la construcció de l'autopista catalana. Serra Ramoneda va explicar que Sardà va fer tot el possible perquè les caixes d'estalvi catalanes hi col·laboressin econòmicament, tota vegada que en aquell moment eren les entitats de dipòsit que podien emprendre una operació financera de tanta envergadura.

La iniciativa de Sardà no va tenir èxit perquè el Banc d'Espanya s'hi va oposar tot al·legant que posava en perill la seguretat de les caixes d'estalvi. «És cert, va dir Serra Ramoneda, que Sardà ha acabat tenint raó, perquè si alguns

grans bancs privats van ser els qui van promoure el finançament de les autopistes, al final han acabat en mans de les caixes».

Els túnels del Tibidabo

L'alcalde Porcioles mantenia la idea que es construïssin alhora els tres túnels del Tibidabo: el de Vallvidrera, el del Tibidabo central i el d'Horta. Quan es va estudiar l'operació es va veure que hi havia problemes jurídics i econòmics que feien inviable atacar el projecte conjuntament.

Finalment es va acceptar escometre primer el túnel de Vallvidrera, però aquí també van sorgir dificultats. Sardà propugnava que el túnel fos de propietat pública tenint en compte que la realització de l'obra suposava una inversió molt forta i una amortització molt llarga, ja que tenia una capacitat relativament limitada d'absorció de vehicles. Com que no es trobaven promotors privats, finalment va haver de fer-se el que Sardà deia, entitats públiques les van posar en marxa el projecte.

Segons Serra Ramoneda, Sardà va deixar de participar en les activitats bancàries una mica decebut que no tinguessin prou acolliment les seves idees per tirar els tipus de projectes que considerava necessaris per al desenvolupament econòmic de Catalunya.

La creació de la Universitat Autònoma de Barcelona

Serra Ramoneda, que també va tenir contactes amb Sardà durant el procés de creació de la UAB, va explicar que l'any 1968, en arribar el moment de posar en marxa la Facultat de Ciències Econòmiques, es va fer el suggeriment a Joan Sardà, com a persona que d'una manera indiscutible aglutinava els economistes, de posar en marxa l'esmentada Facultat.

Sardà s'ho va pensar molt, perquè en aquell moment de la seva vida pensava que ja no tindria esma per posar en marxa una nova facultat d'econòmiques, però finalment uns quants companys, entre ells Jordi Nadal i Ramon Trias, el van convèncer i va acceptar.

Serra Ramoneda va recordar que hi va haver molts problemes previs sobre el tipus de Facultat, oposant-se els criteris del rector Villar Palassí, que volia una facultat massiva, i els de Sardà, que defensava la qualitat. Finalment, l'allau d'estudiants que volien ingressar a la uni-

versitat i la pressió de la demanda, van fer que la matrícula es disparés.

Serra Ramoneda va dir que les actuacions de Sardà com a economista en el sector privat van estar sempre presidides per una honradesa professional absolutament indiscutible.

En acabar la seva intervenció, Serra Ramoneda va explicar una anècdota personal amb Sardà. En una reunió amb un grup de capitalistes catalans interessats a crear un banc a l'aixopluc de la llei de 1962, Sardà es va cansar de desaconsellar-los que no tiressin endavant el projecte, ja que per les dures condicions que s'exigien als inversors, no podrien obtenir una minsa rendibilitat fins al cap de molts anys. El grup de capitalistes no feia cap cas dels seus consells, i posava exemples que amb una ampliació de capital cada any podrien anar tirant endavant, és a dir, amb l'acció recuperarien la cotització anterior a l'operació sense que influís cap lògica econòmica en la situació de l'empresa.

Serra Ramoneda va dir-li a Sardà després de la reunió que se'ls titllaria de teòrics i de no tenir coneixements sobre el funcionament de la banca. «Segur que serà així, va contestar-li, però jo com a economista no puc dir una cosa que no sigui certa. Em diran que sóc un teòric o un somiatruïtes, però el que no faré mai a la meua vida és dir una cosa diferent de la que penso i que lògicament he de dir».

INTERVENCIÓ D'ERNEST LLUCH

«Era un liberal amb un sentit de la vida ampli i progressista».

«Va introduir el keynesianisme i li va donar un to monetarista».

En la formació de Joan Sardà van pesar molt els bons llibres d'economia. El gran bagatge científic l'havia adquirit amb la contínua lectura i l'estudi dels grans economistes de la seva època.

Lluch va explicar que quan se li presentaven estudiants amb dificultats els recomanava la lectura i l'estudi de llibres d'autors de la matèria d'ensenyament. Així, a uns estudiants que no entien l'assignatura anomenada «Teoria III» els recomanà que llegissin Georges Halm, que poc abans havia publicat el llibre *Economia del diner i de la banca*.

Sardà, que va llegir i va estudiar molt a fons Keynes, va dir que quan per primera vegada va llegir la *Teoria general de l'ocupació, l'interès i el diner*, la tasca li havia estat planera pel coneixement que tenia de les teories marginalistes i de l'historicisme alemany, la influència de les quals va rebre a la seva estada de la Universitat de Munic.

Els profunds coneixements que Sardà tenia de Keynes, al qual va començar a estudiar l'any 1929 quan va fer un curs a la London School of Economics, eren un bon coixí per a la seva *Introducció a l'economia*, llibre que va publicar l'any 1950. Aquest llibre dóna una explicació de Keynes que és comparable, segons Lluch, als tres o quatre manuals que circulaven per estudiar-lo, entre d'altres la guia del seu deixeble Alvin H. Hansen.

Lluch va dir que Sardà sempre havia estat influït per Keynes no solament per la *Teoria general*, sinó per la seva acció pública en el camp monetari.

Segons que explicava, el model de Keynes era un model que no funcionava com havia de funcionar en el FMI, però creia que hi havia lloc, després d'aquella florida de projectes de reorganització d'aquesta institució que va decaure, era hora de fer iniciatives en aquest sentit.

Lluch va dir «que Sardà no tenia la idea que tenen alguns d'aquí, del que n'anomenen el «keynesianisme hidràulic». No era dels que contínuament creuen que el keynesianisme és una qüestió solament de l'augment de la demanda i de la despesa pública; la qual cosa vol dir que confonen Keynes amb el general Primo de Rivera, per exemple. En el cas de Sardà, crec que hi havia una comprensió teòrica i al mateix temps de la importància de les institucions econòmiques que Keynes li havia donat.

El keynesianisme de Sardà dóna molta importància als aspectes que en diuen monetaristes, però sense perdre altres punts de vista i, per tant, el seu afany d'un cert keynesianisme en el funcionament de l'economia o com a gran teòric del segle actual, el fan compatible amb una insistència en la vessant monetarista.

Sobre l'estat del benestar i la seva viabilitat, tant Sardà com Albert Hirschman creien que fa onze anys els liberals ho defensaven. «A Sardà li havia sentit de paraula i a Hirschman l'he llegit a *Retòriques de la intransigència*, diu Lluch,

que Hayek defensa en el llibre *Camí a la servitud* nivells de l'economia del benestar, que a Espanya encara no existeixen i quan li preguntaven sobre la viabilitat contestava d'una manera molt concreta que el que es tracta no és de parlar de si l'Estat del benestar és finançable o no ho és, sinó de si som capaços de crear llocs de treball estables. Si això es produeix, hi haurà finançament. Per tant, el problema és el del finançament i si som capaços de tirar l'economia cap endavant».

Lluch va afirmar que el pensament de Sardà va influir sobre la societat perquè reunia la condició d'allò que Hirschman diu que «quan un científic social vol introduir al seu país unes reformes, ha d'estar preparat i esperar el moment». I va afegir que quan el sistema econòmic passa per grans dificultats, unes poques persones preparades, fins i tot amb poc pes polític, poden fer allò que també Hirschman anomena fer contraban intel·lectual, és a dir, introduir un paquet de mesures en el sistema que canviï la política econòmica.

A la dècada dels anys 40, en els seus articles sobre economia a la revista *Moneda y Crédito* i en els que va fer com a autor amb pseudònim en una revista de l'exili, feia contraban intel·lectual perquè l'economia pogués obrir-se a l'exterior i donar el gran pas endavant que necessitava per modernitzar-se. El moment va arribar, encara que el sistema no volia canviar, quan es va arribar a una situació límit amb el Pla d'Estabilització de 1959, del qual Sardà en va ser inspirador intel·lectual i negociador tècnic.

Durant un cert temps, Sardà va intentar fer un pol d'influència i pensament ideològic a Catalunya. Segons Lluch, el nucli que Sardà va fer era més obert que el liberalisme econòmic estricte, en el qual també hi havia el liberalisme de la ironia, del distanciament per tal de desvetllar

la capacitat crítica i raonadora del lliure pensament, amb més contingut polític.

Va ser un grup on el liberalisme en un sentit ampli i progressista i durant 20 o 30 anys va ser significatiu i va tenir una certa importància a Catalunya. Entre altres s'hi podien situar gent com Armand Caraben, Manuel Ortínez, Antoni Serra Ramoneda, Josep Maria Bricall, Jordi Nadal i també un home que, després d'una perifèria ideològica particular, tenia un marcat tarannà liberal com era el d'en Josep Pla.

Entre els punts de vista ideològics d'aquest grup hi havia keynesianisme monetarista, l'oportunitat d'intervenir en la política econòmica espanyola, fins al punt que es va promoure el canvi de la situació econòmica i es compartia un criteri avui en dia generalitzat que no es podria parlar de transició política sinó es feia abans la transició econòmica.

Sardà es va mostrar decebut quan va veure que la millora que el creixement de l'economia i la millora del nivell de vida que havia comportat el Pla d'Estabilització no produïa una entrada més ràpida de la democràcia, com ell havia suposat. Donava com a raons el fet que en els anys 60 s'havien introduït algunes regulacions i intervencions, posem per cas en els plans de desenvolupament, que van fer que la influència de l'economia de mercat s'alentís.

Hi ha un reconeixement general que la participació de Sardà en el Pla d'Estabilització va ser la més clau, perquè va constituir el nucli teòric de la transició econòmica.

Per acabar Ernest Lluch va subratllar que encara que el Col·legi no l'hagués anomenat, com es va fer, Soci d'Honor, la gran majoria d'economistes catalans li'n considerarien, perquè ha estat el cap de brot i el nostre mestre durant el present segle.

José María Berini

JOAQUÍN FERNÁNDEZ

Universitat de Barcelona

Vaig conèixer molt bé José María Berini. Va ser el meu professor i, des de llavors, el meu amic. De seguida la saviesa rere la senzillesa, en contrast amb la xerrameca de molts petulants. Ell va ser sempre sincer i transparent. Ens ha deixat amb la mateixa afabilitat amb què ens va acompanyar.

La seva vida va ser el paradigma d'una generació maltractada que va patir les conseqüències de l'egoïsme insolidari de les anteriors. Als 16 anys, quan la tragèdia de la guerra civil es va abatre sobre els espanyols, va conèixer les dures lloses de la presó, amb l'amenaça de l'escamot d'afusellament sobre el seu cap. Enviat a primera línia com a sospitós, va tenir el coratge de travessar el front a l'emparedada de la nit. A la zona nacional, la seva defensa de Catalunya davant d'un jefecillo forassenyat li va costar novament la tortura i la masmorra per agressió a un superior.

Aquella generació, que, en incorporar-se a la vida activa, va rebre el llegat d'una Espanya subdesenvolupada, mísera i desquiciada per la contesa, deixa a la seva desaparició una Espanya alegre i de faldilla curta, la novena del món en l'índex de desenvolupament humà. No ha estat

de franc per ningú: tampoc per a Berini. Quan les armes van deixar de parlar, va reprendre els seus estudis fins aconseguir el títol d'Intendent Mercantil. Va fer oposicions amb èxit a la Càtedra de Geografia Econòmica de l'Escola de Comerç d'Alacant i més tard a l'Escola d'Alts Estudis Mercantils de Barcelona, d'on va passar per la reforma universitària a la Càtedra d'Estructura Econòmica de la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials.

La fundació del Col·legi d'Economistes de Barcelona va ser una mostra del seu tarannà decidit i conciliador. A finals dels seixantes, els economistes catalans volien tenir un col·legi propi. Els qui van emprendre la tasca d'aconseguir-lo, necessitaven una punta de llança tenaç per penetrar la cuirassa dels interessos creats, però flexible per no estellar-se contra el degà nacional de l'època, dur pedernal. Per això van recórrer a Berini que, amb tesó, entusiasme i bon fer va aconseguir culminar la tasca: el novembre de 1971 es constituïa a Barcelona la primera Junta del Col·legi d'Economistes, amb José María Berini com a degà. Més tard, quan va comprendre que els nous aires no eren els seus, va saber deixar l'escena calladament, elegantment, a la Berini.

Quan semblava que la Facultat d'Econòmiques s'aprestava a la presa del Palau d'Hivern, pels volts del decenni dels setantes, la seva Càtedra d'Estructura Econòmica era un arc de Sant Martí en el qual convivia des del roig penetrant de Vidal Villa fins al blau intens de, posem, jo mateix. Nacionalistes, conservadors, socialistes, marxians i falangistes teníem alguna cosa en comú: la nostra admiració cap a la bonhomia del catedràtic i el seu respecte exquisit cap a les nostres creences diferents. Dos béns escassos i no peridors.

La seva bondat no va ser torbada pels dards enverinats d'alguns dels seus col·legues més encimats: és el si de les ànimes nobles, el signe dels escollits. El ressentiment i la rancúnia mai no van fer niu al seu cor, que sempre va tornar amor per odi. Que Déu li atorgui el seu descans etern en el racó dels seus amics!

Lluís Carreño

NARCISA SALVADOR

CTP Ajuntament de Barcelona

A finals dels anys 60 es va crear a Barcelona una entitat que tenia per objecte generar per a Catalunya la base d'informació imprescindible per a tota societat moderna. Això volia dir produir un sistema que definís, elaborés, ordenés informació de base estadística, cartogràfica i científica. I volia dir, evidentment, fer-ho de tal manera que estigués a l'abast de les empreses, les institucions, els estudiosos. Amb l'especial interès d'omplir el buit d'informació existent a escala territorial desagregada.

El projecte es va portar a terme implicant-hi persones i institucions de diversa procedència, que constituïen un ventall relativament obert. A nivell de patrocinadors, es van ajuntar representats oficiosos de sectors progressistes. I es va establir un nucli de contactes amb estaments i amb persones de Catalunya i d'altres indrets de l'Estat de característiques diferents. Junta-ment amb això es van constituir lligams internacionals.

A nivell intern, es va aconseguir un clima de treball en què determinat tipus de professionals s'hi troba bé i treballa a gust. Un ambient en el qual un equip de gent amb inquietuds polítiques, socials i professionals veu com donar-los curs. Sense que això exclougué dificultats, naturalment.

Era un espai de treball que volia ajudar des del seu àmbit a sentar les bases d'una nova manera de funcionar. Un espai que potenciava la formació dels que hi col·laboraven i que representava, a més a més, una eina, un cap de pont de penetració d'innovacions, contactes, tècniques i idees.

Des de la visió dels usuaris, el centre va ser punt de referència i d'ús de sindicats, empreses, partits polítics, advocats laboralistes, economistes, sociòlegs, universitaris, tècnics d'empreses internacionals i molts més. Va ser un bon observatori de quins temes interessaven a cada estament en els anys de la transició.

La majoria dels economistes, que prou que n'han fet bon ús, saben que estic parlant de «la Mixta», allò que després va ser el Consorci d'Informació de Catalunya i finalment es va constituir en l'IEC.

La Mixta és fonamentalment una obra de Lluís Carreño i Piera. En va ser l'ànima. La persona que va ser capaç de relacionar gent de diferent procedència, de comprometre institucions i personalitats. Amb iniciativa, amb empena, amb idees, obrint espais. El seu esperit va donar aquell aire d'obertura, tècnic, científic, social, polític. També era la seva manera de fer, que concitava col·laboracions, punts d'acord i de confluència.

Amb totes les dificultats i les limitacions inherents al temps i al model —insòlit—; que mai no es podia donar per definitivament apuntalat, però que anava tirant milles. Amb les tensions i incomprensions que solen acompanyar els qui tenen la gosadia d'innovar, però amb resultats tangibles i al capdavant ben positius.

Els economistes, doncs, que hem aprofitat a bastament el seu llegat li ho hem de reconèixer i agrair. Els ciutadans, en general hauríem de ser conscients de tot allò que devem als homes que son capaços de posar en peu projectes que estructuren les societats. Amb mires de futur.

Evidentment, Lluís Carreño es va dedicar a moltes altres coses. Aquesta nota no pretén ser res més que l'apunt d'un economista que va conèixer de primera mà els avatars i el paper del Consorci d'Informació de Catalunya i el tarannà personal del seu artífex principal.

* Reproduïm la informació facilitada pels deganats de les diferents facultats d'economia i d'administració i direcció d'empresa del districte universitari de Catalunya

Tesis doctorals llegides a les universitats catalanes al llarg de 1995*

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Autor: Antonio Gómez Garrido
Títol: Una investigación sobre el origen y desarrollo y apreciaciones del modelo de costes parciales. Direct costing
Director: Ignasi Casanovas Parella

Autor: Javier Rey-Maqueira Palmer
Títol: Equivalencia ricardiana y expectativas racionales: consideraciones teóricas y evidencia empírica
Director: Juan Tugores Ques

Autor: Eusebi Carnicero i Manrique
Títol: Noves estratègies de Gestió i Administració davant la CEE
Director: Montserrat Casanovas Ramon

Autor: Antonio Terceño Gómez
Títol: Instrumentos para el análisis de operaciones financieras con datos inciertos
Director: Jaime Gil Aluja

Autor: Jorge V. Pérez Rodríguez
Títol: Modelización estocástica de la estructura temporal de los tipos de interés en España
Director: Máximo Borrell Vidal

Autor: Jordi Pons Novell
Títol: Un sistema de indicadores cíclicos para la economía catalana: un instrumento para el análisis coyuntural
Director: Jordi Caralt Suriñach

Autor: Dolly Yasmina Camacho-Corredor
Títol: Efectos del nuevo sistema de pensiones colombiano
Director: José Antonio García-Durán de Lara

Autor: Joan Hortalà Vallvé
Títol: Valoración contable vs. valoración bursátil
Director: Ignasi Casanovas Parella

Autor: Luis Ignacio Frade Gobeo
Títol: Dirección; capacidades distintivas de la empresa de éxito y el cambio organizacional
Director: Jacint Ros Hombravella

Autor: Rafael Méndez Hellín
Títol: Economía del sector turístico. Una aplicación de la demanda turística en la Costa Brava
Director: Fernando Casado Juan

Autor: Dionisio Francisco López López
Títol: Alternativas estratégicas de las redes de concesionarios de automóviles turismo y su integración con las estrategias funcionales de los fabricantes establecidos en España
Director: Luis De Borja Solé

Autor: Marcos Sala Escardó
Títol: Los principios contables y la normativa legal en España
Director: Carlos Kirchner Colom

Autor: Alfred Salvador Pitarch
Títol: Los grupos de empresas y la consolidación de sus estados financieros
Director: Ignasi Casanovas Parella

Autor: Josep Maria Franquet Bernis
Títol: Estructura de la propiedad agraria: aplicación a la región catalana del Ebro.
Director: Manuel Artís Ortuño

Autor: Manuel Cabeza Lambán
Títol: La influencia de las curvas de tipos de interés sobre las magnitudes económicas
Director: Montserrat Casanovas Ramon

Autor: Josep Maria Ferré Trenzano
Títol: Tomas de decisión comerciales y sistemas de información
Director: Jaime Gil Aluja

Autor: Ramon Bosch Camprubí
Títol: Análisis del comportamiento del consumidor turístico
Director: Lluís de Borja Solé

Autor: Vicente Alcántara Escolano
Títol: Economía y contaminación atmosférica: hacia un nuevo enfoque desde el análisis Input-Output
Director: Alfons Barceló i Ventallol

TESIS
DOCTORALS

Autor: Joan David Tàbara Villalba

Títol: Percepció pública i acció social en problemes de medi ambient

Director: Louis Louis Lemkow

Autor: Dori Elena López García

Títol: Las empresas turísticas frente al Tratado de la Unión Europea

Director: Francesc Granell i Trias

Autor: Omar García Ponce de León

Títol: El médico enfermo

Director: Jesús M. De Miguel Rodríguez

Autor: Josep Lluís Condom Bosch

Títol: Ancianidad, enfermedad y muerte. Análisis sociológico longitudinal y por causas de los procesos de morbilidad y hospitalización en España

Director: Josep A. Rodríguez Díaz

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Autor: Luis Angel Medraza Adán

Títol: Elección endógena de órdenes límite y órdenes de mercado en modelos de expectativas racionales

Director: Xavier Vives

Autor: Santiago Guerrero Boned

Títol: La política financiera de la PYME. Un análisis normativo

Director: Joan Montllor

Autor: Pedro Jesús Hernández Martínez

Títol: Factores explicativos de las diferencias salariales entre hombres y mujeres en España. Un análisis empírico.

Director: Jaume García

Autor: Jaume Roma Rodríguez

Títol: La sanitat. Un element dinàmic per a la política econòmica. El cas de Catalunya 1981-91

Director: Jacint Ros Hombravella

Autor: Ramon Faulí Oller

Títol: Strategic incentives in oligopoly

Director: Xavier Vives

Autor: Oscar Alfranca Burriel

Títol: Productividad total de los factores en la agricultura española (1964-1989). Medición y determinantes

Director: Isabel Busom

Autor: Antonio Romero Medina

Títol: Fairness and implementation in matching markets

Director: Salvador Barberá

Autor: Albert Burgos Hernández

Títol: Mash bargaining theory without the independence axiom

Director: Clara Ponsatí

Autor: Luis Enrique Pérez García

Títol: La sucesión en la empresa familiar catalana

Director: Josep Maria Veciana

UNIVERSITAT POMPEU FABRA

Autor: José M. Bailén Abadía

Títol: Research Education and the politics of Growth

Director: Luis A. Rivera-Batiz

1. Alvaro Espina ha estat Secretari General Tècnic del Ministeri de Treball i Seguretat Social (1982-1985), Secretari General d'Ocupació i Relacions Laborals del mateix ministeri (1985-1991) i Secretari d'Estat d'Indústria (1991-1993).

2. Aquest problema ha estat tractat més detalladament per l'autor en aquesta mateixa revista. Vegeu Alvaro Espina, «Estratègies de creació d'ocupació i competitivitat», *Revista Econòmica de Catalunya*, n.º 27, pp. 9-17, maig 1995.

Cap a una estratègia espanyola de la competitivitat*

LLUÍS FINA

Universitat Autònoma de Barcelona

Entre els economistes que cerquen solucions pel principal problema econòmic actual d'Espanya, el de l'atur, es poden distingir, principalment, dues grans escoles. D'una banda, la dels que creuen que el que cal fer és, fonamentalment, que els salaris monetaris creixin menys i crear, al mateix temps, unes condicions macroeconòmiques favorables —preus estables i baixos tipus d'interès— i, amb això, el miracle de la creació d'ocupació es produirà tot sol. Per altra banda, hi ha la dels que creuen que aquest tipus de polítiques són condicions potser necessàries, però mai condicions suficients per a la creació d'ocupació. Cal fer molt més, tenint en compte els punts dèbils i els punts forts de la nostra estructura econòmica actual, que és resultat d'una llarga història que, prescindint de la valoració que se'n vulgui fer, és *diferent* de la dels països que ens envolten. S'ha caracteritzat, en particular, per un desenvolupament industrial tardà, insuficient, orientat quasi exclusivament cap a un mercat interior estret i fortament protegit.

El principal problema amb la primera escola no està tant en allò que diuen com en allò que no diuen i en el perill que, d'aquesta manera, creïn expectatives que després no es compleixen, desprestigiant així moltes de les mesures que proposen i que poden ser, no obstant això, *necessàries*. El problema principal amb la segona escola rau en el fet que, moltes vegades, no expliciten amb prou detall quines són les «condicions suficients» que propugnen, i això pot tenir també uns resultats negatius semblants. Cal concretar-les i, sobretot, analitzar les possibilitats i els obstacles que hi ha per desenvolupar-les a la pràctica.

Quines poden ser aquestes «condicions suficients»? Primer de tot, saber allò que cal fer per crear ocupació i, en segon lloc com disposar dels recursos, humans i financers, necessaris per fer-ho. El llibre d'Alvaro Espina, *Hacia una*

estrategia española de competitividad, respon en una gran mesura a la primera d'aquestes preguntes i ho fa amb una qualitat analítica i un coneixement pràctic dels problemes que tracta realment notables. Alvaro Espina té una capacitat i una experiència professionals particularment apropiades —adquirides a la universitat, a l'administració pública i a la política—¹ per fer propostes alhora ben fonamentades analíticament i prou realistes, adaptades a les possibilitats de l'economia del país. A més, tal com assenyalava en moltes de les abundants notes a peu de pàgina, les seves hipòtesis i propostes les ha contrastades amb nombrosos dirigents d'empresa que coneixen amb prou detall els problemes i les possibilitats que s'ofereixen en els sectors en què treballen.

L'enfoc del llibre es microeconòmic, perquè és a nivell d'empresa on es troben les bases de la competitivitat d'una indústria o d'un país. No oblida, però, els aspectes macroeconòmics i en diverses ocasions al·ludeix, en particular, als problemes que es van patir durant els anys 1989-92 —que ell anomena «*el trienio de pesadilla de la industria española*»— degut a la pressió, d'una banda, dels costos laborals i a la impossibilitat, d'altra banda, de repercutir-los en preus degut a la competència internacional i a la sobrevaloració de la pesseta.² D'altra banda, encara que el llibre subratlla lògicament els dèficits de competitivitat de la indústria espanyola, és particularment destacable per la exposició que fa dels «punts forts» d'aquesta i, sobretot, per les propostes molt originals que fa de transformar el que són objectivament «punts dèbils» en nous «punts forts», convertint la necessitat en virtut.

L'estratègia de competitivitat per la indústria proposada per Espina és, al mateix temps, selectiva i complexa. Selectiva, perquè en una economia oberta com és avui l'espanyola, no es pot fer tot al mateix temps, si la indústria vol assolir i consolidar posicions sòlides; al contrari, cal fixar prioritats, seleccionar uns quants objectius sobre els quals concentrar els esforços, la qual cosa ara no és incompatible amb la utilització de instruments de naturalesa horitzontal i no sectorial, tal com exigeixen les normes de competència de la UE i tal com recomana la «nova economia industrial». Complexa, perquè són molts els elements que cal tenir en compte, en particular, la necessitat d'adquirir una capacitat

CRÍTICA DE LLIBRES

* Alvaro Espina Montero, *Hacia una estrategia española de competitividad*, próleg d'Alvaro Cuervo, Colección Economía Española, Vol. 1, Fundación Argentina - Visor Distribuciones, Madrid, 1995, 242 pàgines.

exportadora suficient, que permeti l'abastament en tot allò que no podem assolir posicions prou avantatjoses —tenint en compte els recursos disponibles— i, en segon lloc, la necessitat de promoure un desenvolupament industrial territorialment equilibrat. Amb aquests objectius, l'estratègia de competitivitat que dissenya es compon de vuit elements o prioritats, que s'enumeren a la primera part del llibre:

- Primer, la necessitat de re-regular els sectors protegits de l'economia, principalment les activitats de serveis, eliminant privilegis i pràctiques restrictives, a fi que la indústria es trobi en igualtat de condicions, en aquest aspecte, amb els seus competidors en els mercats internacionals (p. 34).

- Segon, ajudar a superar la principal deficiència estructural de la nostra indústria, el volum insuficient de les empreses que impedeix aprofitar suficientment les economies d'escala (p. 36). Amb aquesta finalitat, les úniques vies d'actuació no són únicament la promoció de l'expansió interna de les empreses i de les operacions de fusió. Cal també fomentar les xarxes d'empreses, la cooperació entre unitats petites que pot permetre aconseguir, al mateix temps, l'explotació d'economies d'escala i gaudir d'una flexibilitat productiva més gran.

- Tercer, en aquesta mateixa línia, concentrar-se en l'explotació d'altres tipus d'avantatges competitius, més a l'abast de les petites empreses, a condició que tinguin la capacitat tecnològica suficient i estiguin prou ben connectats tant amb les diferents anelles de la cadena de producció com amb els mercats rellevants, nacionals i internacionals (p. 41). Aquesta és una de les tasques principals de les «noves polítiques industrials», basades en mesures de tipus horitzontal, de promoció dels factors «invisibles» que determinen la competitivitat. No es tracta de promocionar, com en el passat, sectors concrets, sinó d'estimular conjunts interrelacionats d'activitats, *clusters*, que es reforcen i s'ajuden internament, a través de sistemes de cooperació, no sempre explícits.

- Quart, desenvolupar aquesta estratègia de foment dels *clusters* en un primer front: el «sectorial», entès en un sentit molt ampli, el que la nova economia industrial anomena els «sistemes productius sectorials» (SPS) (p. 47). Per

seleccionar el principal SPS de l'economia espanyola, Espina utilitza dos criteris recomanats per Michael M. Porter: que tingui una balança comercial positiva i que la proporció de les seves exportacions respecte a les exportacions totals del país sigui més gran que la participació d'aquestes en el comerç internacional. El principal «sistema productiu sectorial» així seleccionat és el del transport que, respecte al conjunt de la indústria espanyola, produeix el 10,3 per cent del valor afegit i ocupa el 9,9 per cent de la mà d'obra; les seves exportacions representen el 31,6 per cent del total industrial i les seves importacions el 18,3 per cent. Un llarg Apèndix a la Primera Part (pp. 69-121) es dedica a analitzar en detall aquest SPS i a presentar les propostes concretes pel seu desenvolupament, activitat per activitat.

- Cinquè, desenvolupar també els *clusters* en un segon front: el local. Es tracta de reforçar el que avui es coneix també com a «sistemes productius locals» (SPL) (p. 46). A aquest tema es dedica la Segona Part del llibre (pp. 123-183), en què s'analitzen quatre grups principals de temes. En primer lloc, s'identifiquen els principals SPL existents a Espanya utilitzant dos criteris de delimitació: una elevada densitat de relacions interempresarials i l'existència d'avantatges competitius revelats segons els indicadors de Porter. Apareixen així tres grups d'indústries productores de béns de demanda final (la d'alimentació, la d'habitatge/productes de la llar i la d'indumentària), els problemes de les quals són analitzats també detalladament, així com les estratègies de competitivitat que caldria aplicar. Aquestes indústries representen, respecte al total de la indústria, el 42,4 per cent del VAB, el 21,2 per cent de les exportacions, el 18,9 per cent de les importacions i el 47,5 de l'ocupació. En segon lloc, es sintetitzen els resultats d'un ampli conjunt d'estudis —o, més exactament, d'«auditories estratègiques»—, promoguts pel Ministeri d'Indústria, sobre el funcionament dels SPL a Espanya i sobre les mesures necessàries pel seu enfortiment. En tercer lloc, s'analitza l'evolució de la «caixa d'eines» de la nova política industrial, tal com s'ha anat desenvolupant durant els darrers anys, tant per part de les Comunitats Autònomes com del Govern Central. Les principals conclusions d'aquesta anàlisi són que cal reforçar la cooperació entre

3. Espina ha estudiat detalladament aquest problema a «La oferta de titulados técnicos y la competitividad de la economía española», treball en curs de publicació a *La universidad del siglo XXI y su impacto social*, Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1995.

els diferents nivells de govern i entre totes les institucions —moltes, de creació recent— i dotar-les dels recursos addicionals necessaris per possibilitar una política de d'«infraestructures empresarials» equiparable a la dels països que ens envolten. En quart lloc, a partir de treballs comparatius recents fets a escala europea sobre aquest darrer tema d'«infraestructures empresarials», es constata, per una banda, el fort impuls que se'ls ha donat en els països més avançats i, per altra, el considerable retard relatiu del nostre. El foment d'aquestes «infraestructures empresarials» hauria d'esdevenir, doncs, una de les prioritats de l'estratègia de competitivitat, utilitzant els recursos que ofereixen les polítiques estructurals de la UE, una vegada que ja s'han cobert els dèficits més urgents en infraestructures físiques.

— Sisè, l'estratègia «bi-front» que conformen les prioritats quarta i cinquena, parteix de les activitats existents, que cal promocionar prioritàriament. Però això no és suficient. Cal, a més, posicionar-se respecte a les noves activitats emergents —com, per exemple, els serveis relacionats amb la informació i la indústria audiovisual—, amb una política forta d'innovació (p. 62).

— Setè, la necessitat de superar el segon gran problema de les empreses espanyoles —a més del ja apuntat del seu volum insuficient—, la seva forta orientació cap al mercat interior, la manca de tradició exportadora, sobretot en moments en què la demanda interna no presenta limitacions majors (p. 62). L'acció s'ha de concentrar en els projectes i àrees geogràfiques on el país té ja avantatges competitius, per raons històriques i culturals. Cal explotar, en particular, els coneixements acumulats al llarg del nostre propi procés d'industrialització relativament recent i que, donat que poden ser particularment útils per al desenvolupament d'altres àrees del món, ens donen un avantatge competitiu clar en aquestes «activitats de desenvolupament». La tercera i darrera part del llibre (pp. 185-236) es dedica a concretar aquesta estratègia d'internacionalització de l'economia espanyola, emmarcant-la en l'evolució experimentada pel comerç internacional i per les disposicions institucionals que el regulen.

— Vuitè, queden els anomenats sectors «originaris» o bàsics que van perdent pes, de-

gut als canvis experimentats per l'estructura de la demanda i per les tecnologies utilitzades, i pels quals cal establir les estratègies apropiades (pp. 63-65). Aquestes poden haver de ser estratègies de «fi de joc», de sortida, però aquest no sempre és un camí inevitable. No obstant això, per poder seguir estratègies alternatives —que permetin mantenir aquestes activitats—, cal disposar del marc institucional apropiat que faciliti els profunds canvis organitzatius que aquestes exigeixen. Lamentablement, aquest no és el cas a Espanya, que compta encara amb normatives obsoletes, inadequades, per la resolució de crisis d'empresa.

Espina al·ludeix també a un altre problema essencial per a la competitivitat de l'economia, encara que no el desenvolupa detalladament: la necessitat de comptar amb els recursos humans amb els nivells de formació que exigeix una economia moderna. Sobre aquest tema, assenyalava que mentre que el país ha aconseguit ja omplir els dèficits quantitatius que patia, no ho ha fet des d'un punt de vista qualitatiu. L'estructura del sistema d'ensenyament és inadequada, amb un pes insuficient dels ensenyaments tècnics, la qual cosa és deguda, massa sovint, a les barres establertes pels interessos corporativistes que es manifesten en el propi sistema d'ensenyament.³

Per concloure, aquest és un llibre dens, d'un contingut molt ric, que es pot considerar, com aquí s'ha fet, en el seu conjunt o bé abordant, un a un, els diferents elements de l'estratègia proposada. De fet, moltes parts del llibre tenen un gran interès en elles mateixes i poden llegir-se independentment. Per això, el debat que aquest llibre haurà d'incitar, pot ser tant un debat de caire general, en què haurien d'intervenir aquells que s'interessen per l'evolució de l'*economia real*, com una sèrie de debats sectorials, més específics, per part dels especialistes en cada un dels temes plantejats, que poden anar —per posar dos exemples concrets— des dels empresaris de la indústria de la confecció fins a les ONG dedicades a promoure programes de cooperació pel desenvolupament.

A més del debat, el llibre hauria d'incitar a l'acció. En aquest cas, dues àrees semblen més urgents i prioritàries: el desenvolupament de les «infraestructures empresarials», que han de con-

tribuir a la competitivitat de la indústria tal com ho fan en tots els països desenvolupats, i les reformes necessàries per modernitzar el nostre sistema institucional, no en l'àmbit laboral —on

ja s'han fet— sinó en molts altres àmbits, tals com la regulació de determinats serveis o el dret concursal, que tenen una incidència molt important en la competitivitat industrial.

Macromagnituds bàsiques de les economies comarcals. 1991

Institut d'Estadística de Catalunya,

Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca
Generalitat de Catalunya
Barcelona, maig de 1995, 172 pàgs.

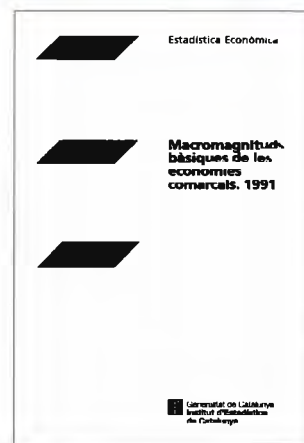
L'Institut d'Estadística de Catalunya publica un document bàsic per al diagnòstic territorial de Catalunya: es tracta d'un conjunt sistemàtic d'informació macroeconòmica de totes les

comarques catalanes, i es refereix al darrer any censal de 1991.

Inclou informació sobre població ocupada, producte interior brut (estimat a partir del pes en termes de VAB pm que cada comarca té en relació a Catalunya), renda familiar disponible i valor afegit per ocupat.

S'inclou també en forma de fitxes per cada comarca el conjunt d'informació, així com els annexos amb les definicions, procediments emprats, comparació de resultats (són coherents amb els de la comptabilitat econòmica de Catalunya) i fonts estadístiques utilitzades.

NOTÍCIA DE LLIBRES

Capital humano, Series históricas, 1964-1992

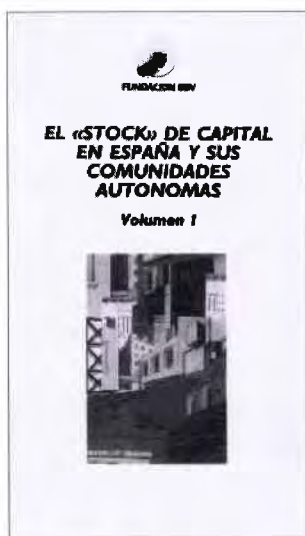
M. Mas, F. Pérez, E. Uriel i L. Serrano

Fundació Bancaixa, València 1995, 240 pàgs.

L'Institut Valencià d'Investigacions Econòmiques ha editat un estudi que cobreix un vuit en el panorama estadístic espanyol i per Comunitats Autònomes: l'evolució anual de la qualificació educativa dels recursos humans d'Espanya entre 1964 i 1992.

En el primer capítol es descriuen les característiques bàsiques de la informació estadística que es publica. En el segon s'explica la metodologia. El capítol tercer es dedica a la publicació de les sèries històriques de capital humà, amb els totals nacionals, la desagregació per Comunitats Autònomes, les sèries històriques de capital humà a Espanya per Comunitats Autònomes, i les sèries per províncies. S'ofereix un disquet que acompanya la publicació.

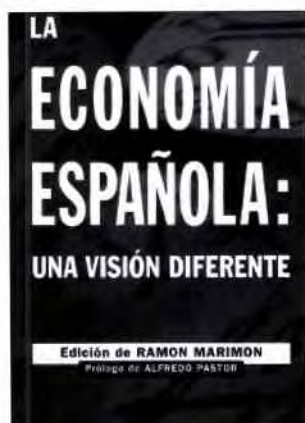
Francisco Pérez, Matilde Mas y Ezequiel Uriel (1995):

El «stock» de capital en España y sus comunidades autónomas Vols. I a IV

Fundación BBV, Madrid, 1995, 200 + 226 + 286 + 86 pàgs.

Aquesta obra, en quatre volums, ofereix els resultats d'un laboratori i complex treball de recerca que es planteja com a objectiu l'estimació de l'estoc de capital de l'economia espa-

nyola i de les diferents comunitats autònomes. Es presenten resultats pel període 1964-1991, distingint entre capital privat i capital públic. El volum II desagrega per funcions l'estoc de capital públic. El volum III inclou les sèries d'inversió i d'estoc de capital privats, desagregant en vint-i-tres sectors. El volum IV conté les sèries d'inversió realitzades per l'Administració Central i l'estoc de capital que en resulta pel període 1900-1991.

Jordi Galí y otros

La economía española: una visión diferente. Prólogo Alfredo Pastor, Edición de Ramón Marimón

Centre de Recerca en Economia Internacional - Antoni Bosch
Editor, Barcelona, 1996, 360 pàgs.

Els treballs que componen el volum són fruit de l'assessorament que va prestar a la Secretaria d'Estat d'Economia un conjunt d'investigadors dirigit per Ramon Marimon. Es tracta

de Jordi Galí, Walter García-Fontes, Teresa García-Milà, Giorgia Giovannetti, Hugo Hopenhayn, Ramon Marimon, Juan Pablo Nicolini i Fabrizio Zilibotti. El treball inclou recerques relacionades amb el problema de l'atur a Espanya, el creixement econòmic, les fluctuacions i la integració regional i la inversió pública. També conté dos capítols relacionats amb l'economia europea: el primer és dedicat a l'estudi dels factors de convergència i diversitat en l'economia europea; el segon estudia l'economia política de la Unió Monetària Europea.

Jordi Catalan

La economía española y la Segunda Guerra Mundial

Editorial Ariel, S.A., Barcelona, 1995, 284 pàgs.

Aquest llibre és resultat de la tesi doctoral que va elaborar l'autor a Barcelona i Florència, sota la direcció de Jordi Nadal. Es tracta d'una obra fonamental pel coneixement de l'economia i la política econòmica espanyoles durant la segona guerra mundial. Els efectes de la política econòmica seguida durant la primera etapa fran-

quista van ser molt intesos i duradors. Es va perdre el terreny guanyat per l'economia espanyola durant el primer terç de segle respecte als països industrials. La mutació estructural que es va provocar va condicionar l'economia fins a dates recents. Per tant, els orígens de l'endarreriment econòmic espanyol i català cal trobar-los de manera destacada en les decisions adoptades durant el primer període franquista. A diferència del que havia succeït en la Primera Guerra Mundial, la Segona va ser un episodi malaguanyat pel desenvolupament econòmic espanyol i català.

EL PRIMER PLA DE PENSIONS AMB SOLUCIÓ TOTAL

La solució per al futur

Tindrà la pensió que desitgi

Adaptem el Pla a les seves necessitats i li planifiquem la pensió que vostè vulgui, en funció de l'edat.

Les aportacions, a la seva mida

Li donem absoluta flexibilitat en les seves aportacions, tant pel que fa a la quantitat (des de 1.000 ptes. al mes) com a la freqüència (aportacions periòdiques o esporàdiques).

L'orientem perquè es prepari la millor jubilació

Vingui a les nostres oficines i li direm, gratuïtament i sense cap tipus de compromís, el que pot cobrar quan es jubili amb la pensió de la Seguretat Social.

A més, li regalem la Guia per a la Jubilació, per a preparar-se el millor dels futurs.

La solució per al present

Disposi de diners quan en necessiti

Amb la garantia de crèdit certificada per escrit per Caixa de Catalunya a tots els participants del Pla, podrà disposar de diners sempre que en necessiti i per a qualsevol imprevist.

Grans avantatges fiscals

El Pla de Pensions Total no només és la millor solució per a la seva jubilació, sinó que a més li permet deduir fins al 56% de l'IRPF.

NOU PLA DE PENSIONS TOTAL

Diners Sempre Seus

Informació i contractació per telèfon:

 900 12 00 12

Crèdit Obert

La Hipoteca

amb solucions de futur

Avui
estreni casa,
i demà,
el que vulgui

A "la Caixa" sabem que la compra de l'habitatge és una decisió important. Per això el volem ajudar. Amb el **Crèdit Obert**, un préstec hipotecari singular que avui li permet estrenar casa i, demà, tornar a disposar del capital ja tornat, al mateix tipus d'interès, per finançar

el que vostè vulgui: la compra d'un cotxe nou, les reformes de casa seva, els estudis dels seus fills, etc. **Visiti'ns a qualsevol oficina de "la Caixa" o truqui'ns al 902 192 193.** L'informarem sobre el **Crèdit Obert**, la hipoteca que li facilita solucions de futur.

CAIXA D'ESTALVIS I PENSIONS
DE BARCELONA

Generalitat de Catalunya

BARCELONA, PLAÇA FINANCÉRA

A Barcelona es concentra bona part de l'activitat financera del nostre país. És en aquesta ciutat que hi ha la seu social de la primera caixa d'estalvis d'Espanya en volum de recursos aliens.

A la Borsa de Barcelona, on cotitzen 355 entitats, l'any 1994 es van negociar valors per un total de 943.504 milions de pessetes. L'actual Societat Rectora de la Borsa de Barcelona, amb un capital de 1.009 milions de pessetes, la constitueixen un total de vint-i-dues societats i agències de valors.

Els diversos projectes que el Departament d'Economia i Finances de la Generalitat ha promociat, ara ja són

una realitat per a la plaça financera de Barcelona. Vegem-ne alguns exemples:

- La unificació dels mercats d'opcions i de futurs financers espanyols en una societat hòlding, amb seu a Barcelona, que els agrupa en dues societats: l'una, per als productes derivats de renda fixa, instal·lada a Barcelona; l'altra, per als productes de renda variable.
- L'Institut d'Estudis Financers.
- L'establiment a Barcelona d'una

societat de qualificació (ràting) d'emissions de renda fixa.

- L'Associació Barcelona Centre Financer Europeu, on la Generalitat participa activament en col·laboració amb un nombre considerable d'entitats privades.

Es continua treballant per consolidar Barcelona com a mercat de productes financers derivats i per potenciar la Borsa de Barcelona com a centre de negociació de valors. Alhora, les mitjanes empreses continuen mereixent una atenció especial.

Diner d'argent del Comte Ramon Borrell I de Barcelona imprès el segle X

Tots els Serveis a les Empreses a la vostra disposició

**7000 firmes en el sisè Anuari de Serveis
a les Empreses de Catalunya 1996**

- Les empreses estan classificades
en 12 sectors i 67 subsectors:

Associacions professionals-empresarials

Consultories/Management:

- Auditories
- Assessories fiscals
- Estudis de mercat
- Recursos humans
- Consellers jurídics
- ...

Serveis tècnics

- Engineering
- Estudis d'arquitectura
- Disseny industrial
- ...

Serveis financers i assegurances

- Entitats bancàries
- Societats i Agències de Valors i Borsa
- Empreses de crèdit
- Corredories i Agències d'Assegurances
- ...

Publicitat/Imatge

- Agències
- Disseny gràfic
- Productores
- ...

R+D

Informació/Informàtica/ Comunicació

- ...

Viatges

- ...

Formació

- Empreses
- Disseny
- Informàtica
- ...

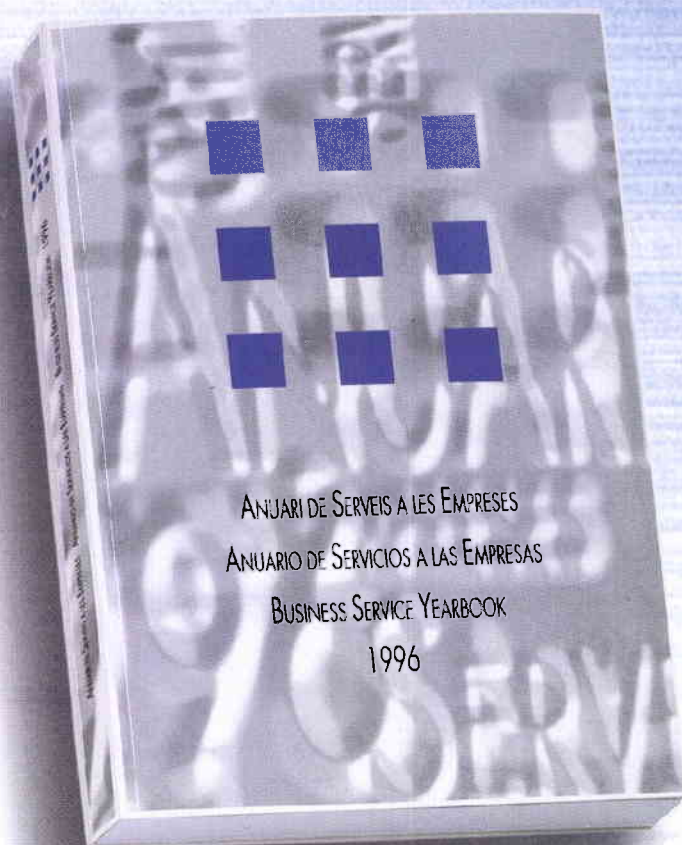
Serveis logístics, Operacionals i d'Aprovisionament

- Organització de congressos
- Caterings
- Missatgeria
- Còpies
- Serveis Lingüístics
- ...

Lloguer

- ...

Cambres de Comerç

- Índex alfabètic general
de recerca ràpida.
- Índex de directius d'empresa

Com adquirir l'Anuari 1996

- Sol·licitant-lo directament al
Centre d'Estudis de Planificació
Aribau, 168-170
08036 Barcelona
Fax. 93 - 218 53 66
Tel.: 93 - 218 81 98 (Ext. 124)
- A les llibreries

Com participar en el proper Anuari-1997

La participació a l'Anuari és un
servei a les empreses que busca
la màxima difusió entre els seus
usuaris potencials.

Les empreses que hi participen
surten:

- En una pàgina completa a l'Anuari
- En tots els índexs de l'Anuari
- A la xarxa de Videotex
- A les bases de dades institucionals
i empresarials
- I reben informacions diverses,
sobre programes europeus, etc.

**Si esteu interessats a participar-hi
poseu-vos en contacte amb el CEP.**

Aquest Anuari ha estat realitzat pel CEP - Centre d'Estudis
de Planificació - Fundació Privada que des de 1967
es dedica a la recerca i la consultoria econòmiques

CEP CENTRE D'ESTUDIS DE PLANIFICACIÓ

Patrocinat:
Patrocinado:
Sponsored by:

Amb el suport de:

REVISTA ECONÒMICA DE CATALUNYA

DIRECTOR
Martí Parellada

SECRETARI CONSELL DE REDACCIÓ
Joan Trullén

CONSELL DE REDACCIÓ
Ezequiel Baró
Ignasi Casanovas
Antoni Castells
Jordi Conejos
Enric Genescà
Francesc Granell
Andreu Morillas
Valentí Pich
Miquel Rubirola
Francesc Santacana

PROMOCIÓ
Col·legi d'Economistes
Telèfon 416 16 04

CONSELL ASSESSOR
Eugeni Aguiló
Lluís Argemí
Manuel Artís
Jordi Bacaria
Lluís Barbé
Josep M. Bricall
Fabià Estapé
Joan M. Esteban
José Luis García Delgado
Teresa García-Milà
Josep Jané Solà
Ernest Lluch
Aurelio Martínez
Andreu Mas
Joaquim Muns
Jordi Nadal
Vicenç Oller
Alexandre Pedrós
Jacint Ros Hombravella
Antoni Serra Ramoneda
Juan Tugores

SECRETARIA I ADMINISTRACIÓ
Carme Cuartielles

DISSENY DE LA COBERTA
Dario Grossi

COORDINACIÓ I PRODUCCIÓ EDITORIAL
Antoni Munné
Aura Comunicació
Pl. Lesseps, 33. 08023 Barcelona

SUBSCRIPCIONS
Cristina Ortiz
Avgda. Diagonal, 508, 1r.-1a. 08006 Barcelona
Telèfon 416 16 04

IMPRESSIÓ
Índice, S.L.
Fluvià, 81-83
08013 Barcelona

DIPÒSIT LEGAL B. 8.160-1975
ISSN 135-819 X

DISTRIBUCIÓ
Prólogo
Mascaró, 25
08032 Barcelona

REDACCIÓ
Col·legi d'Economistes de Catalunya
Avgda. Diagonal, 508, 1r.-1a. 08006 Barcelona
Telèfon 416 16 04

COMITÈ D'EDICIÓ
Rosa Cava
Martí Parellada
Valentí Pich
Artur Saurí

JUNTA DE GOVERN
DEL COL·LEGI D'ECONOMISTES

DEGÀ
Valentí Pich Rosell

VICE-DEGÀ
Jordi Conejos Sancho

SECRETARI
Jesús Betrian Piquet

VICE-SECRETARI
Guillem Rovira Jacquet

TRESORERA
Lluïsa Morales Frasnado

INTERVENTORA
Roser Esteve Oró

VOCALS
Artur Saurí del Río
Jacint Ros Hombravella
Raimon Casanellas Bassols
Enric Genescà Garrigosa
Xavier Mena López
Oriol Amat Salas
Agustín Checa Jiménez

VOCAL-PRES. A. GIRONA
Xavier Ollé Belmonte

VOCAL-PRES. A LLEIDA
Jordi Vilalta Miquel

VOCAL-PRES. A TARRAGONA
José Antonio Cardona del Alamo

PASSA DELS 80 I ESTÀ GUAPÍSSIMA.

70 ANYS? SÍ QUE ES CONSERVA BÉ, TUI

40 ANYS I NI UNA ARRUGA!

**JA ELS AGRADARIA, A MOLTES,
ESTAR TAN GUAPES.**

MÉS DE 80 ANYS I MIRA QUE GUAPAI

BARCELONA

SEMPRE GUAPA

Millorar Barcelona és millorar casa teva. I aquesta és una feina guapa, que podem fer entre tots. Restaurant façanes i mitgeres. Repintant persianes i balcons. Reformant terrats i botigues. I millorant el medi ambient i el paisatge urbà. Ara, amb el nou procediment que regula la concessió d'ajuts als ciutadans durant l'any 1995, aprovat el 16 de desembre de 1994, posar guapa casa teva és molt més fàcil. Perquè fins al 31 de març d'aquest any pots acollir-te a la campanya municipal de protecció i millora del paisatge urbà. I gaudir dels avantatges que l'Agència del Paisatge Urbà posa a la teva disposició: un servei exclusiu d'informació i tramitació administrativa i tot l'assessorament tècnic gratuït, que inclou el seguiment de les obres fins al final. I disposar d'una subvenció de l'Ajuntament per haver contribuït a posar guapa Barcelona. Truca ara al 227 82 77 i apunta't a millorar Barcelona. A millorar casa teva. A mantenir Barcelona sempre guapa.